

О.П.ГЛАЗОВА

РІДНА МОВА

ПЛАНІ-КОНСПЕКТИ УРОКІВ

10 клас

Перший семестр

2003, 2007

ЗМІСТ

1	Вступ. Українська мова в світі	3
2	ЗМ. Мовлення і спілкування. Види мовленнєвої діяльності. (аудіювання, читання, говоріння, письмо). Сприймання чужого мовлення. Різновиди аудіювання. Навчальне аудіювання	6
3	ЗМ. Сприймання чужого мовлення. Різновиди читання. Навчальне читання мовчки	13
4	Одиниці мови: основні звуки мовлення, значущі частини слова, слово, словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле	23
5	Звуки мови	26
6,7	ЗМ. Створення власних висловлювань. Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації	30
8	Основні норми української літературної вимови	34
9, 10	Сприймання чужого мовлення. Конспектування висловлювань, що сприймаються на слух. Тематичні виписки, тези, конспект прочитаного (художнього твору, публіцистичної та науково-публіцистичної статті)	38
11	Знаки письма	40
12	Стилістичні засоби фонетики	42
13	Одиниці мови. Тематичне тестування	45
14	ЗМ. Відтворення готового тексту. Усний переказ із творчим завданням	48
15	Орфограми. Принципи українського правопису. Складні випадки правопису ненаголошених голосних	50
16, 17	ЗМ. Відтворення готового тексту. Письмовий переказ із творчим завданням	54
18,19	Складні випадки правопису м'якого знака та апострофа.	57
20	ЗМ. Аналіз письмового переказу	64
21	Тематичне тестування. Контрольне читання мовчки	65
22	ЗМ. Створення власних висловлювань. Бібліографія. Анотація	70
23	ЗМ. Створення власних висловлювань. Ділові папери. Субсидія. Фінансова ідентифікаційна картка. Віза. Ваучер. Приватизаційний сертифікат. (Ознайомлення).	74
24,25	Морфологічна будова слова. Основні орфограми в коренях та префіксах.	81
26	Основні орфограми в коренях, суфіксах, префіксах	86
27	Основні орфограми в коренях, префіксах та суфіксах. Тематичне тестування.	90
28,29	ЗМ. Стаття в газету на морально-етичну тему	94
30	Контрольний диктант	98
31	Контрольне аудіювання. Аналіз контрольного диктанту	101

Передмова

Посібник містить детальні поурочні плани для навчання рідної мови десятикласників.

Кожен урок структуровано згідно з його метою та завданнями. Посібник включає різні типи уроків, які охоплюють усі сторони навчально-виховного процесу: повторення, поглиблення і систематизацію засвоєних у попередніх класах знань, умінь та навичок, творче застосування їх на практиці, узагальнення, а також контроль і корекцію знань у процесі навчання. У кожному плані розкрито хід роботи, у якому відбито структуру уроку: зафіксовано кожен з його етапів, конкретизовано прийоми роботи, зміст питань та завдань для організації пізнавальної діяльності учнів, зміст навчальних проблем, перевірку та корекцію знань та вмінь, зміст домашніх завдань тощо. Структура уроків, зміст і послідовність запропонованих методів і прийомів навчання відповідають рівневі пізнавальної активності та віковим особливостям учнів 10 класу.

До посібника включено детальні плани уроків розвитку зв'язного мовлення. Основним завданням таких уроків є вдосконалення необхідних учням текстотворчих умінь на основі засвоєних ними текстологічних знань. Умовно уроки розвитку зв'язного мовлення можна поділити на уроки закріплення таких мовленнєвознавчих понять, як спілкування, мовлення, ситуація спілкування, текст, монолог і діалог, типи, стилі і жанри мовлення, і уроки вдосконалення текстотворчих умінь у процесі роботи над переказами із творчим завданням, творами на суспільну і морально-етичну теми, а також у процесі підготовки школярів до виступу під час дискусії, розгорнутої відповіді на уроці (екзамені), доповіді, складання ділових паперів.

У посібнику запропоновано тестові завдання для тематичного контролю мовних знань і вмінь, тексти для диктантів, ситуативні вправи для створення діалогів, тексти для переказів та творчі завдання до них, теми творів, тексти для аудіювання та читання мовчки з тестовими запитаннями до них для оцінювання навчальних досягнень.

Кількість поданих у плані-конспекті кожного уроку вправ, а також обсяг дидактичного матеріалу свідомо збільшено, що дасть можливість учителю вибрати вправи та завдання, тексти і речення, які відповідатимуть рівневі підготовки та інтересам учнів кожного конкретного класу.

Номери вправ, сторінок та параграфів подано за підручником: «Українська мова: Підручник для 10 – 11 класів шкіл з українською та російською мовами навчання» (О. М. Беляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова).

Урок № 1

Тема.	Українська мова в світі.
Мета:	подати інформацію про звучання української мови у світі – в Україні та за її межами; формувати відчуття причетності до світового українства та переконаність у тому, що доля української мови та становлення й зміцнення української державності нерозривно пов'язані; розвивати логічне мислення, пам'ять.
Тип уроку:	урок вивчення нового матеріалу.
Обладнання:	підручник.

ХІД УРОКУ

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

◇ *Бесіда.*

- 1) Чому мовній проблемі в Україні завжди надавалось і надається винятково важливого значення?
- 2) Який статус має українська мова в Україні?
- 3) Коли і яким документом їй було надано такого статусу?
- 4) У якій статті Конституції України закріплено статус української мови як державної?
- 5) У яких країнах світу існують українські діаспори? Витлумачте значення слова *діаспора*.

◇ *Робота біля дошки.*

Записати речення. Пояснити написання слів та вживання розділових знаків.

Хай між нами красується чиста рідна мова, мова Лесі і Тараса – нації основа! (*Л. Денисенко.*) Шаную мову кожного народу, у кожного – прекрасна й лиш одна. Якщо мою довкруг почути годі, у тому біль мій і моя вина. (*П. Біба.*) Мово, рідна матусю, за руку мене ведеш! Ітиму! Вже! Не боюся: дорога свята – без меж!.. (*М. Самійленко.*) Дідівська мово, ти лежала в скрині, мов кожушок, на дні мого життя! А я жила, немов не в Україні, та нині повертаюсь з небуття. (*Л. Степовичка.*)

Стоїть залюблений Тарас у вашингтонських ніжних квітах. І бронзою проймає нас гаряче слово «Заповіту». (*В. Рисцов.*) Прогресивна громадськість світу: Канади і США, Аргентини і Австралії, Парижа і Палермо, Нью-Йорка і Вашингтона – спорудила монументи на честь великого сина українського народу Тараса Шевченка. (З календаря.) Як вої незримого фронту, не вбити яких, не скорить, Шевченко стоїть під Торонто, Франко в Вінніпегу стоїть. (*В. Бровченко.*)

С л о в н и к.

Діаспора – перебування значної кількості народу поза межами країни його походження.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

- ◇ *Робота з підручником.*
Виконання вправ 208 (I), 209 (I, II).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

- ◇ *Пояснювальний диктант.*
Витлумачити лексичне значення виділених слів.

Мовна зоряна світобудово, ворог твій – *шовіністична* тьма. Зникне десь одна-єдина мова – і уже гармонії нема. Тож несімо естафету гідно: в ріднім слові – мир і *благодать*. Ми як скарб нетлінний мову рідну мусимо нащадкам передати. Йди в тисячоліття, рідна мово, до сердець і душ людських доходь. Квітни калиново й барвінково, бо на те благословив Господь.

(Д. Білоус)

Ми – українці – корінь слов'янський, не гілка, що б не твердили манкурти і давні, й нові. (О. Рубан.) Живе наша мова – і наш голос звучить у вселенському хорі народів. ..Бо наша мова – це ми, українці – добрий, чесний, працьовитий народ, що тисячоліттями живе на берегах Дніпра і Дністра, там, де була колись індоевропейських народів. (З кн. «Мова і нація».) Плекало їх, розкішні квіти слова, душі моєї образи святі, той мій квітник, що зветься – рідна мова. (С. Черкасенко.) Моїм народом в *тризуб* закодовані, ви – триєдина сила, духу вись: пречиста хато, пісне й рідна мово! Хто має вас, той вже не загубивсь. (Л. Степовичка.)

С л о в н и к.

Шовіністичний – такий, що проповідує виключність єдиної нації та цькування інших націй, а також національне чванство, розпалювання ворожнечі між народами. *Манкурт* – людина, яку вороги позбавили пам'яті про свій народ, рід. Синоніми: *відступник, зрадник, яничар*.

- ◇ *Диктант із коментуванням.*

Неможливо, мабуть, одержати точні статистичні дані про кількість у різних країнах людей, коріння яких походить з України. Проте під час останнього перепису населення США, коли було дозволено визначити

національне походження за бажанням, 730 056 американців записалися українцями. Значна частина їх рідною мовою вказала українську.

(За М. Куропатським)

Союз українців у Великій Британії (СУБ) був створений на початку 1946 року. Це одне з найбільших українських громадських товариств Західної Європи, що налічує 2500 членів і складається з 53 відділів і 11 осередків. 55 приміщень СУБ стали центрами організованого культурного життя: тут розміщуються музеї, бібліотеки, школи українознавства та численні українські клуби, влаштовуються імпрези, сходи й засідання. Основний принцип культурницької праці СУБ полягає у підтримці українців і української мови.

(З календаря)

◇ *Вільний диктант.*

Прослухавши висловлювання тричі, усно переказати його якнайближче до почутого. Висловити власну думку щодо порушеної у висловлюванні проблеми.

Багато хто витрачає сили на дискусії про те, чому утискається або навіть занепадає в Україні українська мова. Але, як сказав Конфуцій, «замість того, щоб нарікати на темряву, засвіти свою свічку». У чому ж полягає конструктивна позиція щодо підвищення авторитету української мови? І взагалі, чи існує ця проблема в сьогodнішній Україні?

Для довідок.

Конфуцій (Кунцзи) (бл. 551 -479 рр. до н. е.) китайський філософ і політичний діяч. *Конструктивний* – який створює умови для наступної роботи, може бути основою чогось.

V. Підбиття підсумків уроку.

Прокоментувати вислів: *Мова єднає між собою представників певного народу в часі і в просторі. Прилучення людини до рідної мови – це входження її в суспільство, підключення до колективного розуму.* (В. Русанівський.)

VI. Домашнє завдання.

Вправа 212 (усно).

Урок № 2

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

**Мовлення і спілкування. Види мовленнєвої діяльності
(аудіювання, читання, говоріння, письмо).**

Сприймання чужого мовлення.

Різновиди аудіювання. Навчальне аудіювання

- Мета:** систематизувати та узагальнити знання про мову та мовлення, види мовленнєвої діяльності; дати уявлення про механізм та різновиди аудіювання, повправляти у сприйнятті-розумінні почутого; розвивати логічне мислення, слухову пам'ять, збагачувати та уточнювати словниковий запас учнів; формувати комунікативні вміння.
- Обладнання:** підручник, текст для аудіювання.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

◇ *Робота з підручником.*

- 1) Опрацювання таблиці «Загальні відомості про мовлення» (с. 177).
- 2) Виконання вправи 158 (відповіді на запитання).
- 3) Виконання вправи 159.

III. Виконання вправ на застосування узагальнених знань.

◇ *Пояснювальний диктант.*

Пояснити, про які види мовленнєвої діяльності йдеться в кожному з висловів. До яких видів мовленнєвої діяльності ви вдаєтесь у процесі роботи над диктантом?

Ну що б, здавалося, слова... Слова – та голос – більш нічого. А серце б'ється, ожива, як їх почує!... (Т. Шевченко.) Красномовство – це мистецтво говорити так, щоб ті, до кого ми звертаємося, слухали не лише без труднощів, але із задоволенням. (Б. Паскаль.) І довелося знов мені на старість з віршами ховатись, мережать книжечки співати і плакати у бур'яні. (Т. Шевченко.) Щасливий я і гордий, що читаю Шевченка, і Франка, і Українку на незрівнянній українській мові... (М. Браун, переклад з рос.)

IV. Вивчення нового матеріалу.

◇ *Пояснення вчителя.*

Мова реалізується в процесі мовлення, тобто мовленнєвої діяльності. Мовленнєва діяльність – це сукупність психофізичних дій організму людини, що спрямовуються на сприймання і розуміння мовлення, а також на народження його в усній і письмовій формі. Оволодіння мовою відбувається на функціонально-комунікативній основі, тобто в процесі мовленнєвої діяльності.

Мовленнєва діяльність включає чотири види – *аудіювання* (слухання і розуміння) *читання*, *говоріння* і *письмо*. За останніми науковими даними час, що витрачається на чотири види мовленнєвої діяльності людини, розподіляється відповідно таким чином: аудіювання – 45%, говоріння – 30%, читання – 6%, письмо – 9%.

Аудіювання та читання є *рецептивними* видами мовленнєвої діяльності, говоріння й письмо – *продуктивними*.

Дія обох видів рецептивної мовленнєвої діяльності складається з трьох етапів: *мотиваційного* (усвідомлення мети: навіщо я це слухаю-розумію, читаю?), *аналітико-синтетичного* (сприйняття, розуміння) та *виконувального* (прийняття рішення на сонові сприйнятої інформації з наступним говорінням або письмом).

Таким чином, сприймання і розуміння *усного мовлення* забезпечує такий вид мовленнєвої діяльності, як *аудіювання*. Аудіювання є основою спілкування. Для людей багатьох професій вміння сприймати-розуміти усне мовлення необхідне у процесі виконання службових обов'язків.

Аудіювання не слід змішувати зі слуханням. *Слухання* – це передусім акустичне сприймання звукового потоку, тоді як *аудіювання* включає процес сприймання і розуміння усного мовлення.

Процес *аудіювання* забезпечується механізмом здогадки (про що йтиметься далі?), смислової орієнтації (на ситуацію спілкування, лексичне й граматичне оформлення виражальних засобів мови, інтонацію, жести, міміку мовця), тотожних замінів (щоб утримати інформацію в оперативній (короткотривалій) пам'яті, потрібно «згортати»), «спресовувати» зміст сприйнятого розгорнутого висловлювання до рівня тотожних за змістом ключових слів або стислих синонімічних структур: саме такі «сміслові згустки», «змістові матриці» спроможна зберегти пам'ять). Дію цих механізмів можна вдосконалювати тренуванням.

Важливою психологічною особливістю аудіювання є одноразовість, неповторність цього виду мовленнєвої діяльності у природних умовах спілкування. Тому вченими виділяються *репродуктивне* і *продуктивне* аудіювання. У природній ситуації спілкування співрозмовники вдаються до продуктивного аудіювання. Основною ознакою репродуктивного аудіювання, на відміну від продуктивного, є повторюваність усної інформації. У шкільній практиці до репродуктивного аудіювання вдаються в процесі проведення усних переказів (докладних, стислих чи вибіркових), а також під час підготовки до творчих робіт.

Аудіювання – це такий вид мовленнєвої діяльності, під час якого людина одночасно сприймає усне мовлення й аналізує його (здійснює смислову обробку інформації), для цього необхідно бути уважним, уміти швидко актуалізувати весь попередній мовленнєвий та інформаційний досвід, концентрувати увагу на змісті висловлювання при мінімальному контролі за його мовною формою, мати треновану короткочасну і розвинену довготривалу пам'ять, здатність результативно працювати у визначених часових межах. Цього треба спеціально навчатись.

Звичайно, смислове сприймання мовлення залежить і від того, наскільки мовець зрозуміло, ясно висловлюється, від темпу, сили звучання мовлення, від його вміння виділяти головне тощо.

Проте успішність смислового сприймання усного мовлення залежить і від підготовленості слухачів до сприймання, від того, як вони вміють слухати.

Сприймати інформацію потрібно цілеспрямовано: *глобально, докладно* або *критично*. Особливого значення це набуває із запровадженням такої форми підсумкової державної атестації з української мови, як переказ із творчим завданням.

Глобальне, або ознайомлювальне, аудіювання вимагає від слухача загального охоплення змісту повідомлення, вміння визначати тему, основну думку повідомлення, ділити його на смислові частини, розрізняти композиційні елементи.

Детальне аудіювання передбачає найповніше докладне сприймання змісту повідомлення з усвідомленням смислу кожного з його елементів. Детальне сприймання тексту часто вимагається тоді, коли проводиться, наприклад, такий вид роботи, як переказ почутого тексту; переказ пояснення вчителя; коли потрібно запам'ятати кілька завдань, не записаних учителем на дошці, з метою їх виконання в певній послідовності; під час дискусії, диспуту, виступу на зборах та ін.

Критичне аудіювання ґрунтується на глобальному і детальному, потребує висловлення власної думки з приводу почутого, своєї мотивованої згоди чи незгоди з певним твердженням, критичного осмислення сприйнятого на слух тощо. Цей вид аудіювання практикується під час переказу тексту з творчим завданням.

Види аудіювання можна показати за допомогою такої таблиці:

Глобальне	Детальне	Критичне
Усвідомлення загального змісту повідомлення	Детальне (повне) усвідомлення всіх елементів повідомлення	Визначення власного ставлення до почутого

З методичних рекомендацій Міністерства освіти України (2002 р.).

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

◇ *Проведення навчального аудіювання.*

МАТИ ТЕРЕЗА

Безперечно, вона – одна з найвідоміших і найулюбленіших особистостей ХХ століття. Матір'ю її називають мільйони людей.

У жовтні 1979 року їй, скромній, проте могутній силою духу індійській черниці, було присуджено Нобелівську премію миру. Один з її американських послідовників зазначив: «Ясна річ, їй особисто ця нагорода непотрібна. Але, можливо, завдяки цій премії люди, безнадійно зголоднілі за милосердям, усвідомлять, що таки можна служити Богові самозречено й добровільно, допомагаючи всім, хто допомоги потребує».

Папа римський Павло VI на знак вдячності матері Терезі «за її всесвітню місію любові» подарував їй власний розкішний білий «лінкольн». Жодного разу не скориставшись автомобілем, мати Тереза влаштувала лотерею і на виручені кошти заснувала лепрозорій – лікувальний заклад для хворих на проказу.

Агнес Гонкса Бояксіу народилася 1910 року в Македонії (в місті Скоп'є) у заможній албанській родині. Батьки назавжди залишились для неї зразком подружньої вірності та взаємної любові.

- Моя мама, залишившись у тридцять років удовою з трьома кришенятами, робила все можливе, щоб ми виростили, сповнені любові до Бога й одне до одного, - розповідала Агнес. – Передовсім вона навчила нас уникати будь-якої брехні й лукавства.

Старший брат Агнес додавав:

- Насамперед мама вимагала від нас чесності. Жінка крицевої вдачі, вона вирізнялась винятковою скромністю, чуйністю, співчутливістю й глибокою вірою. Виховувала нас не словами, а особистим прикладом.

Непереборне бажання служити Богові Агнес відчула зовсім юною, років дванадцяти. Мати сказала їй: «Ну що ж, йди. Віддай свою руку руці Вседержителя і ніколи не відпускай її під час небезпечної подорожі земного життя». Брат, навпаки, намагався відмовити Агнес. «У світі є ліпші речі для такої гарненької, сміхотливої юної леді, як ти, - писав він сестрі. – Чи усвідомлюєш ти, що хочеш заживо себе похоронити?».

Продовжуючи Агнес до Калькутти, охоплена змішаними почуттями радості й печалі, мати не могла знати, що побачити ще колись дочку їй не судилося...

У Калькутті, місті небачених розкошів і страхітливих злиднів, сестра Тереза майже двадцять років викладала в монастирському коледжі географію й історію. 1948 року вона, непримітна черничка, покинула коледж і, маючи лише невеличку валізку та п'ять рупій готівкою, вирушила допомагати скривдженим долею й суспільством бідолахам.

Щоранку ця невтомна тендітна жінка вирушала в найнебезпечніші, глухі й брудні завулки Калькутти, щоб надати медичну допомогу хворим, нагодувати голодних, втішити страждених. Так розпочалася ця безприкладна місія.

Одного дня у двері скромного помешкання матері Терези постукала її колишня студентка. «Матінко, - мовила дівчина, - якщо ви приймете мене, я хотіла б приєднатися до вас і працювати для бідарів». «Я не маю права відмовити тобі, - відповідала мати Тереза, - проте нелегкий цей шлях. Щоб

служити Богові через допомогу найнещаснішим, тобі доведеться зректися всього і себе самої».

Помолившись, дівчина вбралась у простий біло-блакитний одяг, як і в матері Терези, і приєдналась до своєї наставниці, щоб лікувати хворих. Як і мати Тереза, вона перейняла строгий аскетичний триб життя, що засвідчував солідарність із покритими.

Так почала свою діяльність майбутня релігійна конгрегація Посланниць Милосердя.

Сотні зневажених, покинутих, осиротілих і злидених чули лагідний голос і відчували теплі доторки матері Терези. Самотні, нужденні й умираючі отримували від неї справжню поміч, засновану на її глибокій шані до людей і непохитній вірі в неоціненність кожного людського життя.

Хоч мати Тереза любила увесь світ і почувалася щасливою будь-де, наймилішою її серцю залишалася все ж Калькутта в Західній Бенгалії. Англія, Італія і США (країни, що їх вона відвідувала найчастіше) мали значний вплив на місію подвижниці. Ніколи вона не приїздила туди туристкою, завжди – посланницею від бідарів, виявляючи вдячність за щедрі благодіяння громадян на користь знедолених. Ні за яких обставин не просила Мати Тереза грошей, а просто подавала переконливий приклад людяності й християнської віри, сіючи повними пригорщами.

Її скромна присутність повсякчас підтверджувала незаперечну істину, якою вона керувалась у житті: «Найбільше щастя – це віддавати себе іншим».

Мати Тереза часто підкреслювала, що вона не шукає людей, котрі жертвували б тільки гроші чи матеріальні блага. Скоріше вона шукала таких, хто дарував би найдорогоцінніше – самих себе. І відтручувала осіб, що обмежувалися пожертвуваннями своїх надлишків, рам'я чи зужитого непотребу. Для улюблених своїх бідаків вона потребувала того, що є найбільш значущим у житті кожної людини, - часу. Часу, щоб запропонувати дар дружби самотнім, розраду – згорьованим, визнання – знехтуваним.

Життя матері Терези, цього мужнього борця за гідність людського життя, цілком може бути однією з найвидатніших історій усіх часів і народів.
(675 слів) (3 газети)

◇ *На кожне із запитань вибрати правильну відповідь¹¹.*

1. 1979 року матері Терезі було присуджено:

- а) Пулітцерівську премію;
- б) премію братів Гонкурів;

¹ Серед поданих запитань тут і далі вчитель має вибрати 12. Правильно вибрана відповідь на кожне із питань оцінюється одним балом. Учень може одержати від 1 балу (за сумлінну роботу, яка ще не дала задовільного результату), до 12 балів (за бездоганно виконану роботу).

- в) Нобелівську премію миру; V
 - г) Нобелівську премію за наукові досягнення.
2. Папа римський подарував матері Терезі:
- а) земельні угіддя;
 - б) будинок;
 - в) автомобіль; V
 - г) грошову суму.
3. Виручені за проданий подарунок гроші мати Тереза використала на заснування:
- а) притулку для бездомних;
 - б) лікарні для душевнохворих;
 - в) пульмонологічної лікарні;
 - г) лепрозорію. V
4. Мати Тереза народилась у:
- а) Боснії;
 - б) Македонії; V
 - в) Сербії;
 - г) Албанії.
5. Мати майбутньої подвижниці насамперед вимагала від дітей:
- а) відповідальності;
 - б) працелюбності;
 - в) чесності; V
 - г) мужності.
6. Присвятити себе Богові майбутня мати Тереза вирішила:
- а) у 20 років;
 - б) у 12 років; V
 - в) у 18 років;
 - г) у 16 років.
7. Щоб здійснити своє покликання, дівчина поїхала до:
- а) Америки;
 - б) Італії;
 - в) Західної Бенгалії; V
 - г) Румунії.
8. У монастирському коледжі сестра Тереза викладала:
- а) мову і літературу;
 - б) історію та географію; V
 - в) математику та фізику;
 - г) богослів'я та риторичку.

9. Аскетичний спосіб життя матері Терези засвідчував:
- а) її матеріальну бідність;
 - б) вроджену байдужість до життєвих вигод та радощів;
 - в) солідарність із покривдженими; V
 - г) принципове нехтування побутовими зручностями.
10. Допомога матері Терези всім стражденним була спричинена:
- а) її бажанням повернути до себе увагу;
 - б) перспективою здобути авторитет у певних колах;
 - в) бажанням отримати престижну міжнародну премію;
 - г) глибокою шаною до людей і вірою в неоціненність кожного людського життя. V
11. Як посланниця від бідарів мати Тереза найчастіше відвідувала:
- а) США, Англію та СРСР;
 - б) Англію, Італію та США; V
 - в) Італію, Францію та Албанію;
 - г) США, Англію та Китай.
12. Своїм життям мати Тереза підтверджувала незаперечну істину:
- а) «Пізнай самого себе»;
 - б) «Найбільше щастя – це віддавати себе іншим»; V
 - в) «Поки живу - сподіваюсь»;
 - г) «Не можна двічі увійти в одну воду».
13. Якої пожертви потребувала мати Тереза для бідаків:
- а) тільки грошей як еквіваленту захищеності;
 - б) грошей та зужитих речей для задоволення фізичних потреб;
 - в) грошей і ліків для забезпечення певного рівня життя;
 - г) часу як найбільшої цінності в житті кожної людини. V
14. Мати Тереза є переконливим прикладом:
- а) наполегливості в досягненні поставленої в юності мети;
 - б) людяності й віри; V
 - в) уміння спілкуватися з сильними світу цього;
 - г) організації соціальної допомоги малозабезпеченим.
15. У свідомості людства мати Тереза залишилась взірцем:
- а) мужнього борця за гідність людського життя; V
 - б) пропагандистом майстерно організованої доброчинності;
 - в) взірцем толерантності й дипломатичності;
 - г) гармонійної особистості.

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання.
Вправа 159 (письмово).

Урок № 3

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Сприймання чужого мовлення.

Різновиди читання. Навчальне читання мовчки

- Мета:** дати уявлення про механізм та різновиди читання, повправляти в читанні мовчки; розвивати логічне мислення, зорову пам'ять, збагачувати та уточнювати словниковий запас учнів; формувати комунікативні вміння.
- Обладнання:** підручник, таблиця «Види читання», тексти для читання мовчки.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Вивчення нового матеріалу.

◇ *Пояснення вчителя.*

Надзвичайно важливим є вміння *читати*. Читання, як і аудіювання, є рецептивним видом мовленнєвої діяльності. Як і процес аудіювання, процес читання складається з *мотиваційного етапу* (визначення мети), *аналітико-синтетичного* (сприйняття, розуміння) та *виконувального* (прийняття рішення на основі одержаної інформації з наступним говорінням або письмом).

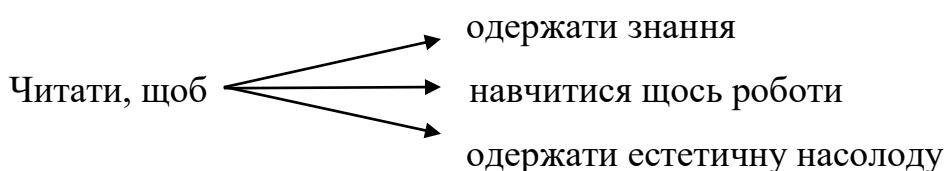
Сприйняття та розуміння написаного (надрукованого) розпочинається з аналізу та синтезу як змісту, так і оформлення думки. Зорове та мислительне сприйняття слова або частини речення випереджає їх «озвучення» у внутрішньому мовленні. Спрацьовує *механізм здогадки*: що відбудеться далі, як розвиватимуться події? Здогадка ґрунтується на ключових словах, на поєднанні в реченнях певних слів, на розстановці розділових знаків, а також на розумінні окресленої в тексті ситуації, розуміння якої залежить передовсім від життєвого досвіду читача (спрацьовує *механізм смислової орієнтації*). Якщо здогадка не підтверджується, читач вибудовує іншу гіпотезу.

Щоб утримати в оперативній (короткотривалій) пам'яті початок прочитаного висловлювання, той, хто читає, здійснює «згортання» текстової інформації – заміну змісту мікротекстів (частин тексту) на «сміслові згустки» - стислі еквіваленти змісту (включається *механізм еквівалентних*

замін). Такі «ядра змісту» у вигляді ключових слів, синонімічних слів і структур, тез, наочних образів та схем, які самі по собі є непередаваними, а тому їх теж необхідно замінювати словами, утримуються та зберігаються у внутрішньому мовленні. Таке збереження забезпечує розуміння й запам'ятовування сприйнятого при читанні. У цьому й полягає суть процесу розуміння прочитаного.

Отже, розуміння прочитаного здійснюється за допомогою дії *механізму здогадки, механізму смислової орієнтації та механізму еквівалентних замін*. Здебільшого дія цих механізмів відпрацьовується підсвідомо, проте формувати й удосконалювати ці механізми можна за допомогою спеціальних вправ. За допомогою вправ можна також розвинути навички самоконтролю й самокорекції.

У процесі читання вирішуються різноманітні комунікативні завдання. Їх можна виразити за допомогою такої схеми:

Відповідно до цих комунікативних завдань реалізуються й різні види читання. Здебільшого виділяються три види читання: *ознайомлювальне, вивчальне та вибіркове*. Види читання можна показати за допомогою таблиці¹:

Види читання	Що потрібно усвідомити	Характер читання
Ознайомлювальне	Чи варто це читати? Кому текст адресовано? Який зміст має кожен із розділів (абзаців) і текст у цілому?	Швидке перегортання сторінок, читання заголовків; перегляд окремих фрагментів тексту, ознайомлення з ілюстраціями; читання анотації, змісту видання
Вивчальне	Яка тема та основна думка тексту? Що в тексті головне, а що – другорядне? Яку нову для читача інформацію містить текст?	Повільне, вдумливе читання тексту або його частин; глибоке проникнення в його зміст; максимально повне осягнення нової інформації
Вибіркове	Про що говориться в тексті? Яка інформація є корисною? У яких частинах (розділах) тексту її вміщено?	Перегортання сторінок, швидке читання заголовків, змісту, окремих фрагментів тексту; повільне читання

		потрібних частин з метою вилучення потрібної інформації
--	--	---

Ознайомлювальне читання застосовується для попереднього ознайомлення з книжкою (журналом, брошурою тощо). Мало хто володіє цим винятково важливим видом читання досконало. Переглянувши анотацію, передмову або зрозумівши зі змісту найбільш важливі положення видання, читач має отримати чітке уявлення про цінність та корисність книжки.

Вивчальне читання ще називають *поглибленим, аналітичним, критичним, творчим*. Для навчання цей вид читання вважається найдоцільнішим. У процесі читання учень не просто сприймає інформацію, він з'ясовує менш зрозумілі для нього фрагменти тексту, помічає сильні та слабкі місця в поясненнях, дає власне трактування поданим положенням та висновкам, ставлячись до прочитаного творчо й критично. Власне трактування, власний погляд на прочитане дають змогу краще запам'ятати сприйняте, підвищують рівень активності думки читача. До цього виду читання вдаються, опрацьовуючи принципово новий матеріал на незнайому або малознайому тему.

Вибіркове читання – швидке читання, у процесі якого читач ніби нічого не пропускає, проте фіксує увагу тільки на необхідних йому аспектах тексту. Такий вид читання здебільшого застосовують при повторному читанні книжки після попереднього її перегляду. Сторінки перегортають, доки не відшукають потрібне місце – його читають, застосовуючи інший вид читання – *вивчальне (поглиблене)*.

Останнім часом виділяють ще один вид читання – *сканування*. Сама назва пояснює характер такого читання: швидкий перегляд тексту з метою пошуку певного слова, прізвища, факту.

Читач має навчитися свідомо вибрати певний вид читання залежно від комунікативного завдання, яке перед ним стоїть.

З методичних рекомендацій Міністерства освіти України (2002 р.).

III. Виконання вправ на закріплення вивченого.

◇ *Проведення навчального читання мовчки.*

МИКОЛА БІДНЯК

Унікальним мистецьким явищем, - і то не тільки на тлі українського мистецтва, - є Микола Бідняк, людина трагічної долі, художник, який, попри тяжке каліцтво, став взірцем духовного і творчого подвигу.

Народився Микола Бідняк 1930 року в Торонто. Коли хлоп'яті було чотири роки, батьки взяли його із собою на рідну Буковину. Щоб не потрапити під більшовицьку окупацію, наприкінці війни сім'я виїхала до

Німеччини. Вже там Микола, натрапивши на польову міну, втратив обидві руки.

1950 року юнак з батьками повернувся до Канади. Маючи нездоланну силу волі та винятковий хист до малярства, він знайшов у собі сили закінчити Інститут технології та мистецтва в Калгарі (провінція Альберта), а згодом Онтарійський коледж образотворчого мистецтва в Торонто.

Непереможне покликання до мистецтва навчило Миколу винахідливості. На куксу правої руки він натягував еластичний гумовий бандаж, яким міцно притискав пензель чи олівець. Часто йому доводилося затискувати пензель зубами чи між пальцями ноги. У такий спосіб Микола виконував дивовижні за драматизмом малярські та графічні роботи, технічній досконалості яких міг позаздрити будь-який митець.

Микола Бідняк створив ікони, портрети, пейзажі, натюрморти, обкладинки до книг. Ікони та світські твори Бідняка здобули світове визнання, експонувалися у США, Канаді, Мексиці, Іспанії, Швеції, Швейцарії, Великобританії, Італії, Японії. Художник мав престижні нагороди, був багаторічним членом Української спілки образотворчих митців США й Канади, а також Міжнародної Асоціації митців, що малюють вустами і пальцями ніг (центр Асоціації знаходиться в князівстві Ліхтенштейн).

В Україні творчість Миколи Бідняка була майже незнаною до 1990 року. 1991 року він був обраний професором Львівської академії мистецтв. У 1995 році Микола Бідняк став лауреатом Державної премії України ім. Тараса Шевченка. Кілька робіт митець передав Національному музею у Львові для постійно діючої експозиції.

Роботу «Чорнобильська Богоматір» (створену 1992 р.) Микола Бідняк подарував Національному музею образотворчого мистецтва у Києві. До того картина виставлялася у багатьох галереях на Заході.

Обережно ступає Мати Божа випаленою радіацією землею України. Ступає м'якими сап'янцями між рідким почорнілим, обвугленим житнім колоссям і квітками волошок, що змінили свій колір з блакитного на тьмяно-бузковий. У правиці Діви Марії – чорна амфора – символ упокореної атомної стихії. Лице Богородиці зчорніле від муки. Та разом із Богоматір'ю і ми сподіваємося на те, що Божий Син відтворить сплюндровану гріхом українську землю, очистить її від скверни, як очищає Він грішну душу, котра щиро покаялась.

Постаті Господа, Богородиці та Ангелів на іконах Миколи Бідняка видовжені, розтягнені вгору, аж до порушення природних пропорцій. Певною мірою в цьому відчутний вплив композиції іспанського митця грецького походження Ель Греко. Однак Микола Бідняк до таких деформацій вдається з певною метою: показати відмінність світу небожителів від вимірів земних, звичних для людського ока.

Як член світової Асоціації митців-інвалідів у Ліхтенштейні Микола Бідняк виявляв турботу про інвалідів України, про людей, які, не скорившись долі, прагнуть жити повноцінним життям і приносити користь. Таких

художник залучив до роботи в славнозвісній асоціації, що надавала їм відчутної творчої й матеріальної підтримки.

Протягом усього життя Микола Бідняк уперто шукав можливості не тільки виразити свій хист, а й бути взірцем мудрості для обездолених. Помер художник 2000 року.

(479 слів)

(За Д. Степовиком та О. Іщенком)

◇ На кожне із питань вибрати правильну відповідь.

1. Одержати професійну освіту художника Миколі Біднякові допомогли:
 - а) матеріальна підтримка багатих батьків та їхні зв'язки;
 - б) нездоланна сила волі та винятковий хист до малярства; V
 - в) матеріальна допомога меценатів йому як художникові-інваліду;
 - г) прагнення слави та матеріального добробуту.
2. Микола Бідняк створював:
 - а) ікони, портрети, пейзажі, натюрморти, обкладинки до книг; V
 - б) ікони, олійні портрети та пейзажі, настінні розписи;
 - в) ікони, олійні портрети та пейзажі, мозаїки;
 - г) ікони, фрески, мозаїки, проекти будинків.
3. Центр Міжнародної Асоціації митців, що малюють вустами і пальцями ніг, знаходиться:
 - а) у Монако;
 - б) у Люксембурзі;
 - в) у Ліхтенштейні; V
 - г) в Лондоні.
4. Лауреатом Державної премії України ім. Тараса Шевченка Микола Бідняк став:
 - а) 1950 року;
 - б) 1990 року;
 - в) 1995 року; V
 - г) 1999 року.
5. Національному музеєві образотворчого мистецтва у Києві Микола Бідняк подарував:
 - а) ікону «Христос Вседержитель»;
 - б) ікону «Чорнобильська Богоматір»; V
 - в) ікону «Богоматір з Божим Немовлям»;
 - г) ікону «Богоматір, Христос та Іоанн Хреститель».
6. Героїня ікони Миколи Бідняка простує:
 - а) вулицями сплюндрованого міста;

- б) поруділим спаленим лісом;
- в) почорнілим спаленим полем; V
- г) безлюдним берегом океану.

7. Ікону Миколи Бідняка перейнято надією на те, що:
- а) сплюндровану гріхом українську землю буде відроджено; V
 - б) українці знайдуть притулок в інших землях;
 - в) винуватців Чорнобильської трагедії буде покарано;
 - г) українці з усього світу повернуться в Україну.
8. Постаті в роботах Миколи Бідняка видовжені, розтягнені вгору через те, що:
- а) як інвалід він обмежений у засобах, тому йому важко передати правильні пропорції людського тіла;
 - б) художник прагне показати відмінність світу небожителів від вимірів земних; V
 - в) художник не вивчив анатомії людини;
 - г) художника не цікавить тіло, його увага прикута до душі.
9. Особливу турботу Микола Бідняк виявляв:
- а) про музеї України;
 - б) про мистецькі навчальні заклади України;
 - в) про інвалідів України; V
 - г) про дипломатичні стосунки України з іншими державами.
10. Микола Бідняк став:
- а) взірцем майстра вишуканого живопису ХХ ст.;
 - б) взірцем майстра сучасного іконопису;
 - в) взірцем духовного і творчого подвигу; V
 - г) взірцем майстра книжкової ілюстрації;
11. Синонімами визначення *унікальний* є слова:
- а) єдиний, об'єднаний, цілісний;
 - б) рідкісний, винятковий, незвичайний; V
 - в) всеосяжний, різнобічний, загальний;
 - г) поширений, відомий, розповсюджений.
12. Синонімами слова *сплюндрований* є слова:
- а) надто великий, важкий, обтяжливий;
 - б) знівечений, скалічений, зіпсований; V
 - в) сумний, драматичний, трагічний;
 - г) унікальний, неповторний, оригінальний.

13. Слово *асоціація* означає:

- а) об'єднання осіб (установ, організацій) для досягнення спільної мети; V
- б) систему підготовки наукових або мистецьких кадрів;
- в) пристосування особи або соціальної групи до навколишнього середовища;
- г) налагодження листування між окремими особами та установами.

ЯК МИ ЧИТАЄМО²

Відомий нейропсихолог професор Лурія описав цікавий випадок. Під час Великої Вітчизняної війни талановитого інженера було поранено в голову. Внаслідок поранення він повністю втратив здатність читати. Дивлячись на букви, хворий не впізнавав їх. Проте писати він міг – «рухомі образи» букв у нього збереглися. Не постраждав і інтелект хворого. З допомогою секретаря він продовжував творчо працювати. Неймовірно, але прочитати ним же написане без помічника інженер був неспроможний.

Лікарі заходились «відбудувати» у хворого функцію читання. Дивлячись на букву, хворий її «не прочитував». Лише обвівши контур букви олівцем, він її упізнавав – і не зором, а рукою! Пізніше він відтворював контур кожної букви подумки і таким чином таки упізнавав її. Потім привчився в уяві малювати контури кожної букви пальцем руки, схованої в кишені. Після довгих місяців тренувань хворий навчився читати досить швидко. Він повернувся до повноцінної творчості конструктора і міг обходитися без постійного помічника.

Здається, втрачену функцію було відновлено. Проте насправді її було наново сконструйовано в мозку. Досить було лікарю стиснути пальці руки хворого, як той знову ставав «неграмотним». На його спроможність читати впливали ті ділянки мозку, котрі аналізують відчуття м'язів та суглобів пальців руки.

Що засвідчує цей приклад? Те, що окремі види психічної діяльності людини локалізовані в різних зонах мозку і, дослідивши функції таких зон, медицина може втручатися у їхню «роботу».

Сучасна нейропсихологія виділяє три основних функціональних блоки, три основних апарати мозку, участь яких для будь-якого виду психічної діяльності, у тому числі й *читання*, є необхідною.

Перший блок, розташований у глибинних відділах, забезпечує активність діяльності кори мозку. Без участі цього блоку мозкова діяльність неможлива. Як показали численні спостереження, при деформації цього блоку пухлиною або внутрічерепним крововиливом, у людини не

²Текст підвищеного рівня складності.

порушується ні мовлення, на мислення, проте увага знижується, а емоційна сфера здрібнюється.

Другий блок «відповідає» за засвоєння, переробку та зберігання інформації. Місце його локалізації – у задній частині великих півкуль. Блок складається з апаратів зорового сприйняття (потилична частина мозку), мовленнєвої (лобна звивина), слухового (вилична ділянка мозку). Саме цей блок виконує більшу частину процесів, пов'язаних із читанням.

Третій функціональний блок мозку – блок програмування, регуляції та контролю. Процес читання ми підпорядковуємо певній програмі. Як складний процес читання складається зі сприйняття та розуміння прочитаного, тому основним механізмом читання на мозковому рівні є вміння встановлювати звуко-буквені відповідності та прогнозувати розгортання мовного матеріалу за певною логічною схемою. Цю функцію виконують лобні долі кори. Якщо ж їх пошкоджено, людина не спроможна прогнозувати свої подальші дії.

Академік Бурденко спостерігав хвору з пошкодженням лобних долей. У неї було все гаразд зі слухом, розумінням, проте не було загального плану подальшої діяльності. Наприклад, у листі вона писала: «Шановний професоре! Я хочу вам сказати, що хочу вам сказати, що хотілось би вам сказати...» - і так на чотирьох сторінках.

Як ви гадаєте, у чому перевага людського мозку перед комп'ютером? Якщо розумній машині будь-яка інформація подається в готовому вигляді, то людський мозок перед тим, як опрацювати будь-яку інформацію, має її добути! Тому людина змушена самотійно вилучати інформацію з оточуючого середовища, наприклад, з тексту. Здебільшого потрібну інформацію людина повинна, як то кажуть, вичитати.

Існує гіпотеза, що всі люди поділяються на дві групи: *зоровий тип* (механізм переробки інформації у процесі читання заснований на прямих зорових уявленнях) та *слуховий тип* (механізм переробки інформації таких людей використовує аудіовербальні зони мозку: зчитувана інформація засвоюється за допомогою «проговорювання», тобто послідовного перекодування у внутрішньому мовленні).

Прочитавши статтю або книжку, людина, як правило, не пам'ятає конкретних прочитаних слів і речень. Зміст прочитаного вона запам'ятовує в інший, більш стислий спосіб – перекодовуючи сприйняте у «сміслові згустки» - ключові слова або речення. Саме в такому, перекодованому вигляді зберігає сприйняту інформацію довготривала пам'ять.

Треба думати, що чим краще в людини розвинуто механізм перекодування сприйнятої в процесі читання інформації, тим швидше (і ефективніше!) вона читає, тим надовше запам'ятовує зміст прочитаного
(600 слів) (За О. Кузнецовим, Л. Хромовим)

◇ На кожне із запитань вибрати правильну відповідь.

1. На відновлення спроможності пораним інженером читати впливали ділянки мозку, котрі:
 - а) «відповідають» за засвоєння, переробку та зберігання інформації;
 - б) забезпечують програмування, регуляцію та контроль виконання розумових операцій;
 - в) забезпечують активність діяльності кори мозку;
 - г) аналізують відчуття м'язів та суглобів пальців руки. V

2. Випадок з інженером, який внаслідок поранення втратив можливість читати, описав:
 - а) фізіолог І. М. Павлов;
 - б) нейропсихолог А. Р. Лурія; V
 - в) нейрохірург М. М. Бурденко;
 - г) психолінгвіст О. О. Леонт'єв.

3. Апарат зорового сприйняття людиною довкілля розташований:
 - а) у лобній звивині;
 - б) у виличній ділянці мозку;
 - в) у потиличній частині мозку; V
 - г) у верхніх відділах стовбура мозку.

4. У виличній ділянці мозку розташовано апарат:
 - а) зорового сприйняття;
 - б) слухового сприйняття; V
 - в) мовлення;
 - г) що забезпечує активність діяльності кори мозку.

5. Слово *локалізація* має таке лексичне значення:
 - а) визначення місцеположення спостережуваних об'єктів;
 - б) просторове обмеження, зосередження чогось у певному місці; V
 - в) пов'язка, що складається з кількох шарів гіпсового бинта;
 - г) один з видів нервової тканини, що виконує живильну та опорну функції.

6. Лексичне значення слова *гіпотеза* таке:
 - а) нижній мозковий придаток, залоза внутрішньої секреції у хребетних тварин і людини;
 - б) наукове припущення, яке висувається для пояснення певних явищ дійсності; V
 - в) недостатня діяльність будь-якого органу, системи, що призводить до порушення життєдіяльності організму;
 - г) форма умовиводу окремого положення із загальних.

7. Лексичне значення слова *інтелект* таке:
 - а) здатність до мислення на вищих теоретичних рівнях; V

- б) освіченість, висока культура поведінки;
- в) ступінь напруженості праці;
- г) спрямованість на значущий для людини предмет чи діяльність.

8. Предметом дослідження *нейрохірургії* є:
- а) моделювання діяльності центральної нервової системи людини і тварин;
 - б) розвиток, будова і діяльність нервової системи людини і тварини;
 - в) оперативні методи лікування захворювань і ушкоджень нервової системи, причини виникнення цих захворювань; V
 - г) клітини кісткової тканини хребетних тварин та людини.
9. Перекодування текстової інформації у «сміслові згустки» відбувається:
- а) у зовнішньому мовленні;
 - б) у внутрішньому мовленні; V
 - в) в оперативній пам'яті;
 - г) у довготривалій пам'яті.
10. У довготривалій пам'яті текстова інформація зберігається у вигляді:
- а) цілих текстів;
 - б) окремих уривків або певних абзаців;
 - в) «сміслових згустків», «змістових матриць»; V
 - г) зорових образів.
11. В опрацьованому тексті поєднано такі типи мовлення:
- а) розповідь та опис;
 - б) розповідь та роздум;
 - в) розповідь, опис та роздум;
 - г) розповідь, роздум та оцінка (явище, предмета); V
12. Опрацьований текст має ознаки:
- а) науково-популярного підстилю наукового стилю; V
 - б) політико-агітаційного підстилю публіцистичного стилю;
 - в) белетристичного підстилю художнього стилю;
 - г) науково-навчального підстилю наукового стилю.

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Вправа 164 (вір-роздум).

Урок № 4

Тема.	Одиниці мови: основні звуки мовлення, значущі частини слова, слово, словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле.
Мета:	повторити та систематизувати знання про вказані одиниці мови; повправляти у різних видах мовного аналізу; розвивати логічне мислення, пам'ять, уміння виділяти головне.
Тип уроку:	комбінований (повторення вивченого; узагальнення та систематизація здобутих знань).
Обладнання:	підручник.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення мети уроку.

II. Повторення ключових питань. Виконання вправ на матеріалі повторення.

◇ *Робота з підручником.*

Виконання вправи 5.

◇ *Робота біля дошки.*

Записати речення. Вказати слова, які розрізняються одним звуком. Дати відповіді на запитання:

- 1) Чи розрізняються ці слова за лексичним значенням?
- 2) Який розділ науки про мову вивчає звуки людського мовлення?
- 3) Які бувають звуки?

На сон співала мати *колискову* й наспівувало поле *колоскову*. (А.Бортняк.) Ласкавим теплим *дотиком* весна збудила ліс. І вже пухнастим *котиком* біліє верболіз. (П. Дорошко.) Видумав чорт *моду*, сам у *воду*, а ви розбирайтесь. (Нар. творч.)

◇ *Визначити, скількома звуками розрізняються подані слова.*

Які це звуки – голосні чи приголосні? Пояснити, у чому полягає відмінність між голосними та приголосними звуками.

Син – сон; сум – сам; рік – рак; звір – твір; впереміж – впереміш, мимохіть – мимохідь, смак – знак; сніг – сміх; шибка – лапка.

◇ *Утворити анаграми (перегрупувати звуки так, щоб утворилися слова з іншим лексичним значенням).*

Врода, кордон, барліг, радо, яруга, збоку, лунко.

- ◇ *Подані слова передати фонетичною транскрипцією.*
Назвати звуки голосні (наголошені, ненаголошені) та приголосні (тверді, м'які, дзвінкі, глухі). Зробити фонетичний розбір виділеного слова (усно).

Веселка, осінній, сіль, джміль, гедзь, в'їжджаємо, яблуна, батьківщина.

III. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

- ◇ *Робота з підручником.*
Опрацювання теоретичного матеріалу (визначення фонемі – с. 7.)

- ◇ *Згрупувати записані на дошці спільнокореневі слова.*
Назвати відомі вам морфеми.

Уболівальник, більшенький, побілілий, безболісний, перебільшення, побілений, щонайбільший, білесенький, болиголов, збільшувати, білизна, білосніжний, зболений.

- ◇ *Робота з підручником.*
1) Виконання вправи 7 (II, відповіді на питання).
2) Опрацювання теоретичного матеріалу (визначення морфеми, значущих частин слова – с. 7).

- ◇ *Словниковий диктант.*
Виділити у словах значущі частини. Виділені слова розібрати за будовою (усно).
Дати відповідь на запитання:

- 1) Що таке слово?
- 2) Які розділи мовознавчої науки вивчають слово?
- 3) Який розділ мовознавчої науки вивчає лексичне значення слова?
Яке лексичне значення підкреслених слів?

Узвишшя, україністика, українство, дзвіниця, священик.

С л о в н и к.

Україністика – сукупність наук, що вивчають мову, літературу, культуру українського народу. *Українство* – спільнота українців світу.

- ◇ *Робота з підручником.*
1) Виконання вправи 9 (усно).
2) Опрацювання теоретичного матеріалу (слово, словосполучення – с. 9).

- ◇ *Робота біля дошки.*

Записати словосполучення та сполучення слів, пояснити різницю між ними. Вказати предикативні сполучення. У словосполученнях (сполученнях повнозначних слів із підрядним зв'язком) визначити головне й залежне слова. Вказати сполучення слів із сурядним зв'язком.

Українська гостинність; щиро вітати; традиції і звичаї; охоче зустрічати; минуле застерігає; врахувати помилки; життя триває; народна мудрість; батьки і діти; дослухатися до порад; розбудовувати державу; народ очікує; відчувати відповідальність; почуватися впевнено; молодь наполягає; історична справедливість.

◇ *Пояснювальний диктант.*

Із записаних речень виділити кілька словосполучень (усно). Пояснити, чому не становлять словосполучення підмет та присудок, а також однорідні члени речення. Відповідь проілюструвати прикладами із записаних речень.

Яка ти невмируща, Україно, з снопом пшеничним, з поглядом Дніпра! (Б. Степанюк) О краю, визначений Богом для щастя, щедрості й добра, що вмився водами Дніпра! Чому ти гнешся, мов тополя, на проклятух на вітрах? (І. Цюпа.) Сміється сміх. ...Сміється так дитинно, стопричинно, сміється українно – ми живі... А доки ми сміємось – будем жити. (І. Драч.)

◇ *Робота з підручником.*

Самостійне опрацювання теоретичного (с. 10). З'ясувати вид кожного з речень пояснювального диктанту (попередньої вправи) за метою висловлювання, інтонацією, будовою.

Опрацювання теоретичного матеріалу (визначення складного синтаксичного цілого (ССЦ) та тексту – с. 11).

IV. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил.

◇ *Прочитати.*

Довести, що поданий запис є текстом. Вказавши в тексті одне зі складних синтаксичних цілих (ССЦ), визначити в цьому автосемантичне речення (таке, що виражає найважливішу інформацію). Виділені слова записати фонетично транскрипцією. Ці ж слова розібрати за будовою.

Нині у світі триває процес глобалізації, який у майбутньому передбачає розшарування держав, націй на кілька груп. Будуть нації, здатні на продукування технологій. Від цього нація матиме і великий зиск, і значний авторитет. Будуть нації, неспроможні продукувати власні технології, проте вони зможуть активно використовувати технології, створені націями першої групи. Але будуть і нації, що залишаться пасивними спостерігачами перетворень у світі.

Увага до нашого минулого, взагалі до знань, освіти, науки – це перша і головна передумова, щоб Україна опинилася серед націй перших двох груп.

Тож державі необхідно спрямувати зусилля на становлення нової, молодішої генерації українства в Україні.

(З газети)

С л о в н и к.

Глобалізація – поширення певного процесу на всю земну кулю. *Технологія* – сукупність прийомів і способів одержання, обробки і переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів або виробів у різних галузях промисловості, будівництва тощо. *Генерація* – покоління.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. § 1, вправа 18.

Урок № 5

Тема. Звуки мови.

Мета: узагальнити та систематизувати знання з фонетики, повправляти в застосуванні мовних умінь та навичок, що базуються на розумінні фонетичних закономірностей; розвивати логічне мислення, уміння виділяти головне, дикцію.

Тип уроку: урок узагальнення і систематизації знань.

Обладнання: підручник.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил.

◇ *Робота з підручником.*

1) Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (Звуки мови, § 2.)

2) Колективне виконання вправи 21 (усно).

◇ *Робота біля дошки.*

Подані слова записати фонетичною транскрипцією. Визначити кількість звуків та букв, пояснити розбіжність між цією кількістю.

Тінь, майбуття, знання, течія, якщо, сім'я, єднання.

◇ *Робота з підручником.*

Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (Фонетична транскрипція – с. 15).

◇ *Пояснювальний диктант.*

Виділені слова передати фонетичною транскрипцією, пояснити фонетичні явища, які в них відбулися (уподібнення, подовження, спрощення).

Утомила тебе відчайдушна ходьба, за місце під сонцем іде боротьба. (В.Березінський). Щоби вам не судилась найтяжча судьба, найстрашніша клятьба – полюбити раба! (І. Франко.) Як згадаю про руки мамині – хліба у світі легкого нема мені! (П. Осадчук.)

Доростай, мій сину, до Людини – не буває вищого звання! (П. Камінський.) Духовності прошу! Як в погребі – вікна. Покращання душі залежить і від нас. (Б. Нечерда.) Хто скаже, що таке чекання? Ми літа ждем, ми ждем весну, ждемо жаданого світання чекаєм справжнього кохання, нитки надії прядемо. Ми ненавидимо чекання – і все життя чогось ждемо. (Є. Летюк.)

Спасибі гостелюбним хазяям, хай їм щастить у всіх на світі тижнях! (М. Рильський.) Кохайте щиро правдоньку – і дасть вам Бог одрадоньку щасливого життя. (Л. Глібов.) Стислість корисна завжди і всюди, особливо у серйозних справах. (Г. Ліхтенберг.) Була, як ніч, душа моя, як ніч, безрадїсна, осіння... (Олександр Олесь.) Верби послали тіні химерні... (В.Симоненко.) Туман возліг на безшелеснім ставі, закутав ліс аж до вершечків крон. (В. Гужва.)

◇ *Робота з підручником.*

Опрацювання таблиці «Уподібнення в групах приголосних» (с. 187).

◇ *Диктант із коментуванням.*

Слова, у яких відбулося уподібнення, підкреслити. Вказати слова з орфограмою «Спрощення в групах приголосних».

В житті не буває «потім» і не буває «якби». В кожній звичній роботі – смак боротьби. (Н. Нікуліна.) Йдучи в широкий світ, візьми з собою пісню... Хай розмете вона ворожу тьму зловісну! (Г. Кривда.) Я знову пішов би дорогами тими, які у дитинство мене привели б, ковтнув би од печі солодкого диму, сп'янів би од ніжного запаху лип. (М. Подолян.) Мигтять мимо траси дерева беззахисно голі. (А. Кичинський.) На вокзалах стільки стрічань, скільки сліз і скільки розлук! (В. Цілий.) І втікала, як лисиця, не спитавши, де спиниться, осінь. (М. Сингаївський.)

◇ *Вибірковий диктант.*

Виписати слова, у яких відбулося спрощення. Чому не слід виписувати виділене слово? Назвати слова, у яких спрощення на письмі не передається.

Минулому не кинеш кладку: усе відходить, все мина. І залишаються на згадку лиш рідні, чесні імена. (П. Сиченко.) Хто такі були фронтовики? Переможці, що пішли в віки, струсонувши капосний Берлін, побажавши добрих перемін... (О. Матійко.) Бороніть молодих, бо химери підступні, облесні! (О. Корсовецький.) Як надійшла щаслива доля, збудила весняну снагу, моя душа, немов тополя, зазеленіла на снігу. (Д. Павличко.) Як синій дим, повільно гусне вечір. (В. Мороз.) Тут плин Дніпра і часу плин відчуєш болісно і зримо. (Б. Дегтярьов.) От я порушив ваш канон з віків: зробив сонет з шістнадцяти рядків... (І. Багрянний.)

◇ *Фонетичний диктант.*

Передати речення фонетичною транскрипцією. Пояснити, чому у виділеному слові не відбувається подовження.

Кохання починається з очей. Пізнати Зося по волоссю. Не кожна Настя має щастя.

(Нар. творч.)

◇ *Робота з підручником.*

Опрацювання таблиці «Подовження і спрощення в групах приголосних» (с. 189).

◇ *До поданих слів дібрати слова з чергуванням голосних або приголосних звуків.*

Сіль, радість, школа, Київ, Голосіїв, рука, дорога, вухо, донька, лисичка, ковбаска.

◇ *Робота з підручником.*

Опрацювання таблиці «Чергування звуків» (с. 184 - 185).

◇ *Диктант із коментуванням.*

Вказати слова, у яких при словозміні чи словотворенні відбувається чергування звуків. Виділені слова виписати, поділити на склади та на частини для переносу. Підкреслені слова записати фонетичною транскрипцією. Зробити їх фонетичний розбір (усно).

Коло чистої криниці райдуга цвіте. Принеси по райдузі повні відра радості. (П. Марченко.) Квітнева днина серед неба намітку із хмаринок тче. (В. Біляїв.) Після дощу розморена земля лежить у слухає, що робиться у світі. (В. Грінчак.)

◇ *Бесіда.*

- 1) Що є предметом вивчення фонетики?
- 2) На якій основі звуки мови поділяють на голосні й приголосні?
- 3) Який приголосний в українській мові завжди м'який?
- 4) Розкажіть про співвідносні пари твердих і м'яких приголосних.
- 5) Яка фонетична умова чергування голосних [o], [e] з [i].
- 6) Які процеси (словозміна, словотворення) таким чергуванням супроводжується? Наведіть приклади.
- 7) Чим зумовлено уподібнення приголосних звуків у процесі мовлення?
- 8) За якими ознаками уподібнюються приголосні звуки? Наведіть приклади.
- 9) Чи позначається результат уподібнення приголосних на письмі? Наведіть приклади.
- 10) Які приголосні звуки можуть подовжуватись? Яка їхня спільна ознака?
- 11) За якої фонетичної умови відбувається подовження приголосних звуків?
- 12) У словах яких частин мови відбувається подовження приголосних звуків? Наведіть приклади.
- 13) За яких умов подовження приголосних не відбувається? Наведіть приклади.
- 14) У чому полягає суть спрощення у групах приголосних звуків?
- 15) У яких групах приголосних звуків відбувається спрощення?
- 16) З якою метою відбувається випадання одного з приголосних у їх сполученні? Наведіть приклади.
- 17) Як передається результат спрощення на письмі?
- 18) У яких словах спрощення, відбуваючись в усному мовленні, на письмі не позначається? Наведіть приклади.

III. Підбиття підсумків уроку.

IV. Домашнє завдання. § 2, вправа 24 (II).

Уроки № 6, 7

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Створення власних висловлювань.

Складання діалогів відповідно до запропонованої ситуації

Мета: систематизувати та узагальнити знання про види мовленнєвої діяльності, дати уявлення про особливості діалогічного мовлення, повправляти у складанні та розігруванні діалогів на задану тему в запропонованій ситуації спілкування; розвивати мислення, мовлення,

пам'ять, комунікативні вміння, дикцію, спроможність правильно інтонувати фразу; збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Обладнання: підручник, таблиці.

ХІД УРОКІВ

I. Повідомлення мети і завдань уроків.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

◇ *Робота з підручником.*

1) Виконання вправи 158 (відповіді на запитання).

2) Опрацювання таблиці «Загальні відомості про мовлення» (с. 177).

III. Виконання вправ із застосуванням узагальнених знань.

◇ *Прочитати.*

Пояснити, про який з видів мовленнєвої діяльності йдеться в кожному з речень. Який з видів мовленнєвої діяльності є продуктивним, який – рецептивним?

Менше говори, то більше почувеш. Як напише писака, що не злиже й собака. Він язик припинати не звик. Перо страшне не в гусака, а в дурака. Сто раз пожалієш, що сказав, і тисячу раз, що написав. Де розумом не дійду, у книжці знайду. Сказана брехня – патока, а почута правда – перець. Дуже грамотний: слово «корова» пише з м'яким знаком. На грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся. Як частуєш, такі й слова чуєш.

(Нар. творч.)

Написане слово – це бідняк, який пробиває собі шлях у світ власними зусиллями, у той час, як усне, живе слово досягає вищих посад завдяки рекомендаціям її світлості княгині фантазії та її камердинерів – очей та вух. (*Л. Фейєрбах.*) Щоб навчитися читати, я витратив 80 років, проте не наважуся стверджувати, що повністю досягнув мети. (*Й.-В. Гете.*) Оратори, які не можуть зупинитися, - справжні мучителі слухачів; оплески, які лунають у довгоочікуваному кінці, сприймаються як подяка за те, що нарешті вони замовкли. (*І. Бехер.*)

◇ *Вільний диктант.*

Назвати види мовленнєвої діяльності, до яких ви вдалися у процесі роботи над вільним диктантом.

Наші пращури з особливою увагою ставилися до слова, вірили в його магічну силу, жили переконанням, що добре слово потрібне людині, як хліб і

сіль, як жива вода (так писав Олександр Довженко). Очевидно, не проста кажуть: «Заговори, щоб я тебе побачив».

Мовна поведінка народу, без сумніву, пов'язана з його загальною культурою, народними традиціями. На мовному рівні вчені виявили такі психологічні ознаки українців: доброзичливість, шанобливість до співрозмовників, почуття власної гідності.

(За С. Богдан)

IV. Вивчення нового матеріалу.

◇ Пояснення вчителя.

Усне мовлення (говоріння) – ситуативно вмотивований і ситуативно зумовлений процес. Ситуація спричиняє мотив (мету) спілкування: виникає потреба щось з'ясувати, необхідність щось повідомити, до чогось спонукати. Мотив спричинює найрізноманітніші вияви спілкування: запитання – відповідь; прохання – згода (відмова), пропозиція і згода (незгода), нерозуміння і пояснення тощо.

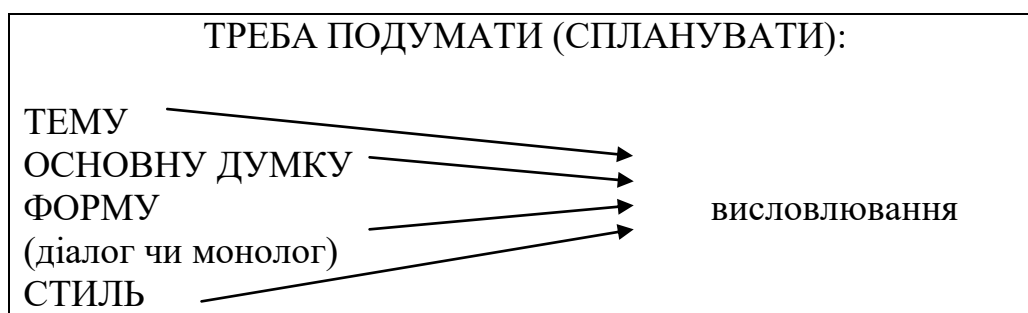
Ситуацію спілкування можна показати у вигляді таблиці:

При говорінні здійснюється перехід від *внутрішнього* мовлення (мовлення подумки, у максимально згорнутій формі, у якому реальне фізичне звучання замінюється його відображенням у свідомості мовця) до мовлення *зовнішнього* (мовлення для співрозмовників). У процесі аудіювання (слухання-розуміння) здійснюється перехід від *зовнішнього* мовлення до *внутрішнього*.

Діалогічне усне мовлення передбачає розуміння співрозмовниками реальної ситуації спілкування, зорове сприйняття співрозмовниками один одного (міміки, жестів), сприйняття інтонаційного оформлення мовлення.

Зорієнтувавшись у ситуації спілкування, кожен зі співрозмовників планує своє висловлювання (планування відбувається у *внутрішньому* мовленні). Цю частину підготовки до спілкування можна показати за допомогою таблиці:

Усне діалогічне мовлення здійснюється за умови безпосереднього контакту співрозмовників, кожен з яких по чергово то слухає-сприймає, то говорить. Тому, щоб навчитися діалогу, необхідно досконало оволодіти такими видами мовленнєвої діяльності, як аудіювання та говоріння.

Діалогічне мовлення є ланцюгом *реплік*, що породжуються в процесі спілкування двох або декількох осіб. Розрізняють *репліку-стимул*, яка спонукає співрозмовника до відповіді або дії, та *репліку-реакцію*, що звучить у відповідь.

Зберігаючи у *внутрішньому* мовленні початок розмови (зміст попередніх реплік), кожен зі співрозмовників, знову-таки у *внутрішньому* мовленні, планує «сміслові згустки» наступної репліки. Плануючи репліки, слід передовсім намітити основну тезу спілкування і логічно просуватись до бажаної кінцівки.

Діалогу властиві такі ознаки: граматична неповнота речень, використання простих синтаксичних конструкцій, різних речень за метою висловлювання тощо.

V. Виконання вправ на закріплення.

◇ Розказати, що потрібно взяти до уваги, щоб зорієнтуватися в ситуації спілкування, і що визначити перед тим, як вступати в спілкування, якщо:

- ви маєте намір звернутися до однокласника з проханням допомогти вам у роботі над рефератом з літератури (історії, географії);
- ви хочете звернутись до класного керівника з пропозицією організувати екскурсію учнів вашого класу до Канева (Львова, Одеси);

- ви хочете попросити керівника шкільного драмгуртка написати сценарій новорічного вечора або допомогти старшокласникам у роботі над сценарієм.
- ◇ *Скласти та розіграти за особами діалог, можливий за кожної з окреслених вище ситуацій.*

VI. Підбиття підсумків уроків.

VI. Домашнє завдання.

Сформулювати умови трьох-чотирьох ситуативних вправ на складання та розігрування діалогів (орієнтовні теми: дотримання правил мовного етикету сучасними школярами; джерела здобуття навчальної інформації сучасними школярами (підручники, довідники, Інтернет); роль і перспективи комп'ютерної техніки в сучасній школі тощо). У процесі виконання домашнього завдання використовувати подані вище таблиці. Підготуватись до виконання самостійно складених вправ (попарно).

Для довідок.

Мовний етикет – національно специфічні правила мовної поведінки, що реалізуються в системі стійких виразів (етикетних формул), усталених для використання в різних ситуаціях спілкування для ввічливого контакту із співрозмовником (під час вітання, звертання, знайомства, висловлення подяки, прощання тощо).

Урок № 8

Тема.	Основні норми української літературної вимови.
Мета:	систематизувати знання про норми української орфоепії, продовжити формування орфоепічних умінь та навичок; розвивати слухову й зорову пам'ять, логічне мислення, дикцію; виховувати увагу до художнього слова та повагу до його творців.
Тип уроку:	урок узагальнення та систематизації знань.
Обладнання:	підручник.

ХІД УРОКУ

- I. Повідомлення теми і мети уроку.**
 - II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.**
- ◇ *Пояснення вчителя.*

Літературна мова – це найдосконаліша форма загальнонародної мови, яка відзначається високим ступенем нормативності. Цим літературна мова протиставляється іншим різновидам національної мови – діалектам, жаргонам, просторіччю, які мають обмежену сферу вживання.

Існують такі різновиди мовних норм: фонетичні, лексико-фразеологічні, морфологічні, орфографічні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні.

Орфоепічна норма – це мовна норма у сфері вимови й наголосу: *ходжу* (не *хожу*), *Інцидент* (не *інцидент*), *одинадцять* (не *одинадцять*); чимало *пам'яток* (не *пам'яток*). Орфоепічні норми складаються історично разом із формуванням національної мови, коли в життя суспільства збільшується питома вага усного мовлення. Володіння орфоепічними нормами сприяє швидшому порозумінню людей.

◇ *Робота з підручником.*

Опрацювання таблиці «Основні норми правильної вимови» (с. 185 - 186).

◇ *Правильно вимовити записані на дошці слова.*

Пояснити особливості вимови кожного з них.

Крило, межа, голубка, веселка, зимівля, казка, стежка, джміль, дзвін, сміється, змагається, лисичці, мишці, боротьба, косьба, вокзал, зшити, зціплювач, розступитися, розмежувати, розставити, щасливий, проїзний піщаний.

◇ *Правильно вимовити слова.*

Виділені слова передати фонетичною транскрипцією.

Балет, лекція, Лета, проблема, *телеграма*, педагогіка, регіон, Гріг [гр'іг], гуманізм [гуман'ізм], конгломерат, Гете [гете], Гюго [г'уго], Кельн [кел'н], Челенджер.

◆ *Усно переказати тричі прослуханий текст.*

Викладені в ньому думки проілюструвати виписаними під час прослухання прикладами.

Деякі мовці, зрадивши з поновлення літери г, почали активно вживати позначуваний нею звук. На жаль, уживають його часто недоречно, кожен запроваджує норму на власний розсуд. Думаючи, що в кожному іншомовному слові треба вимовляти [г], такі мовці уподібнюються оперетковому героєві, котрий, намагаючись надати слову латинського звучання, додавав до нього -ус (*бабус, лопатус*).

Правило щодо використання літер г і ґ було добре розроблене в правописі 1929 року, забороненому в запалі боротьби з «буржуазним націоналізмом» у 1933 році.

За тим правописом у словах грецького походження треба писати й вимовляти [г] (бо так вимовляють самі греки): *ген, гігант, гімн, логіка, трагедія*. Тобто в усіх грецизмах, якими є слова з компонентами *гео-, гідро-, гіпер-, геліо-, голо-, -граф, -лог* та ін.

У новіших запозиченнях з латинської та інших мов [г] вживається на місці h, а [ґ] на місці g. Отже, слід писати й вимовляти: *татунок, тільйотина, гума*, але *гуманізм, Гайдн*. Особливу увагу слід звернути на слова, де є обидва звуки: *Гетель, Гюґо*.

(За О. Пономарівим)

◇ *Бесіда.*

- 1) Що є предметом вивчення орфоепії?
- 2) Які орфоепічні норми вам відомі?
- 3) Яке значення мають орфоепічні норми?
- 4) З яких причин вони можуть порушуватись?
- 5) Які норми характерні для вимови голосних звуків?
- 6) Якими нормами визначається вимова приголосних?
- 7) Що вам відомо про особливості наголошення слів в українській мові?

III. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил.

◇ *Фонетичний диктант.*

Прочитати речення, дотримуючи орфоепічних норм.

Життя біжить, як музика дзвенить. (*Нар. творч.*) Життя – як вокзал. Хтось приїжджає, хтось від'їжджає. (*Л. Костенко.*) Гілки дерев чорніють, наче ґрати. (*О. Грязнов.*)

◇ *Робота з підручником.* Виконання вправи 37.

◇ *Попереджувальний диктант.*

Позначити в словах орфограми «Уподібнення приголосних», «Подовження пом'якшених приголосних» та «Спрощення у групах приголосних». Розповісти про особливості вимови слів з позначеними орфограмами.

Нам боротьба – святий двигун прогресу. (*В. Поліщук.*) Гойдає темну тінь ріка – уже напасник не втіка: коротка люлька в козака, та довга шабля в козака! (*М. Стельмах.*) За рікою синіють оселі, сонце вислало шлях по Десні.

(М. Стельмах.) Чи не серце там ото упало у гарячу вечора долонь? (О. Влизько.)

Як не жили, а рвались до джерел, до тих людських, в яких краса творіння... Тож свого роду маєте коріння й знаходите самі себе тепер. (А.Луценко.) І все ж встає на повен зріст народ мій терпеливий і вірить ще у благовіст - настане день щасливий. (Л. Закардонець.) Правила парусом донька рибалки, коси у неї лляні, руки умілі, натружені змалку, твердо лежать на стерні. (І. Гончаренко.)

◇ *Диктант із коментуванням.*

Пояснити особливості вимови виділених слів.

Я віддався моїм серцем, щоб спізнати мудрість, спізнати глупоту й безумство, і я довідався, що все це марнота і гонитва за вітром, бо у великій мудрості – велика журба, хто додає знання, додає страждання. (Екклезіаст, 1: 17 – 18). Допоки й світ – живе він боротьбою: як не сусідом, то сама з собою людина б'ється, як із кимсь чужим. (М. Карпенко.)

◇ *Робота з підручником.*

Виконання вправи 38 (колективне).

◇ *Вибірковий диктант.*

Виписати слова, в яких є звуки [дж], [дз], [дз']. Правильно вимовити ці слова. Назвати в кожному з них звуки та букви.

Відтоптався джміль на конюшні і медові відспівав жнива. (Л. Талалай.) Розквітлої медунки кущик бджолу ліловим цвітом вабить. (Л. Камінецький.) І тьмяним золотом уже ренети спілі видзвонюють у київських садах. (Н.Кащук.) Така дзвінка глибінь блакитні, мов розмальована емаль... (В.Кобилянський.) Лезом точеним біля річки передзвонює осока. (Д.Кононенко.) Листя передзвін стих, подаленів. (Я. Лесів.) Джерело в піску степовім не озветься срібним словом. (Л. Боровиковський.) Дзижчить літак – розгублений комар, комаха їх величності висот. (В. Коротич.) Поганий дзигар одне показує, а інше б'є. Порожній посуд здаля дзвенить. (Нар. творч.)

◇ *Робота біля дошки.*

У заздалегідь записаних на дошці словах поставити наголос. Звіритися зі словником. Слова з подвійним наголошенням підкреслити (їх підкреслено).

Діалог, виразний, глядач, оглядач, кілометр, сантиметр, апостроф, дефіс, арахіс, читання, питання, заслання, вигнання, Євангеліє, вимова,

помилка, кулінарія, асиметрія, черговий, олень, черга, волошковий, простий, диспансер, ведмедиця.

◇ *Вибірковий диктант.*

Виписати парами слова, які різняться наголосом (омографи). Яку роль відіграє наголос у цих словах?

Хай не переводяться *Васильки* у роду, як *васильки* у полі. (В.Василяшко.) Розминаєш між *пучок пучок* долину – і приходить Вітчизна. (П.Вольвач.) Із *городів* укинулись в *города*. Замість братерства братерство в ціні. (Г. Білоус.) Давай, *дорога*, звертай правіше! Петляє, скаче, знов на бік ляга... Нерівна – але тим вона пряміша і тим навіки рідна, *дорога*. (А.Бортняк.) У *далі* покликав *Далі*, покликав у сині простори, ніщо нас тепер, Сальвадоре, не втримає вже на землі. (О. Башикіроаі.) Світла вранішня метелиця замете мої стежки... Щось минеться, перемелеться, щось *навіки*, *на віки*. (Ю. Герасименко.) Не *оплачу* вину свою – *оплачу*, ціну сльозам ніхто іще не склав. (В. Омелянчук.) Немає моря глибшого, ніж Час. Все квапимось із «*ніколи*» в «*ніколи*». (Л. Костенко.)

Для довідок

Омографи – слова або різні форми одного слова, що однаково пишуться, але по-різному вимовляються. *Сальвадор Далі* – видатний іспанський художник, прихильник сюрреалізму.

◇ *Подані пари слів увести до самостійно складених речень (усно).*

Відомість (документ) – відомість (звістка); похідний (інвентар) – похідний (слово); прострочити (платіж) – прострочити (спідницю); лікарський халат(- лікарський (рослини).

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. § 4, вправа 41.

Уроки № 9, 10

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Сприймання чужого мовлення. Конспектування висловлювань, що сприймаються на слух. Тематичні виписки, тези, конспект прочитаного (художнього твору, публіцистичної та науково-публіцистичної статті).

Мета: узагальнити знання про такі способи фіксації прочитаного, як тематичні виписки, план, тези та конспект;

удосконалювати вміння фіксувати зміст писемного мовлення; розвивати усне й писемне мовлення, удосконалювати навички колективної та самостійної роботи з підручником, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Обладнання: підручник.

ХІД УРОКІВ

I. Повідомлення мети і завдань уроків. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу та виконання вправ на закріплення вивченого.

◇ *Пояснення вчителя.*

Якщо аудіювання та читання є рецептивними видами діяльності, то письмо, як і говоріння, є видом продуктивним. Проте в навчальній діяльності доводиться вдаватися до таких підвидів письма, як *аудіювання-письмо* (учень слухає-сприймає та записує: план, конспект, диктант, переказ), *читання-письмо* (учень читає та записує: план, тези, конспект, реферат, анотацію).

У процесі підготовки відповіді на уроці, доповіді, реферату вдаються до такої форми читання-письма, як *тематичні виписки*. Їх роблять після читання та осмислення змісту певного розділу підручника або посібника (наукової статті, монографії тощо).

Тематичні виписки роблять відповідно до заздалегідь складеного *плану* або *тез* доповіді, реферату тощо. Найчастіше виписки оформлюють у вигляді цитат із точним посиланням на джерело.

Про механізми, що спрацьовують у процесі аудіювання та читання, йшлося раніше. Письмо має ті ж механізми, що й говоріння. Однак якщо у процесі говоріння мовець основну увагу надає змістові висловлювання (мовне оформлення здійснюється автоматично), то в процесі письма увага того, хто пише, має розподілятися між змістом та письмовим оформленням: триває наполегливий пошук адекватних змістові виражальних засобів мови, хоч правильне написання за умови відповідного рівня підготовленості також здійснюється автоматично. Результатом письма, а також його підвидів (аудіювання-письма та читання-письма) є тексти різного виду складності.

◇ *Робота з підручником.*

- 1) Виконання вправ 170, 171 (пам'ятка «Як працювати над тематичними виписками»).
- 2) Виконання вправ 174, 175 (пам'ятка «Як працювати з книгою»).
- 3) Виконання вправ 179, 180.

III. Підбиття підсумків уроків.

◇ *Бесіда.*

- 1) Які існують види запису прочитаного? Від чого залежить їх вибір?
- 2) З якою метою робляться тематичні виписки?
- 3) Який спосіб фіксації прочитаного передуює складанню тез і конспекту?
- 4) У чому полягає мета складання плану?
- 5) Що таке тези і в чому їх відмінність від плану?
- 6) Які існують види тезування?
- 7) Яка послідовність у роботі над складанням тез прочитаного?
- 8) Що таке конспект?
- 9) У чому полягає цінність конспектування?
- 10) Які бувають конспекти?
- 11) До якого виду мовленнєвої діяльності слід віднести роботу над тематичними виписками, складанням плану, тез, конспекту?
- 12) Який механізм та його різновидів: аудіювання-письма та читання-письма?

IV. Домашнє завдання. Вправа 181.

Урок № 11

Тема. Знаки письма.

Мета: повторити та систематизувати знання з графіки; розвивати зорову пам'ять, логічне мислення, вміння користуватись таблицями, вміння виділяти головне, роботи висновки; виховувати повагу до усної народної творчості, до влучного й мудрого слова.

Тип уроку: комбінований (повторення вивченого; узагальнення та систематизація здобутих знань).

Обладнання: підручник.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Повторення вивченого та виконання вправ на матеріалі повторення.

◇ *Робота з підручником.*

Опрацювання таблиці «Знаки письма» (с. 17).

◇ *Робота біля дошки.*

Записати слова. Вказати літери, за допомогою яких позначається на письмі м'якість попередніх приголосних звуків. Пояснити, для чого вживається апостроф. Виділене слово передати фонетичною транскрипцією. Записані на дошці слова прочитати за алфавітом.

Доля, любов, синє, мідь, яблуня, сьогодні, об'єднаність.

III. Аналіз матеріалу з метою узагальнення.

◇ *Словниковий диктант.*

Слова, у яких кількість букв та звуків не збігається, підкреслити. Пояснити таку розбіжність. Виділені слова записати фонетичною транскрипцією.

Успіня, Євангеліє, дев'ять, яєчня, джерельце, прищучити, щасливий, по-братньому, востаннє, численний, туманність.

◇ *Робота з підручником.*

Виконання вправи 29, II (дати відповіді на питання).

◇ *Узагальнювальна бесіда.*

- 1) Для чого призначене писемне мовлення?
- 2) Що таке літера?
- 3) Що таке алфавіт?
- 4) Охарактеризувати український алфавіт. У чому різниця між звуком і буквою?
- 5) Чи можна сказати «голосна буква», «м'яка буква»? Чому?
- 6) Які букви можуть позначити на письмі один і два звуки, чим це зумовлено?
- 7) Яка літера завжди позначає два звуки?
- 8) Які звуки не мають окремих букв для позначення на письмі?
- 9) Яка буква не передає на письмі окремого звуку?
- 10) Які існують знаки письма, крім букв?
- 11) Для чого вживаються апостроф і дефіс?
- 12) З якою метою вживаються розділові знаки?

IV. Вправи на застосування узагальнюючих правил.

◇ *Навчальний диктант.*

Підкреслити слова, у яких кількість букв і звуків не збігається. Пояснити невідповідність.

Русь-Україна, Україна-Русь знов обирає і дорогу, й віру... Якому ж то помолиться кумиру, щоб на добро сей вибір обернувся?.. Уже ж її карали досхоchu і небеса, й князі, царі й гетьмани, на тілі в неї – невігойні рани, в душі у неї – камінь од плачу!

(М. Карпенко)

◇ *Попереджувальний диктант.*

Вказати знаки, які вживаються при написанні слів (дефіс, апостроф), та розділові знаки.

Де п'ють, там і б'ють. Пияцтво розум з'їдає. Так-сяк, а вийшло ніяк. То не штука – вбити крука: злови-но живого! Кожному свій черв'як серце точить. Не так-то він діє, як тим словом сіє. Було б здоров'я, а все інше буде. (Нар. творч.)

◇ *Прочитати.*

Назвати знаки, які вживаються при написанні слів. Пояснити вживання дефіса й апострофа. Розкрити значення кожного з поданих фразеологізмів. Два-три з них увести до самостійно складених речень.

Водити (забувати) хліб-сіть. П'яте колесо до воза. Кидати вогнем-блискавицею. Грати в ката-мишки. Накивати п'ятами. З-під палиці. Стук-грюк – аби з рук. Вибивати ґрунт з-під ніг. А все таки вона крутиться! Дев'ятий вал. Без кінця-краю.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. § 3, вправа 31.

Урок № 12

Тема. Стилiстичні засоби фонетики.

Мета: повторити та систематизувати знання про такі засоби фонетики, як *алітерація, асонанс, звукова анафора та рима*; формувати вміння визначати особливості фонетичної організації висловлювань та визначати мету вживання вказаних засобів у художньому та розмовному стилях; формувати вміння аналізувати мовні явища, доводити свою думку, вдосконалювати логічне та образне мислення, дикцію.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Активізація опорних знань.

- ◇ *Робота з підручником.*
Виконання вправи 26.

III. Вивчення нового матеріалу.

- ◇ *Робота з підручником.*
Опрацювання теоретичного матеріалу (алітерація, асонанс – с. 16).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

- ◇ *Прочитати (прослухати).*
Вказати алітерацію. Які звуки алітеруються в кожному з прикладів? З'ясувати стилістичну роль такого засобу фонетики, як алітерація.

Тиша. Тиша. Вітер жито колише. Заплелося в колосся мовчазне стоголосся. (В. Швець.) Я так давно у житі не лежав, у голубому просто неба житі. Жита однакові в усіх держав. Та тільки дома запитає поле неначе в серце колоском уколе: «А ти давно у житі не лежав?» (Л. Горлач.) До думи дума доруша... Стодоли дум – в одну стодолу! Дивись і думай, моя доле, - до думи дума доруша. Стобальним, стоглобальним болем до неба дибиться душа. До думи дума доруша... Стодоли дум – в одну стодолу! (М.Вінграновський.) Жовте листячко лежить, сніг по ньому шепелить... Сніг Сніг... Перший сніг... Сніг по листі шепелить... (В. Поліщук.) Тужавіє живиця, жолудь жовкне, журливість жовтня жебонить джерельцем... І журавлиний жаль збентежено не мовкне – курличе ностальгію чиєсь серце. (М. Горбаль.) Над ожинами, понад жоржинами журавлина жура моя... (А.Мойсієнко.) Чорно, чорно уночі. Чорні очі у сичів, чорні очі, чорні крила, чорна тінь усіх накрила... (Г. Чубач.) Вічний дощ до скла прилип, не одліпиш цілий липень. (І. Жиленко.) До липи слава липне, як слива-прилипуха. А лепеха в липні до лопуха липне, і лепече лопух, що від щастя оглух, залипаючи в липовий пух. (П. Осадчук.) В білих льолях сплять лілеї... (М.Вінграновський.) Малинова мелодія. Минуле не минає. Малинове відлуння з весною на вустах. (В. Чуйко.)

- ◇ *Прочитати (прослухати).*

Які голосні повторюються, створюючи певну мелодію? Як зветься такий засіб фонетики? Яка стилістична роль такого асонансу? Чи може асонанс поєднуватися з алітерацією? Наведіть приклади.

Зорі в морі у прозорій хтось розсипав у воді. Стиха диха хвиля тиха, колисає, заплітає їх в мережки золоті. (С. Черкасенко.) Поїхав Данило в долину по глину, в долину полинну аж ген за село. Усілося сонце на згорблену спину, вгорнуло старого в шовкове тепло. (Л. Горлач.)

◇ *Робота з підручником.*
Виконання вправи 27.

◇ *Прочитати (прослухати).*
Довести, що в поетичних рядках наявна звукова анафора (повторення початкових звуків рядка у вірші або першого звука у слові).

Худеляє хуга хуртовинна. (І. Драч.) Лисніє липовий липневий липець, липучий і лискучий в білім збанку. (Б.-І. Антонич.) Літає літо легко ластівками, обнявши обіруч обжинком обрій. (М. Горбаль.) Затоплю недолю дрібними сльозами. Затопчу неволю босими ногами. (Т. Шевченко.) У вирі вирію вирла вирлаті вирують... (Є. Гуцало.) Зелене злинуло й злиняло, відзеленіло назавжди. (Б. Ченурно.) Сірим степом сині роси сивий спокій сонно носе... (О. Слісаренко.) З солодких слів сплітався сон солодкий. (М. Горбаль.) Стебельце сивої осоки стискається судоною самоти. (В. Чуйко.)

Для довідок.

Анафора, або *єдинопочаток* – повторення тих самих звуків (слів або синтаксичних конструкцій) на початку віршових рядків, частин фрази, речень, абзаців, розділів твору.

◇ *Прочитати (прослухати).*
Вказати вжиту в поетичних рядках звукову епіфору (повторення кінцевих звуків у закінченнях слів віршованого рядка).

Такі у Слові видноколи, що їх збутися ніколи! (С. Жикол.) Де ти, мій козаче? Чуєш, вітер плаче... Там, де ми любились, верби пожурились... (Т. Буркацька.) Коли читає вірші графоман, мені вчувається, мов гупа барабан. Слова у віршах – начебто солдати, яких ведуть колонами на страту. (О. Завгородній.)

Для довідок.

Епіфора – повторення тих самих слів, словосполучень, звукосполучень у закінченнях суміжних віршових рядків, строф, речень, абзаців.

◇ *Записати рядки строфою, вказати слова, що римуються.*

З'ясувати роль *рими* (звукового повтору, побудованого на співзвучності кінцевих слів або їхніх частин. Пояснити значення виділених слів. Які віршові розміри вам відомі?

Слова повинні бути покірні чуттям і помислам твоїм, і рими мусять бути вірні, як друзі в подвигу святім. (*М. Рильський.*) Земляки ріднесенькі, за нестачі рим геть для вас роблюся я автором нудним. Принесіть, не гаючись, мені з дому клей – я шматок *анapestу* вклею на *хорей*. (*Р. Качурівський.*) Душа поезії – не рима, не брязкальце для диваків. Її субстанція незрима палахкотить поміж рядків. Ти чуєш, як вона співає, як хилить вітром комиші? А не знайшов – її немає і не було в твоїй душі. (*Л. Первомайський.*) Пишіть собі квадратами, драбинкою, півколами, із римами багатими чи біднувато-голими, та людською мовою, чистою, здоровою, мовою великою, не бідно-калікою! (*О. Ющенко.*) В пручання слів – пручання гілки, що стане горлечком сопілки... (*І. Прокоф'єв.*)

С л о в н и к.

Анапест – трискладова стопа з останнім наголошеним складом. *Хорей* – двоскладова стопа з наголосом на першому складі. *Субстанція* – основа, сутність чого-небудь.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. § 2 (с. 16), вправа 27 (II).

Урок № 13

Тема. **Одиниці мови. Тематичне тестування.**

Мета: закріпити знання про одиниці мови (звуки мовлення, значущі частини слова, слово, словосполучення, речення, ССЦ); з'ясувати рівень засвоєння вказаної теми; розвивати логічне мислення, пам'ять, уміння використовувати теоретичні знання на практиці, формувати навички самостійної роботи.

Тип уроку: комбінований (закріплення знань та навичок; перевірка й облік здобутих знань, умінь та навичок).

Обладнання: підручник, тести.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Відтворення теоретичних відомостей.

◇ *Бесіда.*

- 1) Як пов'язані мова та мовлення?
- 2) Які одиниці мови вам відомі?
- 3) Чи є синонічними слова *фонема* та *звук*?
- 4) На якій основі звуки поділяють на голосні та приголосні, а приголосні – на дзвінкі та глухі, тверді та м'які?
- 5) Які морфеми вам відомі?
- 6) У чому різниця в будові змінних і незмінних слів?
- 7) Яке значення має слово?
- 8) Визначте лексичне та граматичне значення слів *Харків*, *суфікс*, *край*, *рости*. Чи є серед поданих слів багатозначні? Чи є серед слів омоніми?
- 9) Розкажіть про однозначні та багатозначні слова. Наведіть приклади.
- 10) За якими ознаками слова відносять до різних частин мови?
- 11) Що називається словосполученням? Наведіть приклади.
- 12) Які бувають словосполучення?
- 13) Що називається реченням? Наведіть приклади.
- 14) Що вам відомо про класифікацію речень?
- 15) Що є будівельним матеріалом для речення? Для ССЦ?
- 16) Дайте визначення ССЦ.

III. Виконання вправ на закріплення вивченого.

◇ *Словниковий диктант.*

Виділені слова передати фонетично транскрипцією. Підкреслені слова розібрати за будовою.

Сприяння, *розрісся*, *якнайкращий*, *безіменний*, *переливається*, *численність*, *шістнадцятиповерховий*, *щонайдужче*, *Славутич*, *Київщина*, *під'яр'я*, *безбатченко*, *недолюблювати*.

◇ *Попереджувальний диктант.*

Самостійно почленувати речення на словосполучення. В одному з речень підкреслити члени речення.

Є таке слово, аж проситься в пісню, є таке слово в народі мого: «*Будьмо* сьогодні, завтра і прісно, *будьмо* в хуртечу, в дим і в огонь!» Будьмо в моїй і твоїй Україні, будьмо на Клені, на Клині чи де – серце нехай озветься чайно, чуючи слово *Вкраїна* святе. Батьківське слово щире застольне сину своєму колись я повім. Є таке слово, на вірі настояне: «*Будьмо!* Собою! А отже, - усім!»

(*В. Мельник*)

Блиснула мечами хмарна вись над нами, і ударив грім. Небо пролилося срібними сльозами – дощиком дрібним. Лине дощ ласкаво, нагинає трави,

квіти колиха. А у небі блиска вогненно й криваво ляскіт батога. Дощик так і ллється, дощик так і лине, срібний і рясний... А земля сміється, й неба п'є краплини колос наливний.

(В. Сосюра)

IV. Перевірка самостійної роботи учнів (членування речень на словосполучення, визначення членів речення).

V. Повідомлення способів перевірки рівня сформованості знань, умінь і навичок (інструктаж до тестування).

VI. Проведення тестування.

1. Найменшим членороздільним елементом потоку мовлення, що утворюється органами мовлення за одну артикуляцію, є:

- а) звук мовлення; V
- б) склад слова;
- в) корінь слова;
- г) слово.

Дібрати і записати пару слів, у яких заміна звуку спричиняє зміну лексичного значення (напр.: сум – сам; дуб – зуб)

2. Головною значущою частиною слова, що виражає основне лексичне значення слова, є:

- а) основа слова;
- б) корінь слова; V
- в) суфікс;
- г) префікс.

Дібрати й записати слово, що відповідає схемі: префікс – префікс – корінь – суфікс – закінчення (напр.: *розподілений, беззастережний*).

3. Мінімальною одиницею мови, що виражає поняття про предмети, процеси, явища дійсності, їхні ознаки чи відношення, є:

- а) слово; V
- б) словосполучення;
- в) сполучення слів;
- г) речення.

Будь-яке увести до словосполучення та до сполучення слів (напр.: *прислів'я – влучне прислів'я – прислів'я та приказки*).

4. Основна одиниця синтаксису, що є інтонаційно оформленим смисловим і граматичним цілим і виражає закінчену думку, це:

- а) словосполучення;
- б) речення;
- в) складне синтаксичне ціле;

г) текст.

Скласти (пригадати)¹ і записати речення, виділити 2-3 словосполучення, головне слово в кожному підкреслити (напр.: *Облетіло щире золото з дерев. (В. Сосюра.) Щире золото; облетіло з дерев.*

І листя золотий пасьянс на лаві розкладають клени. (В. Сироватко.) Розкладають пасьянс; розкладають на лаві; пасьянс листя; золотий пасьянс).

5. Словосполучення – це:

- а) земля і небо; розумний і завзятий; думайте і читайте;
- б) царює осінь; вітер налетів; урок триває;
- в) дотепне слово; попросити вибачення; виступити вдало; V
- г) після уроків; буду мріяти; більш вдалий.

Дібрати і записати дієслівне словосполучення (напр.: *розповідати натхненно; писати грамотно*).

¹На власний розсуд учитель може дозволити учням не складати речення, а добирати відомі їм приклади з фольклору, художньої літератури тощо. До більшості тестових завдань додаються приклади з художніх творів, які вчитель може, по-перше, у разі потреби прочитати школярам, щоб зорієнтувати їхню творчість, по-друге, використати в процесі аналізу виконання тестових завдань.

6. Предикативні сполучення (речення) – це:

- а) усміхнене сонце, жовте листя, сумувати гірко;
- б) всміхнулося сонце; листя опадає; сумують дерева; V
- в) до сонця, серед листя, будуть сумувати;
- г) сонце і місяць, жовті та брунатні, весло і втішно.

Дібрати та записати предикативне сполучення (напр.: *Наближається зима*).

VII. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано та здано на перевірку).

VIII. Підбиття підсумків уроку.

IX. Домашнє завдання. Вправа 18.

Урок № 14

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Відтворення готового тексту. Усний переказ із творчим завданням

- Мета:** формувати вміння сприймати прослухане (або прочитане) висловлювання та відтворювати його із застосуванням відпрацьованих у попередніх класах текстотворчих умінь, а також завершувати висловлювання відповідно до одержаного завдання; розвивати мовлення, логічне та образне мислення; виховувати любов до природи.
- Обладнання:** підручник.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення мети і завдань уроку. Мотивація навчання.

II. Підготовка до роботи над переказом.

- ◇ *Читання тексту вчителем.*
- ◇ *Пояснення лексичного значення наявних у тексті слів, що перебувають у пасивному словнику учнів.*
- ◇ *Визначення теми та головної думки тексту.*
- ◇ *З'ясування стилю тексту. Визначення покладеного в основу тексту типу мовлення та допоміжних типів.*
- ◇ *Індивідуальне складання плану тексту.*
- ◇ *Обговорення можливих варіантів кінцівки (творчого завдання) (бажаю відбити в плані переказу одним-двома пунктами).*
- ◇ *Читання тексту вчителем.*

III. Усний переказ тексту та озвучення самостійно складеної кінцівки.

У ЛІСІ

Із Найдюю дівчина не боялася нікого й нічого. Поки йшли селом, то притримувала за повідець, а як опинились на околиці – дала Найді волю. Граючи коричневими очима, Найда спершу гайнув стежкою в житі, зашелестів, загупотів і стих. Не долинали й звуку. «А що, коли не повернеться? – тоскно подумалося Катрі. – Може чкурнути в білий світ, щоб відшукати колишнього хазяїна».

У цю хвилину Катря не відчувала влади над Найдою, й тихий жаль стиснув їй серце. І раптом щось зашелестіло, і з польового жита вискочив Найда. Його очі блищали і сяяли радістю, маленькі, й тонкі, схожі на трикутнички, вуха аж тремтіли. Довгою клинцюватою головою пес тицявся Катрі в коліна, в долоні. Теплий шорсткий язик лизнув то в лікоть, то в шию, то дістав до скроні. Пахло від Найди молодими половіючими колосками, полином, волошками.

Катря обнімає, голубить, цілує вреднючого собацюру, почувуючись найщасливішою істотою у світі. Пес повернувся до неї!

Перебігають удвох латку жита – і вже на узліссі, вже між темних сосон і ялин. Раніше Катря нізащо не осмілилася б гайнути в лісові хащі, а зараз, не зупиняючись, біжить услід за Найдою по піщаній стежці, поминає огрядні стовбури дубів із крислатими верхівіттями, поминає вільхи із тремкими кронами, горіхові зарості, море папороті, велетенські мурашники, довкола яких снують легіони турботливих мурашок. Найда не спиняється, то й Катря на спиняється, вдячна собаці за відчуття волі й відваги, за безмежність простору.

Стежка веде поміж стовбурів. А ось відкрилось озеро, що полумиском голубіє поміж очеретів. І по воді пливе дика качечка, схожа на різьблений листок. І вже відкрилась галява, поросла курячою сліпотою, але найбільше – незчисленими синіми дзвониками. Язиката сорока летить десь зовсім поряд, тільки не видно її, і скрекоче й скрекоче, попереджаючи все живісіньке в лісі про те, що в таємничі володіння вторглися непрошені гості.

Але Катря не почувается непрошеною гостею, вона біжить і біжить, зовсім не побоюючись, що може заблудитися. Чого ж їй побоюватись, коли не сама, коли удвох з Найдою, вірним і розумним товаришем, який не зрадить, не дасть заблудитися, який і захистить, і порятує, і назад додому приведе.

Майнула, як блискавка, струнконога дика коза, і несподівано Найда зайшовся гавканням. Потім вони побачили руду білку на сосні. Найда, зіпершись передніми лапами на червону кору, дряпав її пазурами й повискував, наче хотів дертись догори.

- Не треба, Найдо, не треба, - заспокоювала Катря, беручи за повідець. – Хай білка бігає, гризе горішки та лущить шишки. А нам пора додому, бо вже пізно.

Підкрадалось вечірнє смеркання, й вони заквапились із лісу до села.

(399 слів)

(За Є. Гуцалом)

◇ **Дібрати синоніми до слів** оклигати, гайнути, клинцюватий, огрядний, квапитись.

◇ **Скласти план.**

Орієнтовний план

- I. На околиці дівчина дала Найді волю.
- II. Що, коли не повернеться?
- III. З жита вискочив пес.
- IV. У лісових хащах.
 1. Повз дуби, вільхи, горіхові зарості й мурашники.
 2. Відкрилось голубе озеро.
 3. Галява, поросла курячою сліпотою.
 4. Язиката сорока попереджає все живе.
- V. Катря не чувається непрошеною гостею.
- VI. Струнконога коза та руда білка.
- VII. «Нам пора додому!»

- ◇ Усно переказати текст, завершивши його роздумами про те, що дає людині спілкування з природою.

Урок № 15

- Тема.** Орфограми. Принципи українського правопису. Складні випадки правопису ненаголошених голосних.
- Мета:** ознайомити учнів із принципами українського правопису, потворити деякі з найважливіших орфограм; удосконалювати орфографічні вміння та навички; розвивати логічне мислення, пам'ять.
- Тип уроку:** комбінований (вивчення нового матеріалу; закріплення вивченого в попередніх класах).
- Обладнання:** підручник.

ХІД УРОКУ

- I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.
- II. Активізація опорних знань.
 - ◇ Робота з підручником.
Виконання вправи 46.
- III. Вивчення нового матеріалу.
 - ◇ Робота з підручником.

Опрацювання теоретичного матеріалу (орфограма, принципи правопису – с. 22 – 23).

VI. Виконання вправ на закріплення вивченого.

◇ *Робота біля дошки.*

Позначити в словах орфограми. З'ясувати, відповідно до якого з принципів українського правопису пишеться кожне слово.

Левада, кишенья, широко, звечора, розсипати, безшовний, щука, їзда, мідь, осінній, розрісся, Лев, лев.

◇ *Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені літери.*

Виділити в кожному слові орфограму. Відповідно до якого з принципів українського правопису пишеться кожне слово?

Ро...мова, бе..слідно, бе..корисливий, л..міш, кр..хитний, коза..тво, запорі..ький, товари..тво, Фрідріх Ші..ер, Жан-Жак Ру..о, годи..ик.

◇ *Словниковий диктант за аналогією.*

У кожному з диктованих слів визначити орфограму. Записати самостійно дібране інше слово з тією ж орфограмою.

Здоров'я, блищати, беззбройний, боротьба, ткацтво.

◇ *Робота з підручником.*

Виконання вправи 50.

◇ *Подані слова увести до самостійно складених речень.*

Пояснити написання слів. На сонові якого принципу орфографії вони пишуться?

По друге – по-друге; вишневе – Вишневе; проте – про те; любов – Любов.

◇ *Бесіда.*

- 1) Що вивчає орфографія?
- 2) Яке написання називається орфограмою?
- 3) Яке правило називається орфографічним?
- 4) Що таке принцип орфографії?
- 5) За якими принципами орфографії здійснюється написання слів української мови?
- 6) Наведіть приклади слів, що пишуться відповідно до фонетичного принципу орфографії, морфологічного та історичного принципів.
- 7) Які слова пишуться за смисловим (диференціюючим) принципом?

V. Виконання вправ на закріплення знань, умінь та навичок.

◇ Пояснювальний диктант.

Позначити орфограму «Літери е, и, що позначають ненаголошені голосні».

Щоб висоти своєї досягнути, потрібно досягнути глибини. (В. Цілий.)
А щоб глибінь душі пізнати, самому душу треба мати. (Й. Дудка.) Наш
родовід іде від плуга, від рала і від лемеша. (О. Довгий.) Житній хліб –
пшеничному дід. (Нар. творч.) Буханців запашних шерешка шикувалась на
засланій лаві. (І. Притика.) Зернинам букв мене навчала мати. а поле – букви
кожного зерняти. (А. Бортняк.) Хлопці стояли на крутому березі, хлопці
співали, як чотири березні... І від тої пісні над узбережжями посмішки
світилися, як мережані... (А. Малишко.) І човен на річці, мов цятка, у синю
пливе далину... (Л. Компанієць.) День, як батько, стояв на порозі, і ячали
джерела з криниці... (В. Романюк.) Деркач в очеретах, як хвіртка дерев'яна,
тривожно деренчить. (М. Клименко.) Переквітує квітень, перешумить весна, і
буде тихе літо, глибінь ясна. (М. Драй-Хмара.)

◇ Словниковий диктант.

Сформулювати правила написання *и* та *і* в іншомовних словах. Позначити
відповідні орфограми.

Ультиматум, універмаг, симпозіум, титанічний, Сирія, Сицилія,
Сідней, Тиціан Вечелліо, Рафаель Санті, Леонардо да Вінчі, Леонардо Ді
Капріо, Уолл-стрит, резолюція, дезінформація, маніакальний, ієрархія,
джигіт, діалектика, Декларація прав людини, Демократична партія України.

◇ Попереджувальний диктант.

Позначити орфограму «Велика буква».

Папороть раз у житті розцвіта – в ніч на Івана Купала. (Н. Приходько.)
Посутеніло. Між Дніпром і Доном Перун переморгнувся з Посейдоном. (Л.
Костенко.) Обсмалить ковили сріблясті вуса у вересневу ніч Волосожар. (О.
Абліцов.) Яка ніч у Пилипівку, такий день у Петрівку. (Нар. творч.) Спить
Україна під Чумацьким Возом, віками спить, неначе під наркозом (Ю. Ряст.)
Чумацький Шлях аж сяє в позолоті, Великий Віз відбився у ставку. (А.
Підлужний.) І щиро русичів благословляв Ісус в Золотоверхому, і в Лаврі, і в
Софії. (В. Ткаченко.) Вслухаймось в Веделя псалми, вдивляймося в твори
Пимоненка, Грушевського збагнемо ми й переосмислимо Шевченка.
(Б. Дегтярьов.) Щось від Сосюри є в усьому, від слів його і від жаги...
(С. Бурлаков.) І вже не знаю, як сталося, що всі заспівали ту думу народу,
Тарасів дзвінкий «Заповіт», і рвалося слово з тісного, маленького залу...

(Л.Забашта.) Краю рідний, вишневий край, з «Кобзарем» я іду до тебе, з словом рідним, простим. Чекай! (К. Гордієнко.)

◇ *Диктант із коментуванням.*

Улітку 1903 року до Полтави на відкриття пам'ятника Іванові Котляревському з'їхалися письменники, художники, композитори, актори. Крім полтавців Панаса Мирного та Володимира Короленка, тут були Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Іван Тобілевич, Сергій Васильківський, Панас Сластьон, Василь Стефаник, Василь Кричевський, Фотій Красицький, автор пам'ятника скульптор Леонід Позен... Одне слово, то був з'їзд української інтелігенції.

На честь торжества влаштовано художню виставку, на які було представлено кілька сотень творів тридцяти авторів. То була, по суті, перша всеукраїнська художня виставка.

(За М. Безхутрим)

◇ *Навчальний диктант.*

З'ясувати, відповідно до якого з принципів українського правопису пишуться виділені слова.

Він любив цю пору – сінокіс. Луки в них під лісом і стелються ген до видноколу. Пливуть по зелених гривах невидимі каравани вітрів, пливуть угорі на могутніх крилах коршаки-підорли. Ген на овиді синіє ліс, він далеко-далеко, й здається, то хтось загубив маленьку синю крайку в зеленім *безмежжі*. *Придивися* пильніше до *небесної* далечини й неодмінно побачиш качину зграйку, о цій порі, влітку, качки *безголові*, не виявляють себе криком. Натужно стогне край болота водяний бугай, намагається ввести в оману весь пташиний рід, удати з себе могутнього птаха; і десь ніжно *передзвонюють* журавлі.

(89 слів)

(За Ю. Мушкетиком)

VII. Підведення підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. § 5, вправа 49.

Уроки № 16, 17

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Відтворення готового тексту. Письмовий переказ із творчим завданням

Мета: формувати вміння сприймати прослухане (або прочитане) висловлювання та відтворювати його із застосуванням

відпрацьованих у попередніх класах текстотворчих умінь, а також завершувати висловлювання відповідно до одержаного завдання; розвивати писемне мовлення, логічне та образне мислення; збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Обладнання: підручник.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення мети і завдань уроку. Мотивація навчання.

II. Підготовка до роботи над переказом.

◇ Читання тексту вчителем.

◇ Пояснення лексичного значення наявних у тексті слів, що перебувають у пасивному словнику учнів.

◇ Визначення теми та головної думки тексту.

◇ З'ясування стилю тексту. Визначення покладеного в основу тексту типу мовлення та допоміжних типів.

◇ Індивідуальне складання плану тексту.

◇ Обговорення можливих варіантів кінцівки (творчого завдання), бажано відбити в плані переказу одним-двома пунктами.

◇ Читання тексту вчителем.

III. Самостійна робота учнів над переказом на чернетках.

Редагування чорнових варіантів тексту переказу з продовженням. Переписувати відредагованого тексту.

IV. Домашнє завдання. Завершити роботу над переказом.

МИКОЛА ГУЛАК

Улітку 1899 року в далекому від України азербайджанському селі Гянджа помер Микола Гулак. Одним із перших відгукнувся на його кончину

Михайло Грушевський. Назвавши покійного «чоловіком незвичайним», Грушевський підкреслив, що Гулак був одним із ініціаторів Кирило-Мефодіївського братства.

Справді, у процесі слідства саме Миколу Гулака, тоді двадцятип'ятирічного юнака, жандарми визнали головним організатором Кирило-Мефодіївського товариства. Тому-то й вирок щодо Гулака був найжорстокіший: «Ув'язнити до фортеці під найсуворіший нагляд».

Після двох з половиною місяців перебування разом з іншими братчиками у петербурзькій Петропавлівській фортеці Гулака перевели до фортеці Шліссельбурзької – страхітливої тюрми для політичних злочинців. Тут Микола Гулак провів три роки.

У слідчій справі Гулака наявний перелік кількох сотень належних йому книг з історії, філософії, математики, хімії, теології різними мовами: російською, німецькою, французькою, англійською... До слідчих потрапили рукописи й наукових праць самого заарештованого. Справа в тім, що свою долю Гулак пов'язував передовсім із наукою. Службу після закінчення університету він розпочав у Археографічній комісії при Київському університеті. Комісія займалася збиранням та дослідженням старовинних документальних джерел української історії. Саме історія була першою любов'ю Миколи Гулака.

Участь Миколи Гулака в нелегальній українській політичній спілці мала підґрунтям ще одну його невичерпну любов - любов до України. У Кирило-Мефодіївському братстві сучасна наука вбачає найпершу українську державницьку організацію.

Через арешт і покарання більшу частину свого життя Гулак прожив поза межами вітчизни під постійним наглядом поліції. Після ув'язнення – дев'ять років вислання в Перм, потім поневіряння в пошуках роботи в Одесі, Керчі, на Кавказі. Учителював, викладаючи в гімназіях математику, фізику, географію, історію, іноземні мови...

Дещо з наукових праць (хоч і дуже мало) вдавалося надрукувати. Одне з математичних досліджень Гулака дістало схвалення Паризької академії наук. Видатною подією в науковому житті Грузії стало видання Гулакової праці про грузинську мову. Значний внесок науковець зробив у вивчення творчості Руставелі, Нізамі, Хайяма. Відомі були його літературні переклади. Усього молодий учений-ерудит володів п'ятнадцятьма мовами.

Більшість праць Миколи Гулака так і лишилась у рукописах. Його визначний науковий доробок ще чекає на дослідження й оприлюднення.

(300 слів)

(За В.Сарбеєм).

◇ **Пояснити лексичне значення слів** *теологія* (богослів'я, теоретичний виклад і тлумачення релігійних поглядів), *ерудит* (людина, яка має глибокі й різнобічні знання – *ерудицію*).

◇ **Дібрати синоніми до слів** *ініціатор*, *нелегальний*, *перелік*, *підґрунтя*.

◇ *Скласти план тексту.*

Орієнтовний план

- I. Смерть Миколи Гулака далеко від батьківщини.
- II. Як відгукнувся на його кончину Михайло Грушевський.
- III. Чим було спричинено суворий вирок.
 1. Висновок жандармів: головний організатор Кирило-Мефодіївського братства.
 2. Перша любов – любов до історії.
 3. Друга любов – до України.
- IV. Життя поза батьківщиною.
- V. Наукові досягнення Миколи Гулака.
- VI. Доробок ученого чекає на дослідження.

◇ *Написати докладний переказ, завершивши його роздумами щодо ролі й значення інтелектуалів у житті держави і народу.*

◇ *Записати на дошці: азербайджанське село Гянджа, Шліссельбурзька фортеця, Археографічна комісія при Київському університеті, Паризька академія наук, Руставелі, Нізамі, Хайям.*

Урок № 18

Тема. Складні випадки правопису м'якого знака та апострофа.

Мета: повторити та систематизувати знання про вживання апострофа та м'якого знака, удосконалювати їх правописні вміння та навички; розвивати пам'ять, логічне мислення, уміння працювати з таблицею, виділяти головне; виховувати пошану до художнього слова.

Тип уроку: комбінований (повторення вивченого в попередніх класах; узагальнення і систематизація вивченого).

Обладнання: підручник, таблиця.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Повторення ключових питань. Аналіз матеріалу з метою систематизації вивченого.

◇ *Робота з підручником.*

Опрацювання таблиці «М'який знак» (с. 191).

◇ Робота біля дошки.

Записати. З опорою таблицю обґрунтувати виживання і невживання м'якого знака у виділених словах. Для чого вживається м'який знак?

Насправді нам не бачити удачі, як не *проснеться* кров у нас козака, як не *засяють* діаманти душ. (Р.Болюх.) І в Україні не буде *вкраїнців*, поки не будем любити себе. (А.Листопад.) Люблю по *вінця*, а не трошки я Україну і людей... (П.Харченко.) Час розхитує *людську* траву. І застука у скронях *крізь* галас: і нащо мені все це *вписалось* в долю, в *кров* і *п'яту* графу? (П. Вольвач.)

III. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил про вживання м'якого знака.

◇ *Словниковий диктант.*

Тополька, тополенька, вишенька, вишеньці, тонюсінький, тонший, галчення, сьомий, синього. Медальйон, Усольє, Тьолкін, Верьовкін, Алфьоров, Ареф'єв, Ананьїн, Гурі'н, Іллюшин, Ілленко, Афанасьєв, сім'я, львів'янин, безмир'я, порядок, пір'їна, моряк, з'ясування, Ізяслав, роззява, В'ячеслав, Святослав, безголів'я, поцвяхований.

◇ *Пояснювальний диктант.*

Пояснити, для чого вживається м'який знак і для чого вживається апостроф. По два слова з м'яким знаком і з апострофом передати фонетичною транскрипцією.

Ніч одягне на груди свій старий медальйон... Скільки років землі – і мільярд, і мільйон, а яка вона й досі ще гарна! (Л. Костенко.) Так синьо сяє погляд твій, як тихий вечір після дня утоми. (В. Сосюра.) А от же пуп'янки у мене на столі сьогодні розцвіли у хатньому теплі. (М. Рильський.) Зібралась рада ластів'яна перед відльотом в рідний край. (М. Братан.) Заглядає вітер крізь акацій віти, і в кущах десь тьохка срібно соловей. (В. Сосюра.) Намалюйте свободу м'ятежну, як буряна ніч... (Л. Забайшта.)

IV. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого з теми «Вживання апострофа».

◇ *Робота з таблицею «Уживання апострофа».*

Апостроф перед я, ю, є, ї	
Ставиться	Не ставиться
1. Після букв <i>б, п, в, м, ф</i> : <i>б'є, п'ять, в'язати, пів'яблука, м'ятна, верф'ю</i>	1. Після букв <i>б, п, в, м, ф</i> , якщо перед ними стоїть буква, що

	позначає кореневий приголосний, крім [p]: <i>цвях, свято, але: верб'я, торф'яний</i>
2. Після букви <i>p</i> , що позначає твердий звук [p]: <i>подвір'я, міжгір'я, матір'ю</i>	2. Після букви <i>p</i> , що позначає м'який звук [p']: <i>ряска, буря, рюкзак</i>
3. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються твердим приголосним: <i>з'явиться, об'єднатись, під'язичний, трьох'ярусний</i>	
4. Після букви <i>k</i> у слові <i>Лук'ян</i> та споріднених з ним словах: <i>Лук'янівка, Лук'янчук</i>	

V. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил (про вживання апострофа).

◇ Вибірковий диктант.

Виписати слова з апострофом. Пояснити правопис кожного з виписаних слів. Вказати слова іншомовного походження.

Запрягайте коні! Їдемо по проліски! На подвір'ї півень синю воду п'є. Витягни всі клякси, осоружно-болісне, освіжи, небесне чисте прес-пап'є! (В.Лазарук.) Сонце вже низеньке, мов капуста, вже стає навшпиньки між порт'єр, коли я йому призначу зустріч, щоб позолотило інтер'єр. (І.Жиленко.) Хмар перемінні кон'юнктури полоще небо в річці всі віки. (Й. Струцюк.) Продавець мені піранья зважив. Ця рибка не проста. І я її засмажив. (Н. Колєв-Босія, переклад з болг.)

С л о в н и к.

Прес-пап'є – письмове приладдя – основа з натягнутими на неї аркушами промокального паперу. *Кон'юнктура* – сукупність умов, стан речей, обстановка, що можуть впливати на хід і результат якоїсь справи. *Піранья* – хижа ненажерлива риба з гострими зубами, яка живе в річках Південної та Центральної Америки.

◇ Розподільний диктант.

Слова з апострофом та без нього записати в дві колонки.

Кожум'яка, медвяний, в'язь, дзвякнути, комп'ютер, пюпітр, пуре, рутвяний, краков'як, Крюківка, сузір'я, порядність, фотозйомка, серйозний, з'їхатися, об'їждчик, від'ємний, прив'ялений, морквяний, святковий,

пів'яблука, пів-Європи, Мар'їно, до Лазаря, Рум'янцев, мавпячий, бруквяний, безправ'я, бязь, міжгір'я, повітря, черв'як, без'ядерний, безідейний, ін'єкція, к'янті, ад'ютант, д'Артаньян.

М'ята, свято, зв'язок, Звягель, медвяний, реп'ях, рутвяний, зав'язка, лев'ячий, мавпячий, черв'як, верф'ю, верб'я, пів'ящика, пів'юрти, пів-Ялти, з'явитися, без'язикий, під'южувати, з'юрмитися, повітря, сузір'я, вітряк, міжгір'я, рясний, Лук'ян, обов'язок, духмяний, двох'ярусний, бюро, пюре, пір'я, трюк, довір'я, торф'яний, кар'єра, курйоз, каньйон, бюджет, ад'ютант, пюпітр, інтерв'ю, миш'як.

◇ *Диктант із коментуванням.*

І пам'ять стовічно спікає уста – жила б тільки вічно Україна свята. (О. Софієнко.) Не задля величі і слави – об'єднуєтесь в ім'я Держави! (М. Сльозко.) Державний корабель нап'яв вітрила. (Ю. Клен.) І точить пам'ять історичну тля, і десь в естві уже послабли м'язи, і шашіль бездержавності щоразу нам душу нищить, волю спопеля. (М. Карпенко.) А найтепліше на ріднім подвір'ї – в Лаврі Почаївській і Святогір'ї... Наша душа вже молитись готова. Господи, дай Україні здоров'я! (А. Листопад.) Пір'їна, кураїна і руїна. Костенко Ліна. Пісня солов'їна. В липневе надвечір'я запах сіна, і мова невмируща і нетлінна. Ми лагідні, в нас доброта незмінна, хай твердість додається їй камінна. (В. Чуйко.) Забудеться ім'я моє, а серце в далекому потомстві одзоветься. (П. Куліш.) І лицемір'я упаде, і славословіє погине. Розправить крила молоде безсмертне плем'я України! (О. Гончар.)

Життю – ні кінця, ні начала. І вічно по колу землі: комусь – лебеді від'ячали, когось – веселять журавлі. (Б. Олійник.) Бавмось в об'єднання, бавмось в роз'єднання... Не переходити тільки межі! (Олександр Олесь.) Ніби від'їжджаєш назавжди, ще і сам не знаючи куди. (Л. Талалай.) Тепер у Нижнім під'яремнім спажнула вольності свіча. Тарас – під «наглядом таємним» ... (М. Рильський.) Лук'яна Кобилиці шлях проліг над Серетом, у горах смерекових, він, кажуть, у руці згинав підкови, а вже здолав оцих гірських доріг, що іншому й не снилось... (Л. Забашта.) Добрим паростам ти віддавай і любов, і увагу, без жалю викорчовуй лихий та отруйний бур'ян. (М. Рильський.) Зітхає синім далеч степова, вітри духмяні стихли на припоні. (Б. Мозолєвський.) Чому сонця боїться досвітній туман і тікає в таємні міжгір'я?.. (С. Черкасенко.) Це було м'яке, але ледве мінливе сузір'я, зорі тремтіли в ньому, то мовби наближаючись, то віддаляючись. (Ю. Мушкетик.) Мої рідненькі хата і подвір'я, як вам живеться і чи ви ще є? (А. Харланович.) Не вмовкне криниця пам'яті... Біжать вечори хлоп'ятами, порепано п'яти святять. (Г. Лютій.) Довкіл наверстувався торф'яник. (Л. Костенко.)

Всюди з вами, українці, рідна Україна. (М. Теличко.) Дівча в чарівній вишиванці десь воду взяло з джерела – і слово озвалося вранці у пісні, що з уст попливла. (П. Харченко.) Талант до всього в українця, козача вдача вже

така. Вино чи лихо – через вінця під сміх і тупіт гопака. (Б. Дегтярьов.) Життя і смерть у казкаря в руках... О діти, пізно вже, а вам не спиться; нехай вві сні ця казка вам досниться... (Ю. Клен.) У мідні чаші різьблених дубів світанок щиро ллє меди зелені. (М. Стельмах.) ...І меншає тепла. День світловий короткий, мов стріла. (В. Базилевський.) Високих журавлів стрімкого лету не замінить синиченьці малій. (Л. Матусяк.) Мальків біля ніг прудкі волоконця – риба нам довіря... (Л. Вишеславський.)

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Вправа 52.

Урок № 19

Тема. Складні випадки правопису м'якого знака і апострофа.

Мета: продовжити систематизацію знань про вживання апострофа та м'якого знака, удосконалення правописних умінь та навичок; розвивати логічне мислення, усне й писемне мовлення, пам'ять, уміння робити висновки, узагальнювати.

Тип уроку: урок закріплення вивченого.

Обладнання: підручник.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Відтворення теоретичних відомостей (уживання м'якого знака).

◇ *Бесіда.*

- 1) Якими буквами передається на письмі м'якість приголосних звуків?
- 2) Після яких букв уживається м'який знак? Наведіть приклади.
- 3) Чому м'який знак не може стояти на початку слова?
- 4) Після яких букв м'який знак не вживається? Наведіть приклади.
- 5) Відповідно до якого правила м'який знак не пишеться у словах *кінчик, менший, банщик*?
- 6) Як переконатися в тому, що в словах *Маринчин, Маринці* м'який знак писати не потрібно?
- 7) Які звуки позначаються буквосполученням *йо*?
- 8) За яких умов уживається буквосполучення *ьо*? Наведіть приклади.

III. Виконання вправ на закріплення вивченого правила про виживання м'якого знака.

◇ *Пояснювальний диктант.*

Позначити в словах орфограму «М'який знак». Пояснити відсутність м'якого знака у виділених словах.

Вирізьбляє блискавиця шви на синім полотні. (М. Стельмах.) Козацька річенька тече, не стьмарена буденним світом. (Л. Степовичка.) Запечалилась круча, у задумі всю ніч, хоч припав місяченько до оголених пліч... (Л. Вишеславський.) Цікавий місяць на колінцях низько припав до шибки, де кричить дитя. (Л. Степовичка.)

◇ *Розподільний диктант.*

Слова з м'яким знаком та без нього записати в дві колонки.

Мідь, роль, менший, кінчик, Мінськ, сім, кров, буквар, Харків, тінь, кобзарський, неньчин, батько, Степанчук, тонший, друкар, Оксанчин, дівчиноньці, сільський, сьогоднішній, сопілці, кальці, бурульці, сестричці, бульйон, Болонья, Севілья, каньйон, дьоготь, Дьяконов, Дягилев, Дюма, сьомий, маляр.

◇ *Подані іменники поставити у формі давального відмінка однини, пояснити вживання і невживання м'якого знака.*

За потреби звернутися до таблиці на с. 191 підручника.

Учителька, рибалка, сопілка, бурулька, жінка, Наталка, лялька, брунька, галька, Галинка, нянька, Оксанка, ненька, спілка, кобилка, Маринка.

◇ *Переписати слова, вставляючи замість крапок, де це потрібно, м'який знак.*

Ольгопіл.., Сіверс..кодонєц..к, Благовєщен..с..к, Н..ю-Йорк, хар..ківс..кий, севастопол..с..кий, сіл..с..коогосподар..с..кий, перемишл..с..кий, сформул..ований, Нижн..околимс..к, Верхн..одніпровс..к, Солов..йов, Салас..єв, Усол..є, П..отровський.

Для довідок.

Пйотровський.

IV. Відтворення теоретичних відомостей (уживання апострофа).

◇ *Бесіда.*

1) Для чого вживається апостроф?

- 2) Чому апостроф не вживається на початку слова або в кінці слова?
- 3) Перед якими буквами ставиться апостроф?
- 4) Після яких букв ставиться апостроф? Наведіть приклади.
- 5) Відповідно до якого правила апостроф не вживається після букв, що позначають губні приголосні, перед *я, ю, є, і*? Наведіть приклади.
- 6) За якими правилом уживається апостроф у словах *з'юрмитися, під'язичний*?
- 7) Чому не ставиться апостроф після букви *р* у словах *повітря, рясний*?
- 8) У яких словах апостроф ставиться після букви *к*?
- 9) За якими правилами вживається апостроф у словах іншомовного походження?

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

◇ *Словниковий диктант.*

Позначити в словах орфограму «Апостроф».

Святий Дух, Свят-вечір, з'єднаний, заозер'я, рясст, Рюмін, порятунок, за Святошином, Юр'єв, Рум'янцев, під'яр'я, Сирдар'я, Рязань, дит'ясла, пів-Японії, пів'яру, верб'я, вольтер'янець, Женев'єва, рею, бюрократ, Ф'єзоле, фюзеляж, пюре, Фейєрбах, В'єтнам, Фур'є, Зверєв, ряса, зап'ястний, зв'ялити, В'ячеслав, Святослав, Лук'янченко.

◇ *Робота біля дошки.*

Записати пари слів. Пояснити вживання і невживання апострофа.

Зів'янути – священний. Зв'язок – Звягель. Сузір'я – зоря. Повітря – повір'я.

◇ *Попереджувальний диктант.*

І від народження людина – не раб, не гвинтик, не тварина, а щось величне і святе. (А. Луценко.) Ох, лицарю, не зв'язуйся з отарою - вона тебе затопче в пилюгу! (Л.Костенко.) Придніпров'я моє, Придніпров'я! Чорнозем проростає здоров'ям. (М.Стельмах.) Червоні вулики з подвір'я пливуть гречками у блакить, співає липа на узгір'ї і щирим золотом кипить. (М. Стельмах.) Запахне м'ятою, дощем і матіолою духмяно. (П. Макеєв.) Мерзлий листочок на гілці горіха б'ється, мов проситься в хату. (В. Юхимович.) Цю тайну знає рідвняний сніг, а він уміє зберігати тайни. (І. Жиленко.) Не знала я, що можна доброту знічев'я так лукаво затоптати... (Л. Забашта.) Тихим надвечір'ям у кав'ярні допиваєш каву на останні... (Л. Талалай.) Що таке кларнет? Дупласте дерево, виїдене черв'яком ледачим. Чуєш? О, як воно плаче, коли ти його цілуєш! (Н. Колєв-Босія, переклад з

болг.) Оголошено конкурс – сотий тур кон'юктур. (Л. Костенко.) А в небі хмари лебедями із ополонок п'ють. (М. Стельмах.)

◇ *Переписати слова, на місці крапок уставляючи, де потрібно, пропущені букви, м'який знак або апостроф.*

Поділ..я, Поліс..я, Підмосков..я, покрит..я, насін..я, корін..я, прибут..я, Примор..я, Покут..я, Приазов..я, Приурал..я, роздоріж..я, збіж..я, лист..я, щаст..я, роззброєн..я, повіст..ю, річ..ю, піч..ю, стиснен..я, радіст..ю, швидкіст..ю, любов..ю, сіл..ю, мід..ю, подоро..чан..я, бря..чан..я, довкіл..я, риштован..я.

◇ *Розкрити значення кожного з фразеологізмів.*

Пояснити вживання апострофа. Ввести фразеологізми до самостійно складених речень (усно).

Лобом муру не проб'єш. З'явитися на шапкобрання. З вогню та в полум'я. Серце в'яне. Людям язика не зав'яжеш. П'яте через десяте.

◇ *Навчальний диктант.*

РУСАЛЧИН ВЕЛИКДЕНЬ

Це свято відзначають у першій четвер після Трійці. У давнину це було вельми поетичне дійство, пов'язане з дохристиянськими віруваннями. Про русалок і мавок складено безліч легенд і повір'їв. За народною уявою, русалки – прегарні дівчата з розпущеним волоссям. Ображені своєю долею, вони неодмінно прагнуть залоскотати до смерті будь-кого. Щоб уберегтися од них, необхідно тримати при собі пучечок полину, якого русалки бояться. До речі, на Трійцю полином убезпечували оселю.

Зустрівши людину в полі, русалки обов'язково запитують: «Полин чи м'ята?» Якщо відповісти: «Полин», вони відкажуть: «Іди в долинь». Коли ж сказати: «М'ята», русалки накинуться, приказуючи: «Отут тобі й хата!»

Цього дня русалки буцімто люблять гойдатися на деревах, тому в деяких місцевостях зв'язували дві берези, щоб вони, забавляючись, не зачіпали людей.

(117 слів)

(За В. Скуратівським)

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Вправи 85, 87.

Урок № 20

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Аналіз письмового переказу

Мета: підбити підсумки учнівських робіт, відзначити позитивне у їх виконанні, проаналізувати допущені учнями типові помилки та недоліки творчих робіт; спрямувати учнів на індивідуальне опрацювання допущених помилок, належним чином їх проінструктувавши; розвивати логічне мислення, навички колективної та самостійної роботи.

Обладнання: підручник.

ХІД УРОКУ

- I. Повідомлення мети уроку.**
- II. Загальна оцінка вчителем виконаної учнями роботи.**
- III. Аналіз (виконаний учителем або колективно учнями) двох-трьох найбільш вдалих робіт.**

Схема аналізу переказу

1. Чи розкрито в переказі тему вихідного зразка.
 2. Чи передано головну думку переказуваного тексту.
 3. Чи в правильній послідовності переказано текст.
 4. Чи не пропущено чогось істотного, чи не додано того, чого немає у зразку.
 5. Чи відповідає текст переказу типовому значенню вихідного зразка (чи доречно поєднано типи мовлення; чи правильно побудовано речення розповіді або опису, чи правильно побудовано роздум).
 6. Чи вдалим є самостійно складене закінчення (кінцівка). Наскільки чітко аргументовано власні думки й оцінки.
 7. Чи збережено в тексті переказу та самостійно складеній кінцівці стиль вихідного зразка.
 8. Грамотність. Графічне оформлення.
- IV. Повернення учням перевірених зошитів. Повідомлення оцінок за роботу.**
 - V. Індивідуальне опрацювання учнями допущених помилок.**
Учні, які впоралися з роботою, одержують індивідуальне завдання.

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Завершити роботу над помилками

Урок № 21

Тематичне тестування. Контрольне читання мовчки

Мета: з'ясувати рівень засвоєння учнями орфографічних тем – правопису ненаголошених голосних, м'якого знака та апострофа, а також рівень сформованості комунікативних умінь, необхідних для читання тексту мовчки; розвивати мислення, пам'ять, формувати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, навички самостійної роботи, збагачувати та уточнювати словниковий запас учнів.

Тип уроку: урок перевірки та обліку якості засвоєних знань, умінь та навичок.

Обладнання: тестові завдання, текст для читання мовчки.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Повідомлення способів перевірки здобутих знань та сформованих умінь і навичок (інструктаж до тестування).

III. Проведення тематичного тестування.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ (зразки)

1. Орфограма –це:

- а) чітка рекомендація для правильного написання слова;
- б) правильне написання, що вибирається з ряду можливих; V
- в) система правил про способи передачі звукового мовлення на письмі;
- г) розділ мовознавства, у якому вивчається система правил для забезпечення передачі звукового мовлення на письмі.

Дібрати й записати слово з орфограмою на межі морфем (значущих частин слова), позначити орфограму (напр.: *роззброєний, розрісся*).

2. Буквосполучення *ри, ли* в коренях українських слів та написання *е, и* в деяких слова, що не перевіряються наголосом (*левада, кочерга*), пояснюється:

- а) фонетичним принципом орфографії;
- б) морфологічним принципом;

- в) історичним принципом; V
- г) смисловим (диференціюючим) принципом.

Дібрати та записати слово із сумнівним ненаголошеним голосним, що не перевіряється наголосом; записати це слово фонетичною транскрипцією (напр.: *леміш* [ле^им'іш], *пшениця* [пше^иниц'а]).

3. М'який знак не пишеться:

- а) перед буквою *о*;
- б) перед буквосполученням *йо*;
- в) у дієсловах на *-ть*, *-ться*;
- г) після букв, що позначають губні та шиплячі приголосні, а також після букви *р*. V

Дібрати дієслово на *-ть*, *-ться*, записати його фонетичною транскрипцією (напр.: *грається* [грає^иц'а], *сміється* [см'йец'а]).

4. Апостроф ставиться перед буквами *я*, *ю*, *є*, *ї* після букв:

- а) *к*, *п*, *т*, *ф*, *х*;
- б) *д*, *т*, *з*, *ц*, *ч*, *ж*;
- в) *б*, *п*, *в*, *м*, *ф*; V
- г) *г*, *к*, *х* та *ж*, *ч*, *ш*.

Дібрати й записати слово з апострофом після префікса, що закінчується на твердий приголосний (напр.: *без'язикий*, *під'юджувати*) або слово з апострофом після префікса, що закінчується на твердий приголосний, записати фонетичною транскрипцією¹ (напр.: *роз'яснення* [роз'ясне^ин:'а]).

5. Апостроф не ставиться після букв, що позначають губні приголосні, перед буквами *я*, *ю*, *є*, *ї* в таких словах:

- а) *сузір'я*, *міжгір'я*, *повір'я*, *пір'я*;
- б) *черв'як*, *верб'я*, *арф'яр*, *верф'ю*;
- в) *медвяний*, *рутвяний*, *мавпячий*, *цвях*; V
- г) *без'ядерний*, *під'їхати*, *двох'ярусний*.

Дібрати і записати слово, у якому після букви *р* перед *я* не ставиться апостроф, записати це слово фонетичною транскрипцією (напр.: *повітря* [пов'ітр'а]).

6. М'який знак не пишеться у таких словах:

- а) *Ольці*, *бурульці*, *доньчин*, *Саньчин*;
- б) *Оксанці*, *Галинці*, *спілці*; *матінчин*; V
- в) *яблунь*, *пісень*, *земель*, *знань*;
- г) *думають*, *прагнуть*, *стараються*.

Дібрати і записати слово з буквою *н* перед літерою, що позначає шиплячий приголосний, записати це слово фонетичною транскрипцією (напр.: *менший* [менший], *кінчик* [кінчик], *баничик* [баншчик]).

IV. Проведення контрольного читання мовчки.

БРАТ ПАНАСА МИРНОГО

Поміж чотирьох дітей миргородського урядника Якова Григоровича Рудченка найбільш талановитими були двійко старших - Іван та Панас. Про автора «Хіба ревуть воли...», «Повії», «Лимерівни» знаємо чимало. Іван – відомий далеко менше і переважно як співавтор роману «Хіба ревуть воли...» У свідомості пересічного читача його ім'я пов'язується саме з цим романом. Дуже рідко згадують його діяння в іншій царині, хоч мав Іван талант неабиякий і до рідної культури зробив чималий внесок. І хто знав, як торував би свій життєвий шлях видатний його молодший брат, аби в юні роки не мав за заступника і порадника його, Івана...

Іван був у сім'ї первістком. Народився на чотири весни раніше за Панаса – 1945 року, в Миргороді. Дитячі його літа минали над Хоролом, під густоцвіттям медвяних лип, серед духмяних степових трав, у хатині, над якою, вітаючи вранішнє сонце, лопотів крильми бусол, а між кучерявих вишень врунився хрещатий барвінок, насаджений теплими материнськими руками.

У Миргороді Івана віддали до повітового училища. Проте докінчував він освіту в Гадячі, куди батька перевели служити. Тут уперше записав Іван народну казку від старезного діда-пасічника. З того й почалося.

Чи в Гадячі ярмарки, чи десь геть далеко, за двадцять верст, а Іван туди таки піде. Товчеться між рядами та все прислухається. Там уловить соковите слово, там влучну приказку, а як зачує кобзаря чи лірника, то вже не відтягнеш. Миттю туди і до самої темноти слухає, слухає...

Повернеться додому втомлений, голодний – зате щасливий. Сяде за стіл і до перших півнів записує почуте. А то, буває, приведе кобзаря до господи. Тоді збирається вся родина, скликають сусідів, і для всієї вулиці настає свято.

Після завершення науки Іван подався на службу до Полтави. Там заїдала бюрократична рутинна, тож мріяв хоч на який тиждень вирватися до батькової оселі, послухати й записати пісень пастухів, чумаків, пасічників...

Приїжджав у вишиваній сорочці, свитині, червоним поясом підперезаний. Стражники аж від злості кипіли, та присікати боялись – у самому губернаторстві служити!

1867 року Іван вступив до Київського університету вільним слухачем. Жив у Драгоманових, готував до друку перші збірки народної творчості – «Чумацькі народні пісні» та «Народні південно-російські пісні».

А потім доля знову вкинула до задушливої канцелярії. Цього разу в Житомирі. Як чиновник з особливих доручень роз'їжджав повітами, бував у селах. Особливий хист мав до економічних наук, що й відбилося на кар'єрі: від звичайного писаря доріс до управителя канцелярії, а пізніше члена ради

міністерства фінансів у самому Петербурзі. Все рідше ім'я Івана Білика (такий псевдонім мав Іван Рудченко) з'являється у пресі...

Може, найяскравіше уявлення про душевний стан талановитого літератора й критика, закинутого долею в глухі нетрі чужинецького чиновницького існування, дають такі рядки:

Вітри, негода та недоля
Помчали з рідного нас поля
Та на чужину занесли.
І стали ми своїм чужі,
Чужим не рідні...

У холодному Петербурзі він був таким самотнім! Україна жила своїм життям, він – своїм. Помер у Куокколі (Фінляндія). Автор некрологу писав, що Іван Рудченко був рідкісним щирим гостем у чиновницькому середовищі, яке його й занапастило.

Так, він був співавтором роману «Хіба ревуть воли...» Але, крім того, був автором багатьох, невідомих нині, ліричних поезій, белетристичних творів, перекладів творів Тургенєва, Міцкевича. Гейне, Байрона. А ще був визначним фольклористом та етнографом.

(503 слова)

(За В. Туркевичем)

◇ *На кожне із запитань вибрати правильну відповідь.*

1. У родині миргородського урядника Якова Рудченка росло:
 - а) семеро дітей;
 - б) п'ятеро дітей;
 - в) четверо дітей; V
 - г) двоє дітей.

2. Іван Рудченко був старшим за брата Панаса:
 - а) на два роки;
 - б) на чотири роки; V
 - в) на шість років;
 - г) на десять років.

3. Найпершу народну казку Іван Рудченко записав:
 - а) від чумака в Миргороді;
 - б) від пастуха під Полтавою;
 - в) від діда-пасічника у Гадячі; V
 - г) від Драгоманова у Києві.

4. Збирати усну народну творчість юний Іван ходив:
 - а) на ярмарки; V

- б) на весілля;
- в) на хрестини;
- г) на похорони.

5. Відразу після завершення науки Іван Рудченко служив:

- а) у Миргороді;
- б) у Гадячі;
- в) у Полтаві; V
- г) у Києві.

6. Вільним слухачем Іван вступив:

- а) до Харківського університету;
- б) до Київського університету; V
- в) до Петербурзького університету;
- г) до Краківського університету.

7. Навчаючись у Києві, Іван жив:

- а) у Житецьких;
- б) у Косачів;
- в) у Лисенків;
- г) у Драгоманових. V

8. Перші збірки народної творчості Івана Рудченка – це:

- а) «Наймитські й заробітчанські пісні», «Купальські пісні»;
- б) «Збірник українських пісень», «Малоросійські пісні, переважно історичні»;
- в) «Народні пісні з-над Дністра», «Матеріали з народної словесності»;
- г) «Чумацькі народні пісні» та «Народні південно-російські пісні». V

9. Іван Рудченко друкувався під псевдонімом:

- а) Панас Мирний;
- б) Іван Білик; V
- в) Опанас Маркович;
- г) Іван Левицький.

10. Помер Іван Рудченко:

- а) у Полтаві;
- б) у Петербурзі;
- в) у Куокколі (Фінляндія); V
- г) у Києві.

11. Іван Рудченко перекладав твори:

- а) Пушкіна, Лермонтова, Гете, Міллера;

- б) Тургенєва, Міцкевича, Гейне, Байрона; V
- в) Толстого, Достоевського, Бальзака;
- г) Купріна, Чехова, Золя, Мопассана.

12. Головна думка опрацьованого тексту така:

- а) з двох рідних братів в історію увійшов наділений більшим талантом;
- б) чиновницька служба несумісна із творчістю;
- в) не слід забувати людей, які віддавали свій талант Україні; V
- г) бюрократична машина перемолола чимало талановитих людей.

Урок № 22

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Створення власних висловлювань. Бібліографія. Анотація

Мета: ознайомити з елементами довідкового апарата видання (бібліографічним описом) та анотацією, формувати вміння складати бібліографічний опис та анотацію за зразком; збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Обладнання: підручник, тлумачний словник.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення мети уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу та виконання вправ на закріплення вивченого.

◇ *Прослухати (прочитати) текст.*

Чи можна уявити собі *вигляд книжки* за описом, поданим автором тексту? Навіщо потрібні *стислі огляди змісту* книжок? Де вам трапляються *стислі огляди змісту* видань? Пояснити лексичне значення виділених у тексті слів (за потреби звернувшись до словника).

У *каталозі* старовинних видань Львівського історичного архіву є назва «Барвичка». Книжку видано у Вільно в 1605 р. Гортаємо сторінки, вчитуємось у рядки готичного *шрифту*. Сторінок усього вісім. Після *заголовка* на *титульному аркуші* – *епіграф* – три рядки про жіночу вроду з Гомерової «Іліади». На зворотному боці титулу віршована «*Передмова до жінок*». З тонкою іронією сказано тут про непереборне бажання кожної жінки бути найпривабливішою. На наступних шести сторінках – пронизаний іскрометним гумором віршований текст.

Висміюючи багатеньких батьків, які виховують дочок у безділлі, автор пригадує давні традиції, за якими найбільшою цінністю вважався труд. Та що ж поробиш? І автор розповідає дівчатам, як стати гарними, вживаючи лише те, що рідна земля родить. Візьміть, радить він, оленячі роги, корінь нарциса, грушевий цвіт та мед. Подрібніть, розчиніть у козиному молоці – і рум'яна готові.

По суті, «Барвичка» є першим керівництвом з косметики, адже подані в ній рекомендації не втратили цінності по сьогодні! Крім, того автор зумів надати своєму творінню соціального звучання та гуманістичного забарвлення. «Барвичка» геть позбавлена звичної на той час релігійної термінології. Для доби панування релігійної моралі та церковної цензури така книжка була кроком виняткової сміливості! Тому й довелось авторові брошури сховатись за *псевдонімом*...

«Барвичка» - видання рідкісне. Остання публікація про книжку датується 1916 роком (стаття польського бібліографа К.Бадецького «Невідома брошура жіноча» в журналі «Пам'ятки літератури»). Тут подано огляд змісту книжки й відтворено її титульний лист. Автор статті, директор бібліотеки інституту ім. Осолінських (тоді ця установа містилася у Львові), мав у руках екземпляр з колекції Зигмунта Чернецького. На сьогодні цей екземпляр загублено.

Можливо, екземпляр «Барвички», що зберігається у Львівському історичному архіві, є єдиним, що зберігається до наших днів.

(За О. Анушкіним)

С л о в н и к.

Каталог – систематизований перелік (книг, картин, музейних експонатів та ін.), складений для полегшення їх розшуку. *Шрифт* – накреслення, написання літер. *Титульна сторінка* – заголовна сторінка книги, на якій розміщено основні вихідні дані книжки: назву, прізвище та ініціали осіб, які брали участь у створенні книжки, назву видавництва, місце і рік видання тощо. *Епіграф* – цитата, крилатий вислів, афоризм, уривок з твору або приказка, розміщені перед текстом твору або його розділом. *Е.* визначає основну ідею чи тему твору, його загальний тон. *Псевдонім* – прибране ім'я, прізвище або авторський знак, що ними користуються письменники, журналісти, актори замість власного прізвища.

◇ *Робота з підручником.*
Виконання вправи 165.

◇ *Прочитати (прослухати) обидва висловлювання.*

Визначити можливого адресата та мету кожного з висловлювань. Яке з висловлювань є *анотацією*? Яке є описом книги із зазначенням вихідних даних, тобто *бібліографією*? Пояснити, чи існує зв'язок між бібліографією та аотацією видань. Коли доводиться вдаватися до використання бібліографічного опису видання?

Історична повість українського письменника-класика М. Старицького «Останні орли» - широке полотно про Коліївщину, повстання українського народу на Правобережній Україні проти польського панства та католицького духовенства 1768 року. За своїм ідейним спрямуванням твір близький до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки». Відтворюючи соціальні та релігійні конфлікти того часу, показуючи непримиренну боротьбу повстанців, автор багато уваги приділяє особистому життю своїх героїв. Сюжет твору динамічний, напружений. Повість цікава для найширшого кола читачів.

Старицький М. П. Останні орли: Іст. повість із часів гайдамаччини / Худож. С. П. Караффа-Корбут. – Львів: Каменір, 1990. – 440 с., арк. іл..

◇ *Робота з підручником.*
Виконання вправи 166.

◇ *Робота біля дошки.*
Коллективне складання анотації на запропоновану вчителем книжку (за зразком, поданим у вправі 166).

◇ *Робота з підручником.*
Виконання вправи 167.

◇ *Диктант із коментуванням.*
Чи можна, скориставшись поданою в тексті інформацією, скласти анотацію? Скласти (усно) анотацію перевидання «Лексикону» Памви Беринди одним із сучасних видавництв Києва (Львова, Харкова, Одеси), узявши за зразок анотацію до будь-якого сучасного словника.

Памво Беринда – відомий український учений, поет, перекладач та видавець книг – передовсім уславився створенням словника. За основу для свого «Лексикону слов'яно-руського та імен тлумачення», надрукованого в Києві 1627 року, Беринда взяв «Лексис» Лаврентія Зизанія 1596 р. Проте, відштовхнувшись від праці Зизанія, лексикограф продовжував збирати матеріал, значно розширивши та збагативши словник. Якщо у «Лексисі» Зизанія витлумачено 1061 слово, то у «Лексиконі» Беринди – 6982.

(За О. Анушкіним)

III. Підведення підсумків уроку.

◇ *Бесіда.*

- 1) З чого розпочинається робота з книгою?
- 2) Що становить довідковий апарат видання?
- 3) Що становить вихідні дані книжки (журналу, збірника)?
- 4) Чи можна уявити зміст книжки тільки за вихідними даними?
- 5) Для чого слугує анотація?
- 6) З якою метою до анотації часто вводять елементи оцінки книжки?
- 7) Навіщо вказується адресат видання?
- 8) У яких двох значеннях уживається слово *бібліографія*?
- 9) Для чого існує бібліотечний каталог і бібліотечний колектор?

IV. Домашнє завдання. Вправа 168.

Урок № 23

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

**Створення власних висловлювань. Ділові папери. Субсидія.
Фінансова ідентифікаційна картка. Віза. Ваучер.
Приватизаційний сертифікат. (Ознайомлення).**

Мета: узагальнивши та систематизувавши знання про ділове спілкування, ознайомити із призначенням та особливостями оформлення вказаних документів; розвивати логічне мислення та мовлення, пам'ять, збагачувати та уточнювати словниковий запас учнів.

Обладнання: підручник, зразки ділових паперів.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення мети і завдань уроку. Мотивація навчання.

II. Узагальнення та систематизація вивченого про офіційно-діловий стиль.

◇ Самостійне опрацювання таблиці.

ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ

ГОЛОВНА ФУНКЦІЯ	Повідомлення і волевиявлення (наказ, вимога або припис)
СФЕРА ВЖИВАННЯ	Юриспруденція, дипломатія, справочинство, економіка, торгівля.
ОСНОВНІ ВИДИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ	Закон, громадянські та карні акти, кримінальний кодекс, декларація, постанова, конвенція, нота, канцелярське листування, статут, угода, ділові папери (заява, розписка, доручення, план, звіт, протокол, наказ, автобіографія, характеристика, резюме тощо)
ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ	Офіційність, логічність, об'єктивність, конкретність, стислість, знеособленість і стандартизованість викладу.
МОВНІ ОЗНАКИ	Дотримання усталеної структури: реквізитів, які відповідають типові документа, правильне використання ключових слів (<i>ухвалили, прошу, рекомендуємо, гарантуємо, наказую</i> тощо); уживання слів у прямому значенні, вживання термінів (юридичних, дипло- матичних, військових, спортивних тощо), складно-скорочених і скорочених слів, усталених зворотів (мовних кліше), переважання віддієслівних іменників, використання неозначеної форми дієслова у значенні наказового способу, вживання складних речень, вставних слів, прямий порядок слів у реченнях.

С л о в н и к.

Юриспруденція – сукупність правових наук, правознавство. *Адміністрація* - керівництво. *Реквізити* – сукупність обов'язкових даних у документі, без яких він не має юридичної сили. *Термінологія* - сукупність термінів певної галузі виробництва, науки, мистецтва тощо. *Кліше мовне* – готовий мовний зворот, що використовується в певних умовах і подібних текстах, полегшуючи процес спілкування. *Стандартизація* - встановлення єдиних обов'язкових норм і вимог.

- ◇ *Прочитати статтю Загальної Декларації прав людини*³.
Пояснити призначення документа. Звернути увагу на стиль викладу.

Стаття 26.

³ Загальна Декларація прав людини. – К.: Укр. Правнична Фундація, Вид-во «Право», 1995.

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безоплатною, принаймні початкова і загальна. Початкова освіта має бути обов'язковою. Технічна та професійна освіта повинні бути загальнодоступними, а вища освіта має бути однаково доступною для всіх відповідно до здібностей кожного.
2. Освіта повинна спрямовуватися на всебічний розвиток людської особистості й на поглиблення поваги до прав людини та її основних свобод. Освіта має сприяти взаєморозумінню, терпимості й дружбі між усіма народами, рисовими чи релігійними групами, а також повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй у справі підтримання миру.
3. Батьки мають пріоритетне право у виборі форми освіти для своїх дітей.

◇ *Бесіда.*

- 1) Які стилі мовлення вам відомі?
- 2) У чому різниця між *стилем мовлення* та *стилем мови*?
- 3) Яку сферу суспільного життя обслуговує офіційно-діловий стиль?
- 4) Де використовують такі підстили, як *дипломатичний*, *законодавчий (юридичний)* та *адміністративно-канцелярський*?
- 5) Яка головна функція офіційно-ділового стилю?
- 6) Які жанри (види висловлювань) ділового стилю є найбільш поширеними?
- 7) Які основні ознаки офіційно-ділового стилю?
- 8) Які мовні ознаки текстів офіційно-ділового стилю?

III. Вивчення нового матеріалу.

◇ *Пояснення вчителя.*

Основним видом ділового (службового) письмового спілкування є документ (діловий папір). Він має бути достовірним, належним чином оформленим, конкретним. Службовий документ має заголовок, чітку будову, у ньому мають бути вказані потрібні прізвища, адреси, цифрові дані.

Типові документи оформляються на спеціальних бланках або на стандартних аркушах.

Найпоширенішими діловими паперами є *діловий лист*, *довідка*, *заява*, *доручення*, *розписка*, *акт*, *протокол і витяг з протоколу*, *автобіографія*, *звіт*. Останнім часом виникла потреба у впровадженні в практику ділового спілкування таких документів, як *ваучер*, *приватизаційний сертифікат*. Крім того, кожен громадянин України повинен знати, які документи слід оформити, щоб отримати *субсидію* для оплати житлово-комунальних послуг,

візу для виїзду за кордон, а також для отримання *індивідуального ідентифікаційного номера (коду)*.

Субсидія – це грошова або натуральна допомога, що надається комусь державою або якоюсь установою. Сьогодні субсидією називають надавану державою пільгу на платежі за житлово-комунальні послуги сім'ям, сукупний дохід яких не перевищує встановленого спеціальними законами рівня.

Для оформлення субсидії потрібно одержати довідку про склад сім'ї та розмір платежів за житлово-комунальні послуги (у ЖЕКу). У довідці зазначається прізвище, ім'я по батькові власника (наймача) квартири, номер особового рахунку та адреса.

У графі «Склад сім'ї» зазначається прізвище, ім'я та по батькові кожного члена сім'ї, його відношення до власника (наймача) – син, дочка, мати, сестра тощо, дата його народження, номер паспорта або свідоцтва про народження та сімейний стан (для повнолітніх: одружений - неодружений). Таку довідку оформляє та підписує паспортист.

Зазначається форма власності житла (відомча, громадська, кооперативна, приватна, приватизована), після чого подається характеристика будинку (кількість поверхів, наявність ліфту, тип (гуртожиток, готельного типу тощо) та характеристика квартири: загальна площа квартири кількість кімнат, поверх, тип плити, наявність газу, електроколонки, балкону.

Вказується розмір плати за житлово-комунальні послуги та наявність пільг, позначається (якщо є) заборгованість щодо квартплати.

Належним чином оформлені документи разом із заявою власника (наймача) квартири подаються до служби субсидій.

Фінансова ідентифікаційна картка заповнюється кожним громадянином України, який досяг 18 років, і подається ним до районної Державної податкової адміністрації за місцем проживання. Картка заповнюється на трафаретному бланку. В ній зазначається прізвище, ім'я та по батькові громадянина, час і місце його народження, реквізити його паспорта, адреса, телефон, місце роботи або навчання. Згідно з даними, зазначеними громадянином у картці, йому присвоюється *ідентифікаційний номер*. Видана районною Державною податковою адміністрацією *довідка про ідентифікаційний номер (код)* використовується для подання в органи державної реєстрації, установи банків тощо.

Термін *віза* у діловодстві вживається у двох значеннях.

Віза – це позначка, зроблена службовою особою – юрисконсультом, начальником відділу, директором установи – на документі (службовому листі, трудовій угоді тощо). Така позначка засвідчує вірогідність документа або надає йому юридичної сили. Віза має такий вигляд:

Юрисконсульт

підпис І. М. Бондаренко

25.11.2001.

Якщо віз декілька, вони записуються одна під одною – у колонку.

Візу не слід змішувати з грифом погодження, який має такий вигляд:

ПОГОДЖЕНО

Директор школи

підпис О. П. Музиченко

30.11.2001.

Якщо на документі є візи, то гриф погодження розташовують під ними.

Візою також називається позначка в паспорті громадянина України для виїзду за кордон про дозвіл на в'їзд на територію певної держави, проживання там або переїзд через її територію. Отримати візу – значить отримати дозвіл.

Для оформлення паспорта для виїзду за кордон громадянин подає заяву-анкету до паспортної служби для одержання паспорта. Анкета заповнюється на спеціальному трафаретному бланку. У ній вказується прізвище, ім'я та по батькові заявника, дата й місце його народження, а також номер, серія паспорта громадянина України із зазначення установи, яка цей паспорт видала. Зазначається адреса, телефон громадянина, відомості про трудову діяльність (включаючи навчання) за останні 5 років, обізнаність чи необізнаність з відомостями, що становлять державну таємницю. На бланку анкети вказано, що підстав, які відповідно до Закону України «Про порядок виїзду з України громадян України» обмежують право громадянина на виїзд за кордон, не існує. Анкета заповнюється чорним чорнилом. Власноручний підпис заповнювач анкети ставить у спеціальному прямокутнику. В анкеті зазначено посаду та прізвище працівника паспортної служби, який прийняв заповнену громадянином анкету, та дату заповнення і прийняття.

Для отримання візи (спеціальної позначки в цьому паспорті) громадянин звертається до посольства держави, на територію якої має намір в'їхати. Службовець знайомить його з переліком документів (виклик-запрошення, довідки про фінансовий стан, забезпеченість роботою, а також житлом того, хто надіслав виклик, довідка про те, що сам громадянин, що має намір відвідати зарубіжну країну, в Україні забезпечений роботою) та надає консультації щодо їх оформлення. Всі документи подаються у перекладі мовою держави, до якої громадянин хоче поїхати.

Ваучер – це приватизаційний чек, документ, який обмінюється на акції підприємства, що приватизується.

Сертифікатом називається документ, який щось посвідчує. Так, сертифікат докладається до експортного товару, посвідчуючи його якість. *Приватизаційний сертифікат* – посвідчення, письмове свідоцтво, що засвідчує право громадянина на свою частку (акції) приватизованого групою громадян або трудовим колективом підприємства (заводу, фабрики, шахти і т. ін.).

Інтернет-ресурси

Субсидія

<http://www.refine.org.ua/pageid-5321-1.html>

Субсидія – це надана громадянам щомісячна адресна безготівкова допомога для відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг (водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергія, вивезення побутового сміття та рідких нечистот), а також один раз на рік готівкова допомога на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

Субсидія є безповоротною і її отримання не пов'язане і не тягне за собою зміни форми власності житла.

Відповідно до Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995р. і 848 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 вересня 1997р. і 1050 зі змінами та доповненнями), субсидія розраховується з огляду на кількість зареєстрованих у житловому приміщенні (будинку) осіб, яким нараховується плата за житлово-комунальні послуги, у тому числі осіб, призваних на строкову військову службу. Вона призначається (за деякими винятками) уповноваженому власнику (співвласнику) житла, наймачу державного та громадського житлового фонду, членові житлово-будівельного (житлового) кооперативу (ЖБК), власнику (співвласнику) житлового приміщення, на якого відкрито особовий рахунок за місцем реєстрації. Субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг призначається на основі середньомісячного сукупного доходу осіб, зареєстрованих у житловому приміщенні (будинку), враховуючи останні 6 місяців перед зверненням на термін 6 місяців (у деяких випадках - на 12 місяців).

В інших випадках громадяни сплачують 20 відсотків.

Субсидія призначається:

- уповноваженому власнику (співвласнику) житла,
- наймачу державного та громадського житлового фонду,
- членові житлово-будівельного (житлового) кооперативу,

- власнику (співвласнику) житлового приміщення, на якого відкрито особовий рахунок за місцем реєстрації.

У разі, коли у житлових приміщеннях (будинках) прописані неповнолітні діти, які залишились без батьківської опіки, субсидія призначається за заявою опікуна і розраховується виходячи з розміру пенсії через втрату годувальника та інших соціальних виплат, які отримує опікун на підопічних дітей.

Субсидія не призначається, якщо неповнолітні діти, маючи батьків прописані в житловому приміщенні (будинку) самі.

Право на отримання адресної безготівкової субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива поширюється на громадян, які проживають у житлових приміщеннях (будинках) державного та громадського житлового фонду, в тому числі у гуртожитках, - на оплату користування житлом; приватного житлового фонду та фонду житлово-будівельних (житлових) кооперативів – на утримання житла; житлового фонду незалежно від форм власності – на оплату комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

Субсидія на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива призначається у разі, коли житлове приміщення не забезпечується електро-, тепло- або газопостачанням для опалення.

Приватизаційний майновий сертифікат

<http://readbookz.com/book/6/267.html>

Приватизаційний майновий сертифікат - це особливий вид державного цінного папера, який засвідчує гіриво власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств. Право громадян України гарантується Державою. Права власника, умови і порядок використання сертифіката.

1. Кожен громадянин України має право на одержання приватизаційного майнового сертифіката. Відмова у видачі сертифіката та його прийнятті у розрахунок платежу за придбання об'єкта приватизації може бути оскаржена в суді у встановленому порядку.

2. Приватизаційний майновий сертифікат може бути використаний лише для обміну на акції, паї, інші документи, що засвідчують право власності на частку майна державних підприємств. Сертифікат вільному обігу не підлягає.

3. Видача приватизаційних майнових сертифікатів здійснюється відділеннями Ощадного банку України. При одержанні сертифіката і його обміні на акції, паї та інші документи, що засвідчують право власності на придбані об'єкти, сплачується державне мито. Дивіденди або проценти з приватизаційного майнового сертифіката не нараховуються.

4. Приватизаційні майнові сертифікати, придбані з порушенням встановленого порядку їх видачі та обміну, вважаються недійсними, а особи, які його порушили, несуть відповідальність на підставі законів України.

5. Право власності на приватизаційний майновий сертифікат у разі смерті його власника переходить у порядку спадкування, визначеному законодавством України. У разі смерті громадянина, що не одержав сертифікат з будь-яких причин, право на його одержання не успадковується.
6. Відновлення втраченого сертифіката здійснюється в порядку, передбаченому законодавством.

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

- ◇ *Заповнивши трафаретний бланк, скласти необхідну для оформлення субсидії довідку про склад своєї родини (сім'ї своїх родичів, сусідів)¹.*

ДОВІДКА ПРО СКЛАД СІМ'Ї

Видана уповноваженому власнику / наймачеві _____
 Прізвище, ім'я по батькові

що прописаний за адресою: _____
 у тому, що склад його сім'ї такий:

Прізвище, ім'я та по батькові членів сім'ї	Відношення до власника / наймача	Дата народження	№ паспорта або свідоцтва про народження	Сімейний стан
1.				
2.				
3.				

- ◇ *Заповнити фінансову ідентифікаційну картку (на трафаретному бланку, виданому вчителем).*

V. Підведення підсумків уроку.

- ◇ *Попереджувальний диктант.*

Розкрити лексичне значення виділених слів. У яких реченнях ці слова вжито в прямому значенні, у яких – у переносному?

Дотація, субсидія – слова чужі, нудні. У ЖЕКу день просидів я, а черга на три дні. (В. Скомаровський.) Тому дорога суєти кабала, для того – прожекторне сяйво президій, а лінь традиційна – як німб круг чола... Отож і не слід вимагати субсидій! (Р. Лубківський.) Від сомнамбул, похмільного трансунів і гучних істерій дайте візу а епоху романсу, в райські кущі піднесених мрій! (В. Базилевський.) У державу мою ти не маєш ніякої візи, тут недійсний твій паспорт, твоє забобонне ім'я. На кордоні не гарту,

міцніші стократ від залізних, а сплетіння обов'язку й права, що зветься сім'я.
(В. Омелянчук.)

VI. Домашнє завдання.

Скласти план наукового повідомлення про офіційно-діловий стиль.
Підготуватися до відповіді за складеним планом.

Уроки № 24, 25

Тема. Морфологічна будова слова. Основні орфограми в коренях та префіксах.

Мета: повторити та систематизувати вивчене про будову слова; закріпити знання про основні орфограми в коренях та префіксах; удосконалити правописні вміння та навички учнів; розвивати логічне мислення, пам'ять, уміння узагальнювати, використовувати здобуті знання на практиці.

Тип уроків: комбіновані (повторення вивченого в попередніх класах; узагальнення та систематизація вивченого).

Обладнання: підручник.

ХІД УРОКІВ

I. Повідомлення теми і мети уроків.

II. Повторення ключових питань розділу.

◇ *Робота з підручником.*

Виконання вправи 53 (опрацювання схеми «Частини слова»).

III. Виконання вправ на матеріалі повторення вивченого.

◇ *Робота біля дошки.*

Погрупувати різні форми одного слова та спільнокореневі слова.

Сніг, снігуронька, снігами, засніжений, снігів, сніговик, снігом, сніже, снігові, сніжно-білий, білосніжний, снігам.

◇ *Робота з підручником.*

Виконання вправи 56 (усне).

◇ *Вибірковий диктант.*

Виписати спільнокореневі слова. Розібрати ці слова за будовою. Пояснити, чому корінь є головною значущою частиною слова.

Пахне причілок бузково й калинно, понад віконечком світло зелене. Хатонька рідна, хатинко, хатино, знов твоя стежка прослалась для мене. (О. Ванжула.) Мамо, мамцю, матусенько, ма!.. Обступає журба тополина. Зазирає у душу зима... (О. Аблицов.) Не всі люди брати: є багато братків і братанів. (Ф. Бондар.) Світлійте людяністю, люди! Уволю правді правоти – і зло не втримає оруді. (М. Самійленко.) Гончар... Гончарство... Гончарівка... Людських зусиль надійна гілка. (С. Бурлаков.) Виходжу з хати й чую вже здаля – голосить в Голосієві земля... (Д. Павличко.)

Уже в дітей порожевіли личка, уже дощем надихалась рілля. І скрізь трава, травиченька, травичка! І сонце сипле квіти, як з бриля. (Л. Костенко.) В травні трави молоді, ніби хвилі по воді. (М. Рильський.) Не величатись – возвеличитись благають квітки й небеса. (В. Грабовський.) Я дивлюся на світ здивовано, і дивіння моє – здивування, все оживлене, все здивоване, дива дивові дивування. (І. Драч.)

IV. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

◇ *Робота з підручником.*

Виконання вправи 62. (Опрацювання таблиці «Орфограми в коренях слів»)

V. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил.

◇ *Робота з підручником.*

Виконання вправи 63 (усно).

◇ *Попереджувальний диктант.*

Позначити орфограми в коренях виділених слів, обґрунтувати вибір написання. Вказати слова, у коренях яких відбулося чергування.

Жолудь який дрібний буває, а з нього дуб виростає. Хто хоче *женитися*, тому ніколи вчитися. У хаті *жінка* три кути держить, а чоловік *четвертий*. Не вмієш *шити*, то не пори. *Живе*, аби день до *вечора*. Коли б *кізка* не скакала, то б і ніжки на зламала. *Кішці* смішки, а мишці слізки. Собака бреше, *кінь* іде.

(Нар. творч.)

Уже в садах на верховітті *багрянець* трепетний лежить. (М. Братан.) Горобці з-під носа у черешні літа викрали *гарячі* капельки. З тим злодійським кодлом на городі б'ється соняшник, самотній Донкіхот. (В. Забаштанський.) Сонях старенький смутно згорбатів. Будем на осінь добрі й *багаті*.

(І.Жиленко.) На зрізах стебел закипають соки, тужавіють восково качани.
(Р.Лубківський.)

◇ *Диктант із коментуванням.*

До виділених слів дібрати слова з твірними основами. Вказати в цих словах приголосні, що чергуються при творенні іменників на *-ств(о)* та прикметників на *-ськ(ий)*.

І хоч пут не ношу на руках, на ногах, але в нервах ношу все *невольницький* страх. (І. Франко.) Чи зникне оте *кріпацтво*, інквізиція і брехня? (Г. Білоус.) А малоросійство?! Ото біда! Не тактика й стратегія – хвороба, *каліцтво*, неміч, пораженства тля, безпам'ятство... І хто ми й звідкіля, чия натура і чия подоба? (М. Карпенко.) *Юнацька* кров шумує в наших жилах... (В. Поліщук.) Поскресає непам'ятства крига, і затужить «Вересова книга» над сузір'ям *козацьких* могил. (Б.Сушинський.) *Козацьких* коней зранені копита іще топтали *хортицький* полин. (Б. Дегтярьов.) І їжаться низькі очерети, неначе стріли з колчанів *кипчацьких*. (П. Вольвач.)

З яких джерел *Паризької* комуни мені хлюпнув снаги Ежен Потьє? (В.Бровченко.) Той – у Париж, той – в Нідерланди, - усіх зовуть *туристські* мандри... (А. Бортняк.) Стирчать *Бранденбурзькі* ворота... На повірці ранковій рота... (М. Рудь.) Переді мною *волзька синь*. Нема спокою нам. Що хочеш, Волго, попроси, я все тобі віддам. (О. Підсуха.) Дзвенить *узбецька* пісня срібними струмками, ласкаво гомонить в далеких кишлаках. (М. Терещенко.) Здавалося б, всім горам не до пари оцей курган – цей брат *приволзьких* круч. (І. Гончаренко.) Вставайте, батьку! Вже летять плуги! Як *птаство* з вирію, на лан вертають. (В. Затуливітер.)

◆ *Від поданих іменників утворити прикметники.*

Виборг, Владивосток, Воронеж, Іртиш, казах (казахський), калмик, Казбек, Гаага, Солигалич, Золотоноша, Кобеляки, Страхолісся, Ветлуга, Гельсінгфорс, Ніцца (ніцький), Гостролуччя, Гринвіч, Дорогобуж, Дорогожичі, калуга, Запоріжжя, Залісся, Кандалакша, Единбург, Карабах, Тбілісі, Нальчик, Люксембург, Ельзас-Лотарінгія (ельзас-лотарінзький), Західний Буг (західнобузький), Івано-Франківськ (івано-франківський), Вернигородок (вернигороцький), Вишній Волочок (вишньоволоцький), Вільшанська Новоселиця (вільшансько-новоселицький), Вінницькі Стави (вінницько-ставський), Гуляй поле (гуляйпільський), Давидів Брід (давидово-брідський), гірник, герцог, кишлак. боягуз.

◇ *Переписати слова, на місці крапок уставляючи пропущені букви.*

Пр..лу..ький, пр..бу..ький (від *Буг*), трубі..ький (від *Трубіж*), пр..ладо..ький, чува..ький, гаа..ький (від *Гаага*), кагарли..ький, устю..ький, крол..ве..ький, бахма..ький, лейпці..ький, Ч..хо-Слова..ька Ф..дерат..вна Р..спубліка, Оле..ький (від *Олешки*) замок, Тунгу..ький (від *тунгус*) метеорит, Білове..ька (від Біла Вежа) Пуща, великолу..ький (від Великі Луки), францу..ький, франфуркт..ький-на-Майні, сан-франци..ький.

VI. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

◇ *Робота з підручником.*

Виконання вправи 64 (опрацювання таблиці «Орфограми в префіксах»).

VII. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил.

◇ *Попереджувальний диктант.*

Позначити орфограми у виділених словах.

Свободи сонце стало нашим дахом, під ним Дніпро прибої *розгортає*, стара Говерла плечі *розправляє...* (*І. Гуцак.*) Не дістається батьківщина в *спадок*. Вона – довічний невідплатний борг. (*В. Затулівітер.*) Зло заподієш людині – її ж і *зненавидиш* люто; вчиниш *зненацька* добро – любою стане тобі. (*І. Качуровський.*) Востаннє гукнули з ночі *притомлені* дикі гуси, бо вже десь малий Телесик чека рятівних крилят. (*Г. Білоус.*)

◇ *Словниковий диктант.*

Виділити в словах префікси. Вказати орфограми в префіксах. Від яких слів утворено виділені слова?

Розклад, безслідно, розсіяння, розхитаний, розм'якшити, роззброєний, роз'юшити, розходження, сказати, звузити, стишити, змусити, зшити, стривожити, зцідити, стриманий, стрибнути, зцілити, стриножити, зчіплювач, стурбувати, стягнений, *збарложений, зворохобити, скоцюбритьсь.*

Пречудовий, примарний, презавзятий, пребагато, Причорномор'я, Придунав'я, Приуралля, Приазов'я, Прикарпаття, приозер'я, принаджувати, прещасливий, принизити, предужий, Прип'ять, прірва, прізвисько.

◇ *Пояснювальний диктант.*

Хмари-шати розпливлися, розпливлись по всьому небі. (*М. Рильський.*) З кривих гілок звисає сніг лапатий, спустився сон до білого села. (*Л.Вишеславський.*) Неначе дерево безлисте, стоїть моя душа в полях. (*Д.Павличко.*) А дерево росло безгрішно і наївно, лиш промені верба вбирала

щохвилини... (Л. Вишеславський.) Безвітря спечне, як і в літі... (М. Братан.) Думки-метелики знімаються на крилах, ламають їх і падають безсило... (Олександр Олесь.) Шумить безперестанку сіра злива, періщить злива скошені лани. Ламає руки дичка сиротлива серед пустого поля восени. (А.Патрус-Карпатський.) Іще не розписали журавлі печальними автографами небо. (Г. Хмільовська.) Тривожаться птиці у плавнях безсонних, ключами курличуть далекі путі, нападало яблук пашистих, червоних на жовті, у срібній різьбі, скатерті. (М. Стельмах.)

Митець створив із мармуру прекрасну Галатею, усе, чим жив, чим марив, в її красі знайшов... Я долі дякую за те, що привела не на Парнас мене, хиткий в своїй основі, а до сердець, де я хоч день жила, комусь здалась чарівною у слові. Промчались бурі і громи, вп'ялись в фортецю ядра давні... Кармалюка діла преславні легенди сіють між людьми.

(З творів Л. Забаити)

◇ *Переписати, добираючи з дужок потрібний префікс.*

Чи я до тебе, Україно, (при-, пре-)б'юсь, мов крапля у Дніпро... Як синяя птиця із казки, на трави (з-, с-)пускається вечір... (З-, с-) жовкне лист уліті, відчахнеться віття. В твоїх (при-, пре-)тінених очах я бачу небо ясно-синє.

(З творів М. Стельмаха)

◇ *Диктант із коментуванням.*

Виділені слова розібрати за будовою.

Маленький світ... Невже існує він? А як же скорбна велич «Заповіту»? Поезія – чуткий, недремний дзвін вселюдського *стривоженого* світу! (Л.Дмитерко.) Мій край над прірвою стоїть і нерухомо дивиться в безодню, у нерозгадану млу тисячоліть... О краю, як утішити твій біль! (М. Терещенко.) І знов лежить *безмірний* шлях добра, роботи, сподівання, бо є глибінь і вись в піснях, в руках – жага, в душі – кохання. (М. Стельмах.)

Зроби добра свого краплину. На крихту здатен – а зроби. Не розпускай ядучу слину в ярмі безплідної злоби. Бо горітимеш ти на повільнім вогні, все тобі пригадають розтринькані дні. (В. Чуйко.) Хочеш бути безгрішним? Не йди попереду, напхай рота і чекай, поки затвердне. А по тому звий собі кокон зі слини, скиглення й страху і спокійно заляж у ньому, але не серед шляху. Наше суспільство не терпить аутсайдерів і безпорадних, бо воно саме є таким – пасе задніх. (Н. Колєв-Босія, переклад з болг.) Якщо не вчув призначення свого – ти ще не жив... (Ю. Луна.) До колосків, налитих туго, моя прихилена душа. (О. Довгий.) Придорожні трави до всього звиклі: цвіте лобода в тріскотні мотоциклів. (М. Самійленко.)

С л о в н и к.

Аутсайдер – спортсмен або команда, що у змаганнях посідає останнє місце.

VIII. Підведення підсумків уроків.

IX. Домашнє завдання. §6, вправи 67, 69.

Урок № 26

Тема. Основні орфограми в коренях, суфіксах, префіксах.

Мета: закріпити знання про основні орфограми в суфіксах та префіксах; удосконалювати правописні вміння та навички; розвивати логічне мислення, усне мовлення, формувати вміння працювати з таблицями, розвивати пам'ять.

Тип уроку: урок закріплення знань і навичок.

Обладнання: підручник, таблиця.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Відтворення теоретичних відомостей.

◇ *Бесіда.*

- 1) Яка умова чергування голосних [o], [e], з [i]?
- 2) У яких значущих частинах слова відбувається таке чергування?
- 3) Що зумовило чергування [e] з [o] після шиплячих?
- 4) За яких умов після шиплячих у коренях слів вживається [o]?
- 5) Наведіть приклади споріднених слів, у яких [e] чергується з [o] після шиплячих.
- 6) Який звук уживається в коренях українських слів після г, к, х та шиплячих?
- 7) У яких випадках після г, к, х та шиплячих уживається в коренях [i]?

III. Виконання вправ на закріплення вивченого.

◇ *Словниковий диктант.*

У кожному слові виділити орфограму в корені, за потреби користуючись таблицею на с. 27.

Числівник, кип'яток, гість, кістлявий, прихисток, прикинути, жебоніння, надвечір'я, чіткість, пришкільний, припічок, змагання, допомагати.

IV. Відтворення теоретичних відомостей.

◇ Опрацювання таблиці

Основні орфограми в суфіксах	
Орфограми	Приклади
Суфікси <i>-ив-, -ев-</i> у іменниках	<i>Печиво, прядиво, але марево</i> (не є продуктом праці)
Суфікси <i>-ев-, (-єв-), -ов-</i> у прикметниках	<i>Малиновий, яблуневий, квітневий, алюмінієвий, грушевий, овочевий, дощовий, плащовий</i>
Наголошені суфікси <i>-енн-, -анн- (-янн-)</i> у прикметниках дієприкметникового походження	<i>Нездійснений – нездійснений, неказаний – неказаний, незрівняний - незрівняний</i>
Суфікси <i>-ичн-, -ічн-</i> у словах іншомовного походження	<i>Політичний, систематичний, географічний, анемічний</i>

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

◇ *Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені букви.*
У виділених словах вказати суфікси, визначити в них орфограми.

Він зуп..нивсь, над виг..ном Дніпра, над *вар..вом*, Козацького порога, тут лицарська відвага не дріма... (С. Бурлаков.) У пер..досінь понад полем с..рпневі *мар..ва* пл...вуть. (М. Братан.) Покликала мене у тінь в..рба журлива, і звідти я д..влюсь на *плет..во* орбіт... (Л. Вишеславський.) На ч..рнім лузі неба зір отари обскубують *косм..чну* мураву, вцілілий сонях шапкою-радаром промацує нічну напів'яву. (В. Гужва.) Простацтво – це не простота. ...Лиш *фанат..чний* пошук дороста до простоти митця і віртуоза. (Л. Костенко.)

◇ *Від поданих іменників утворити прикметники.*

В утворених прикметниках позначити місце наголосу. Позначити орфограму «Суфікси -ов-, -ев-(-єв-) у прикметниках».

Береза, шовк, ківш, перець, вишня, барвінок, алича, емаль, сургуч, чесуча, марш, борщ. Марганець, лосось.

◇ *Переписати, на місці крапок уставляючи -н- або -нн-.*

Нездола..а пісне, маєво розкішне, ми з тобою вічні, як тополі свічі.
(А.Подолінний.) О жінко, мати! О Мадонно! Вродлива, горда, безборо..а.
(Г.Гриненко.) Під небом цим таким ясным у ніч благослове..у постоїм трохи у весні, де травень лине в червень. (М. Шостак.) ...Та й викопав при долині глибоку криницю. І виложив цямриною, і над шляхом в полі височе..ий хрест поставив... (Т. Шевченко.) Іскриться у сонячнім німбі невпи..а життя карусель. (М. Макуха.) Є незмі..а земля, і усе на ній зміна невпи..а.
(О.Ольжич.) І стільки змін довкола, а світ незмі..ий наче. (М. Луків.) Ми вірим, вірим в долю журавли..у: ось ключ пташи..ий знов з-за хмари лине. (І.Гуцак.) Важе..і череваті бомбовози несли на схід смертельні тягарі. Верблюд високий – не доскочиш. Верблюд силе..ий – як хвицне!
(Л.Костенко.)

◇ *Пояснювальний диктант.*

Виділені слова розібрати за будовою, визначити орфограми в префіксах.

І кожне слово в нашій мові – як згусток людської сльози, як цвіт *пречистий*, калиновий, як блиск ранкової роси. (І. Цюпа.) Я *приплив*, але вільних причалів нема... (В. Березінський.) У небесах орли *пливуть*, літа *спливають* за літами. І люди йдуть і *розтають*, *зливаючись* із небесами. (М. Луків.) Котиться в небі щасливий грім, дощ розшептався у хвилях жита... Вперше відчув ти, що в серці твоїм далеч безкраю можна вмістити. (Я. Шпорта.)

Я *пригадаю* тих доріг начало, де в юності замріяний ходив. (Я. Шпорта.) *Безконечна* дорога у безмежному полі повз хати, криниці, повз сади і тополі, через села й міста невеликі й великі. Земле Руська! Могутня ти завжди й навіки! (П. Дорошко.) Те, що маю, готовий віддати задарма: переплески любові і посмішку грізну. Такого танцю більше не танцюю, такого вірша не складу... (Г. Хмільовська.) Віночок полину з розщеплених сердець кладу тобі до ніг, моє тисячоліття. (А. Листопад.)

◇ *Розкрити значення фразеологізмів.*

Пояснити написання виділених слів, виділити в них орфограми. Два-три фразеологізми увести до самостійно складених речень (усно).

Прикусити язика (*стулити* писка). *Злітати* з уст (*зриватися* з язика).
Зціпити зуби. Не *спускати* з ока. *Прихилити* коліна. *Спустити* шкіру.
Здійняти бучу. *Збити* пиху. *Ссати* кров. *Премудра* голова. *Зловити* гаву.
Прийти на шапкобрання. *Здобути* (*придбати*) собі ім'я. *Прикінцевий* акорд.
Схрещувати мечі.

- ◇ *Переписати прислів'я, вставляючи пропущені слова.*
Письмово розкрити зміст одного з прислів'їв (обсяг висловлювання 4-5 речень).

До Бога взивай, а рук
Коли став беззубим, тоді горіхи
Язиката Хвеська і будинок
Чоловік – не горіх, його не
Життя – то казка, а смерть –

Д л я д о в і д о к.

...прикладай. ...принесли. ...рознесе. ...розкусиш. ...розв'язка.

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. § 6, вправа 75.

Урок № 27

Тема. Основні орфограми в коренях, префіксах та суфіксах. Тематичне тестування.

Мета: закріпити здобуті учнями знання про основні орфограми в коренях, префіксах та суфіксах слів та вміння писати слова з цими орфограмами; з'ясувати рівень засвоєння знань, умінь та навичок; розвивати мислення, пам'ять, формувати навички самостійної роботи.

Тип уроку: комбінований (закріплення вивченого; перевірка та облік знань, умінь та навичок).

Обладнання: підручник, тестові завдання.

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Відтворення теоретичних відомостей.

◇ *Бесіда.*

- 1) Якими орфоепічними нормами визначається вимова голосних звуків у префіксах *пре-, при-, пере-, пред-, перед-*?
- 2) Від чого залежить написання названих префіксів?
- 3) За якими правилами пишуться префікси, що закінчуються на приголосний?
- 4) Чи змінюється їх написання? Наведіть приклади.
- 5) За якими правилами і в яких суфіксах пишеться м'який знак? Наведіть приклади.
- 6) У яких суфіксах є подвоєні букви? Чому? наведіть приклади слів з цими суфіксами.
- 7) Які суфікси вживаються у чоловічих та жіночих іменах по батькові? Наведіть приклади.
- 8) Як визначити. Коли писати суфікси *-ечк-* чи *-ичк-*, а коли – *-ив-* чи *-ев-*?
- 9) Назвіть відомі вам орфограми в коренях українських слів.

III. Виконання вправ на закріплення вивченого.

◇ *Словниковий диктант.*

У кожному зі слів визначити орфограму. Виділені слова розібрати за будовою. Підкреслені слова записати фонетичною транскрипцією.

Спитати, зм'якшити, зчепити, схибити, зціплювач, з'юрбитися, розщеплений, розчесаний, роз'юшений, безкомпромісний, беззмістовний, без'язикий, відшкодування, примирення, премирний, примірник, передплата, перебігти, перегорілий, пригорілий, пред'явити, присвячений, морозиво, печиво, марево, плетиво, племінничок, улюбленичка, краєчок, цвящечок, стежечка, вуличка, сливовий, грушевий, дощовий, борщовий, овочевий, здоровенний, *благословенний*.

◇ *Пояснювальний диктант.*

Слова з орфограмами у коренях, префіксах та суфіксах підкреслити.

Розляглись вечірні хмари. Денний гамір занімів. (*Т. Галін.*) Ввібравши тугу, хмари виснуть, ось-ось розродяться дощем. (*О. Логвиненко.*) А то мов битва зчиниться між туч, вони пропливуть ген-ген за круговиди... Та раптом всі дива розкида буревій, розбурхана гроза покаже норів свій. (*О. Доріченко.*) Пройшли чорносмородинові грози по зморшках розманіжених доріг. (*Л.Весела.*) У твоєму саду мене стріла жоржина, привела до дверей і вклонила услід. (*В. Сироватко.*) Двері не замкнено, тільки причинено. Щира спонука – заходь. (*В. Мельник.*) Тут стомлена душа блаженну тишу п'є, шум од шляхів сюди не долинає... (*О. Доріченко.*) Ми не прийшли. Ми

завжди тут, на цій землі родючій України, орали землю, сіяли, жили, свої пісні співали солов'їні. (Л.Коваль.)

IV. Повідомлення способів перевірки здобутих знань та сформованих умінь і навичок (інструктаж до тестування).

V. Проведення тематичного тестування.

I варіант

1. Префікс *с-* перед кореневими *к, п, т, ф, х* пишеться відповідно до:

- а) фонетичного принципу орфографії; V
- б) морфологічного принципу;
- в) історичного (традиційного);
- г) смислового (диференційного).

Дібрати та записати слово з префіксом *з-* перед кореневим шиплячим приголосним, записати це слово фонетичною транскрипцією (напр.: *зчесати* [жче^нсати], *зчепити* [жче^нпити], *зжати* [ж:ати], *зшити* [жш:ити]) або записати фонетичною транскрипцією будь-яке слово з префіксом *з-* чи *с-* (напр.: *змальований* [змал'ований], *спитати* [спи^стати]).

2. Префікс *пре-* вживають:

- а) коли слово виражає значення наближення, приєднання, просторової близькості;
- б) коли слово виражає збільшену ознаку; V
- в) незалежно від значення слова, якщо префікс є наголошеним;
- г) у словах *прітва, прізвище, прізвисько*.

Дібрати та записати слово з ненаголошеним голосним у префіксі *пре-* (або *при-*), записати це слово фонетичною транскрипцією (напр.: *пре^нмудрий* [премудрий]).

3. Подвоєні букви на позначення подовжених приголосних звуків між голосними вживаються у прикметникових суфіксах зі значенням:

- а) здрібнілості, пестливості;
- б) збільшеної чи неможливої ознаки; V
- в) неповної ознаки;
- г) присвійності.

Дібрати та записати прикметник (або прикметник дієприкметникового походження) з *-нн-* у суфіксі; позначити в слові місце наголосу (напр.: *здоровенний, невблаганний*) або прикметник чи прикметник дієприкметникового походження з *-нн-* у наголошеному суфіксі увести до самостійно складеного речення (напр.: *Слово Шевченкове – незнищенне, бо він закодував у ньому українську душу, саме єство українця (В. Баранов.); І ні стеблинку, гілку чи травинку я не ображу – то страшенний гріх!*

(А.Костецький.); *Повнить серце печаль нездоланна.* (М. Черниченко.);
Коливаються спини овеці, стугонить незліченний тупіт. (В. Свідзинський.)

4. Чоловічі імена по батькові утворюються:

- а) за допомогою єдиного суфікса *-евич-*;
- б) за допомогою єдиного суфікса *-свич-*;
- в) за допомогою єдиного суфікса *-ович-*; V
- г) за допомогою суфіксів *-ович-*, *-евич-*, *-євич-*.

Записати своє ім'я по батькові свого дідуся.

5. Орфограма «Буква *и* після *ж, ч, ш* та *г, к, х* у коренях слів» наявна у словах:

- а) інжир, чинара, кипарис, шифр, фашист, химера;
- б) жінка, розчісує, кішка, шкіра, гіркота, похідний;
- в) життя, чистий, поширювати, гирия, кислий, хист; V
- г) знаючи, працюючи, надавши, перемигши.

Дібрати та записати пару слів з чергуванням [і] - [о] після *ж, ч, ш* та *г, к, х* у коренях слів (напр.: *кізка –кози; гіркий - горе*).

6. Суфікс *-ев-* пишеться в слові:

- а) морозиво;
- б) печиво;
- в) марево; V
- г) мереживо.

Дібрати та записати іменник із суфіксом *-ив-* на позначення матеріалу або продукту праці, розібрати дібране слово за будовою (напр.: *плетиво, місиво, вариво*) або іменник із суфіксом *-ив-* увести до самостійно складеного речення (напр.: *І над чолом козацької могили стоїть безсонне видиво зорі.* (О.Перекупко.) *З бабиного літа насотала прядива золорука осінь.* (Л.Тендюк.) *Я набивав оскому солодкоплинним плетивом словес.* (Р. Лубківський.)

II варіант

1. З- на кінці префіксів *роз-*, *без-* пишеться за:

- а) фонетичним принципом орфографії;
- б) морфологічним принципом; V
- в) історичним;
- г) смисловим.

Дібрати та записати фонетичною транскрипцією слово з префіксом *роз-* (або *без-*) перед кореневим глухим приголосним (напр.: *розклеїтис^я* [росклеїти^с'а] і [розклеїти^с'а]⁴ або: слово з префіксом *роз-* (*без-*) перед

⁴ Приголосний *з* у префіксах *роз-*, *без-* може вимовлятися дзвінко і глухо залежно від темпу вимови: [розказати] і [росказати], [безсмертний] і [бес:мертний].

шиплячим приголосним (напр.: *розчервонітися* [рожче^нрвон'іти^с'а], *розжитись* [рож:ити^с'], *безшовний* [бежшовний]).

2. Префікс *з-* переходить у префікс *с-* перед буквами:

- а) б, п, в, м, ф;
- б) д, т, з, ц, ч, ж;
- в) ж, ч, ш та г, к, х;
- г) к, п, т, ф, х. V

Дібрати та записати фонетичною транскрипцією слово з префіксом *з-* або *с-* (напр.: *стерпіти* [сте^нрп'іти] *змиритися* [зми^срити^с'а] *зцідити* [цц'ідити]).

3. Суфікс із зменшено-пестливим значенням *-ичок-* уживається:

- а) в іменниках, утворених від іменників з основною на шиплячий;
- б) в іменниках, утворених від іменників із суфіксом *-тель-*;
- в) в іменниках, утворених від іменників із суфіксом *-ик-*; V
- г) в іменниках, утворених від іменників із суфіксом *-иц-*.

Дібрати та записати іменник із суфіксом зі зменшено-пестливим значенням *-ечк-* (*-счк-*) (напр.: *вершечок*, *краєчок*, *лієчка*).

4. Суфікси *-уват-*, *-юват-* уживаються у прикметниках:

- а) на позначення високого ступеня ознаки;
- б) для вияву неповноти ознаки; V
- в) для вираження значення присвійності;
- г) для вираження значення неможливої ознаки.

Дібрати прикметник із суфіксом *-уват-* (*-юват-*), увести його до самостійно складеного речення (напр.: *Я ще расту в зеленуватій тиші...* (В.Сироватко.) *...Стигнуть води сизуваті, і синіють шиби у вікні...* (М.Рильський.).

5. Правильним є таке написання слова:

- а) Ігоревич;
- б) Ігорьович;
- в) Ігорєвич;
- г) Ігорович. V

Записати ім'я та по батькові матері (сестри), іменник, що означає по батькові, розібрати за будовою або ім'я та по батькові увести до самостійно складеного речення (напр.: *Опершись ліктем на лозовий пліт, Григорій Савич споглядає вулик.* (М. Самійленко.); *І де сміявся Іван Петрович, - Тарас Григорович повстав.* (М. Рильський.); *Федір Несторович озирнувся – з-за хати викочувала хмара, вкриваючи галявину передчасними сутінками.* (Григір Тютюнник.)

6. Префікс *при-* пишеться в словах:
- а) прийти, приладнати, приклеїти;
 - б) приміський, прифронтвий, приморський;
 - в) прірва, прізвище, прізвисько; V
 - г) призер, приватний, примадонна.

Будь-яке слово з префіксом *при-* ввести до самостійно складеного речення (напр.: *То все-таки: ми перед прірвою чи прірва перед нами?* (О.Перлюк.)

V. Відповіді вчителя на запитання (після того, як тестові завдання виконано та здано на перевірку).

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Вправа 90 (с. 212).

Уроки № 28. 29

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Стаття в газету на морально-етичну тему

Мета: ознайомити учнів із визначенням жанру статті, формувати вміння аналізувати твори цього жанру, вчити писати статтю в газету на морально-етичну тему; розвивати логічне й образне мислення, відпрацьовувати вміння виділяти головне, аналізувати, робити висновки й узагальнювати, розвивати усне й писемне мовлення, збагачувати й уточнювати словниковий запас, формувати навички самостійної творчої роботи; виховувати самокритичність, переконаність у необхідності бути уважним та чуйним до рідних, близьких людей, прищеплювати несприйняття егоїзму, черствості, обмеженості життєвих інтересів.

Обладнання: текст газетної (журнальної, Інтернет-) статті.

ХІД УРОКІВ

I. Повідомлення мети і завдань уроків.

II. Підготовка до творчої роботи.

◇ Прочитати словникову статтю.

Пригадати газетні публікації, зокрема, статті, що запам'ятались вам останнім часом. Які проблеми було в них порушено, які узагальнення зроблено авторами?

Стаття – важливий публіцистичний жанр, який відзначається ґрунтовним аналізом матеріалу, високим ступенем узагальнення, чіткістю висновків. Використовуючи різноманітні факти, яскраві приклади,

статистичні дані, автор статті досліджує зловоденні суспільно-політичні проблеми.

Особливе значення для статті мають факти. Їхня роль не зводиться лише до ілюстрування, вони – основа порушеної в статті проблеми.

Залежно від призначення та способу передачі матеріалу статті бувають: передові, пропагандистські, проблемні. Близькими до статті є такі жанри, як публіцистичний коментар та нотатки публіциста.

Стаття потребує літературної досконалості, стилістичної вправності.

(Зі словника журналістики)

Стаття - найважливіший аналітичний жанр журналістики, що на підставі розгляду та зіставлення значної групи фактів чи ситуацій ґрунтовно й глибоко, з науковою точністю трактує, осмислює й теоретично узагальнює проблеми соціальної дійсності. Якщо кореспонденція будується на фактах, то стаття — на аналізі проблем. Факти в ній відіграють ілюстративну, службову роль. Предметом статті є проблема. Звідси головним її внутрішньожанровим типом є *проблемна стаття*, хоча історія журналістики знає й такі її різновиди, як *передова (директивна), пропагандистська, науково-популярна* статті.

З Вікіпедії

◇ *Прочитати (прослухати) газетну (журнальну, Інтернет-) публікацію.*

Чи можна вважати її статтею на морально-етичну тему? Свою думку обґрунтувати. Проаналізувати статтю за поданим у рамці планом.

Інтернет-розваги як шлях до Інтернет-залежності

Не секрет, що сьогодні виконати домашнє завдання для школяра - не проблема. Якщо батьки підключили комп'ютер до мережі Інтернет, варто лише знайти потрібну інформацію, натиснути клавішу... Якщо ж на очі потрапляє цікава віртуальна гра, що ж - уроки почекають...

Завзятого комп'ютерника можна впізнати мало не з першого погляду. Він заглиблений у себе, не помічає нічого й нікого.. Навіть краса осіннього (зимового, весняного) пейзажу не викликає в нього захоплення: можливості комп'ютерної графіки безмежні, тож на екрані монітора він і не таке бачив! Спілкуватися з однолітками через чати й форуми якось легше, ніж очі в очі. Там є час поміркувати, тож не треба напружуватися, щоб відреагувати швидко, влучно й доречно.

Першим термін “Інтернет-залежність” запропонував лікар Айвен Голдберг у 1996 році для опису патологічного, нездоланного тяжіння до «занурення» в мережу. На першій стадії спостерігається такий собі легенький розлад. Через захоплення “новою іграшкою” людина поступово віддаляється від рідних і друзів, надаючи “усесвітній павутині” видиму перевагу. Як правило, скільки часу він проводить на сайтах, такий користувач приховує.

На другій стадії симптоми наростають. Якщо людину силою відлучити від мережі, вона переживатиме почуття, подібні до мук наркомана, якому не дали чергової дози. Порушується увага, знижується працездатність, з'являються нав'язливі думки, безсоння. До психічних розладів додаються головний біль, перепади тиску, ломить кістки.

Третя стадія - соціальна дезадаптація. Уже не одержуючи від спілкування через Інтернет задоволення, людина все-таки постійно "висить" на сайтах. Стан депресії призводить до серйозних конфліктів у школі, на роботі чи в сім'ї. Сильні, вольові особистості ще можуть спробувати перемкнути свою увагу на щось інше. Слабкішим нічого не залишається, окрім як звернутися по допомогу до лікарів. До речі, у США Інтернет-залежність вважають офіційним діагнозом, її лікують психологи і психіатри.

За ступенем відходу від реальності Інтернет-залежність вельми нагадує потяг до наркотиків, алкоголю, азартних ігор. Згідно з дослідженням американських учених, 6-8% користувачів Інтернету вже мають таку патологію, адже багато хто використовує мережу не тільки для роботи або навчання, а й веде листування, користується сайтами, призначеними для розваг.

Дехто "зависання" у Інтернеті виправдовує самотністю. Але спілкування на чатах чи форумах - це сурогат спілкування. Чим більше стає в користувача Інтернет-адресатів, тим менше лишається справжніх друзів. Це і є шлях до самотності.

Комп'ютерна залежність розвивається швидше за алкоголізм, за якихось півтора року.

Школярська Інтернет-аудиторія в Україні – шість мільйонів користувачів. Втеча від реальності, відповідальності та стресу – ось що, за визначенням українських психологів, робить молодих людей залежними від Інтернету. Скільки підлітків в Україні вже догралося до стану "ігроголіка", ніхто не підраховував. Але що їх багато - це факт. Щороку кількість регулярних користувачів Інтернету серед українських підлітків зростає ще на шістсот тисяч осіб, зазначають експерти. За їхніми ж даними, сім відсотків юних прихильників мережі проводять у вихідні біля монітора понад шість годин.

Комп'ютерна гра - це особливий, віртуальний світ, де легко задовольнити основні потреби підлітка. Тут можна відчувати себе героєм, який може все або багато з того, що забороняється йому в реальному світі. Тут можна самотійно ухвалювати рішення і не боятися відповідальності. У комп'ютерний світ школярі часто «переміщаються» в пошуках свободи і самоствердження.

У цьому й приховується небезпека: підліток реалізує свої сили і здібності у віртуальному світі, а особистісне зростання в світі реальному відходить на задній план. Втеча у віртуальний світ серйозно деформує особистість: у молодій людини зникає відчуття реальності. Наприклад, у відповідь на вимогу батьків обмежити час гри на комп'ютері один підліток вигукнув: "Комп'ютер - це моє життя! Ви хочете відібрати в мене життя?!"

Деякі вчені вважають, що у віртуальній грі агресія знаходить вихід, відбувається розрядка, і підліток не здійснюватиме кримінальні “подвиги” на вулиці. На думку інших фахівців, “стрілялки-вбивалки”, навпаки, сприяють посиленню агресивності. Штучно створене навколо дитини агресивне середовище добра характеру підлітка не додасть. Правоохоронні органи не дарма б’ють тривогу щодо зростаючої жорстокості підлітків.

В одному з досліджень на тему мережеголізму йдеться про пряму залежність між кількістю проведених у мережі годин та оцінками в школі. Досліджували групу хлопчиків, які щоденно грають у так звані Інтернет-стрілялки. Як виявилось, середній бал дитини, яка грає в такі ігри півгодини на день, - десять-одинадцять балів. Натомість той школяр, який грається по дві години щоденно – перебивається з сімки на вісімку.

Підлітки, які ночують у приміщенні комп’ютерних залів, - реальність сьогоdnішнього дня. Наслідки багатогодинного сидіння у перенасиченому випромінюваннями від комп’ютерів приміщенні для молодого організму виявляються пізніше. Серйозною загрозою є втрата зору, підвищена збудливість і стомлюваність, дратівливість, порушення сну або, навпаки, сонливість.

За світовою статистикою, серед загального числа дорослих користувачів Інтернету мережеголіків - від 3 до 5%. Для них характерні самоізоляція, втрата орієнтирів, неврівноваженість, розгубленість, неохайність, байдуже ставлення до близьких. Людям, залежним від Інтернету, кортить заходити в Інтернет, перевіряти електронну пошту та оновлення в соціальних мережах.

Проблема, пов’язана з комп’ютерною залежністю, має вирішуватися спільно: розробниками ігор, психологами, медиками, педагогами. Комп’ютер - факт сучасної дійсності, і відмовлятися від нього аж ніяк не можна. Як не можна й закривати очі на спричинену невгамовним «зависанням» у мережі проблему Інтернет-залежності.

З Інтернету.

С л о в н и к.

Симптом – ознака. *Деадаптація* – неспроможність пристосування до змінних умов існування. *Депресія* – пригноблений стан психіки, похмурий настрій. *Суррогат* – замітник.

П л а н а н а л і з у с т а т т і

1. Чи є тема статті актуально та цікавою читачам? Наскільки вона віддзеркалює напрями розвитку суспільства?
2. Чи аргументовано авторську оцінку описаного в статті явища?
3. Чи глибокі узагальнення, зроблені автором?
4. Чи може стаття спонукати читачів до роздумів, навіть певних вчинків?
5. Чи відповідає текст статті вимогам публіцистичного стилю?
6. Наскільки вдалим є заголовок статті?

V. Робота учнів в групах над статтею, в основу якої покладено дослідження (характеристику, оцінку, прогноз на майбутнє...) одного з таких явищ:

- перспективи книжки в добу бурхливого розвитку телебачення, кіно-, відео-, комп'ютерної техніки;
- мовлення сучасного молодого українця;
- рівень відповідальності сучасних програм загальноосвітньої школи потребам і запитам реального життя молоді;
- шкільні конкурси красунь.

VI. Підведення підсумків уроків.

VII. Домашнє завдання.

Закінчити, відредагувати й переписати статтю до зошитів. До написаної статті дібрати заголовки.

Урок № 30

КОНТРОЛЬНИЙ ДИКТАНТ

Мета: з'ясувати рівень засвоєння знань, набуття умінь і навичок з тем «Складні випадки правопису ненаголошених голосних», «Уживання м'якого знака» «Уживання апострофа», «Основні орфограми в коренях, префіксах та суфіксах»; удосконалювати навички використовувати здобуті теоретичні знання при виконанні практичних завдань; розвивати орфографічну і пунктуаційну грамотність; удосконалювати логічне мислення; відпрацьовувати навички самостійної роботи.

Тип уроку: урок перевірки й обліку здобутих знань, умінь і навичок.

Обладнання: текст диктанту.

ХІД УРОКУ

- I. Повідомлення мети перевірки і способів її проведення.**
- II. Проведення диктанту.**
- III. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як зібрано зошити).**
- IV. Підведення підсумків уроку.**

V. Домашнє завдання.
Вправа 42.

Тексти для диктанту

Дерево брунькує ранньої весни, викидає брость, вбивається в листячко; улітку, гойдаючи у своєму зеленому затишку пташиний спів, живе гарним і вільним життям, вирощуючи і доглядаючи свої плоди, щоб увосени облетіти листом і віддати ті плоди землі, людям, птахам, звірам.

Квітка навесні зацвітає, являє всім красу пелюсток і барв, неповторність запахів і ароматів; улітку дозріває насіння квітки, щоб увосени вона зів'яла й відійшла в небуття, залишивши по собі дозріле насіння, своє безсмертя не тільки на наступний рік, а й на багато подальших років.

А пташка? Хіба пташка, повернувшись із вирію на рідну землю або навіть не відлітаючи з рідної землі до вирію, навесні не зацвітає – так самою, як дерево, як квітка, - дивовижним цвітом співу? Хіба той спів не кличе її мостити гніздечко, висиджувати пташенят, щоб у пташенятах знайти смисл свого буття на цій землі, своє безсмертя?

А людина? Хіба людина, належачи цьому світу, не схожа на дерево, на квітку, на пташку? Хіба ранньої весни людина не прокидається так, як дерево, не розцвітає так, як квітка, не співає так, як пташка?

(174 слова)

(За Є. Гуцалом)

Коли доводиться йти левадою, парубок часто підходить до тополь, що зверху до низу обросли вінками гнучкого гілля, і не раз згадує, як тут, між корінням, він кошиком упіймав свою першу золоту рибку. Вона вмістилася в його дитячій долоньці, переливаючись яскравою, наче з сонця відлитою лускою. Він опустил руку у воду. Рибка, почувши волю, стрепенулася, завмерла, підвівши червоні плавники під самий верх води, і зникла в глибині.

Якось він побачив, як веселка мостом лягла на тополі, а за ними зеленіло свіже, вимите дощем село. Ніколи не були такими привабливими для нього звичайні хати.

Недалеко від тополь, на кладці стояли дві дівчини і виводили стару сумовиту пісню. І ця пісня, і дві тополі, і веселка над селом, і золотий туман сонця на заході, і дощик, що насправді йшов стороною, - перевернули душу парубкові. Усе, що було навколо нього, стало часткою його душі, хоча й не знав він, що не просто йшов лугами, а вже зачерпнув юним серцем красу своєї землі. Не від мудрих, недоступних йому книжок передалася вона хлопцеві, а від простих двох тополь, біля коріння яких він спіймав свою першу золоту рибку...

(181 слово)

(За М. Стельмахом)

Чорна нічна вись, означена зірками, така ж сама бездонна, як і вдень. Вона потонула поміж зоряного ластовиння, серед нечутного звучання, яким долинають до твого слуху місячні промені.

Повітря туге, мало не порипує. Тиша навколо іскриться чи то морозними іскрами, чи то місячним промінням, але варто тобі ступити крок, як вона сахається по боках, відскакує в гущавину. Станеш – і тиша теж зупиниться, повернеться до тебе й стоятиме поруч настороженою, чутливою сарною. Здається, варто простягнути руку, й ти погладиш її ніжну тремтячу шкіру.

Чорний ліс, біла дорога, жовтий місяць. Хтось, либонь, іде слідом за тобою, і ти виразно чуєш якийсь кістлявий звук ходи, од якого починає тупо ломити в зубах, од якого болісно судомиць душу.

А може, то лише ввижається? Ні, таки йде! Можна не тільки почути, а й побачити, як воно непевно біліє ззаду на дорозі. Це – зима. І стає спокійніше, що в місячному лісі ти не сам, а наодинці з зимою; тобі спокійніше від того, що ти йдеш, не криючись ні від кого, а зима ховається, ніби злякавшись лісової тиші.

(170 слів)

(За Є. Гуцалом)

Бігли навперегони степом тополі. Байраки поховалися за обрієм і, притаївши в своїх нетрях вологу й прохолоду, визирали з-за нього то тут, то там вершечками осококів, що мліли на сонці і, зрештою, зникали за горизонтом. А тополі, немов апостоли, йшли і йшли по розпашілому степу., беззвучно протинали дзвінку тишу й зупинялися біля могил.

Звідусіль йшли тополі до найвищої могили, йшли й подорожні спочити біля її підніжжя. А вона, скільки не наближайся, віддалялась, наче боялася зустрічі з людиною, яка може посягнути на її відвічну таємницю, і воліла розмовляти з німими тополями: пожуряться вони над нею, вивідають тайну і промовчать.

Що тих могил в Україні! І хто їх висипав – скіфи, анти, русичі, козаки? Хто похований у них – оборонці краю чи завойовники-ординці? Славою чи ганьбою покриті їхні голови, волю чи ярмо несли вони на цю благословенну землю?

Ніхто не знає, тільки тополям, що йдуть, мов посланці історії, відомо все, та мовчать вони, співаючи над могилами свій тихий реквієм.

Усіх прихистила Україна – господарів і заброд, для всіх однаково легка або важка її земля – хто має право судити мертвих? На сторожі мертвих стоїть сам Бог.

(179 слів)

(За Р. Іваничуком)

Урок № 31

КОНТРОЛЬНЕ АУДІЮВАННЯ.

АНАЛІЗ КОНТРОЛЬНОГО ДИКТАНТУ

Мета: з'ясувати рівень сформованості комунікативних умінь, необхідних для аудіювання; проаналізувати допущені учнями в диктанті типові помилки; удосконалювати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, удосконалювати вміння та навички самостійно мислити; закріплювати навички колективної і самостійної роботи.

Тип уроку: комбінований урок (перевірка та облік якості сформованих умінь та навичок; аналіз контрольної роботи).

Обладнання: тексти для аудіювання.

ХІД УРОКУ

- I. Повідомлення мети і завдань уроку.
- II. Проведення контрольного аудіювання.

Тексти для контрольного аудіювання

НЮБЕЯ

До маленького міста на Волині приїхала на чотирьох підводах трупа артистів. Тут вони мали дати дві вистави, а коли пощастило б, то й третю, а потім їхати далі, у друге містечко, звідтіль у третє – і так далі, без краю. Звичайно, як мандрівна провінціальна «малоруська» трупа.

Було це пізньої осені. Холодний вітер гнав чи то мряку, чи то дрібний дощик, на вулицях було слизько, стояли калюжі, бо танув сніг, що випав був кілька днів перед тим.

Старий, брудний заїзд з облупленими стінами стояв серед містечка, над дорогою. Артистів було десятеро, й розташувалися вони в трьох «номерах» заїзду, бо четвертий зайняла компанія приїжджих офіцерів.

У найменшу горницю молодий, худий і блідий чоловік увів закутану в теплу хустку жінку. Вона йшла помалу, насилу пересуваючи ногами, й стогнала жалібно.

- Сідай, Насте... Я тебе зараз розкутаю, роздягну та й ляжеш, спочинеш. Втомилася ти, бо дорога погана, розтрусило тебе й розбило. Я здоровий, а й у мене спина болить, наче цілий день молотив.

- І втомилася, й болить-таки... чимраз гірше... Та я б усі болі залюбки перетерпіла, якби Наталочка наша була здорова та з нами тут була...

Чоловік почав розкутувати хвору. Вона схилилася набік, упала на постіль, на голий брудний матрац, нічим не застелений. Лице Насті було біле, як стіна, уста сині, очі заплющені. Руки впали, мов мертві.

Чоловік вибіг з кімнати.

- Ой, рятуйте! – крикнув він. – Ой, люди!

У «номер» вбігло кілька товаришів акторів, прибіг господар заїзду. Послали по лікаря.

- Що тут сталося, люди добрі? – спитав лікар, підходячи до ліжка й уважно дивлячись на хвору. – Ви артисти з трупи Федотова?

- Ось жінка моя, пане докторе, занедужала, - сказав Іван. – Вона артистка. Сьогодні має грати Ніобею.

Лікар похитав головою. Настя відгорнула стареньке пальто з такою драною підшивкою, що вже аж вата клаптями лізла; потім таку саму діряву, витерту хустку. Лікар аж зітхнув, дивлячись на те нужденне лахміття та стару сукню, що місця живого не мала без дірки або латки...

- Ну й життя ж ваше, вибачайте, - сказав лікар. – І здоровому, мабуть, не легке воно, а що вже хворому!

Оглянувши хвору, лікар поклав їй під пахву термометр. Крім задавленої хвороби, у Насті була гарячка.

- Тут, пане докторе, - озвався Іван, опріч хвороби, ще тяжке лихо в нас є: дитина наша тяжко занедужала, як грали ми в Дубні. Мусили лишити її в земській лікарні. З собою ніяк не можна було везти: кір у неї почався, горить уся. Та ще, мабуть, застудили її, тиняючись отак по поїздах: до кору ще й запалення легенів причепилось. Жінка хотіла лишитися з нею. Та вона грати мусить.

- Мала дитина? – спитав лікар.

- Шість літ.

Сльози струмочком бігли по білому обличчі хворої. Гарне воно було, те обличчя, особливо очі, блакитно-сині, великі, тепер повні сліз, тільки якісь плями та темні смуги під очима трошки збавляли тієї краси.

- Слушайте, люди добрі, - мовив лікар, - що з дитиною вашою, не знаю, бо на бачив її. А ви, пані добродійко, хворі не абияк – оце напевно скажу. Грати ви ніяк не можете сьогодні. Лежати треба нерухомо, поки гарячка минеться.

- Не можна ніяк! – зітхнув Іван. – Афіші розліплено, виставу відкласти не можна... Дайте їй чогось такого, щоб зменшити біль, ви ж знаєте такі способи: морфій чи що там інше... А завтра вона вже грати не буде, лежатиме, зробимо, як скажете.

- Вона собі страшенно пошкодить, коли сьогодні встане, - змагався лікар, - потім не поправите... Хвороба не вважає, чи ви артистка, чи ні, чи багаті ви, чи бідні, а робить своє.

- Ні, пане докторе, - озвалася хвора. – В мене натура цупка й живуча, нічого мені не буде. Зрозумійте: я мушу грати сьогодні, бо як не буду грати, то завтра ми не будемо їсти, не буде чим заплатити за цю брудну конуру, не буде за що доїхати до Дубна, до хворої дитини, що, може, останні години доживає...

Гарне, хоч бліде й виснажене, обличчя хворої скривилося, вона через силу перемагала сльози, що душили її.

- Не як лікаря, як людину прошу вас: дайте мені полегкість, дайте змогу грати сьогодні...

- Добре, - сказав лікар, зітхнувши, - дам вам ліків, боліти буде менше, зможете ходити... А завтра... вам утроє гірше буде, ніж тепер. Дайте мені паперу й пера, щоб написати рецепт.

Метнувся Іван, але не знайшов ні паперу, ні пера, ні чорнила.

Лікар сів до столу, добув записну книжечку, видер з неї листочок і написав рецепт олівцем.

Увечері того дня в залі містечкового клубу, що заступив театр, було повно народу. У четвертому ряді сидів і лікар. Прийшов він розважитись після тяжкої роботи серед атмосфери людського страждання й сліз. Тягнуло його сюди й болюче бажання подивитись, як гратиме його бідна пацієнтка. І боявся він, що, може, тут, на виставі, їй буде потрібна його поміч.

Ніобея була дуже гарна в грецькому хітоні, що не ховав її чудової, принадної постаті й молодого стрункого тіла. Особливо гарне було її бліде обличчя, очі світилися дивним блиском. З усієї публіки, що сиділа в театрі. Тільки лікар знав, який грим навів на те личко надзвичайний блиск і красу...

Вистава на античний сюжет публіці сподобалась. Цариця Ніобея, що мала дванадцятьох дітей, насміялася з богині Латони, яка мала лише двох: Аполлона та Артеміду. Особливо вразив публіку монолог Ніобеї над тілами її вбитих богом Аполлоном з помсти дітей: «Плач, Ніобее, царице без царства і мати без дітей!»

В антракті лікар пройшов за лаштунки. Настя лежала на кушетці знесилена, втомлена.

- Їдьте та спочиньте. Завтра я навідаюсь до вас, - сказав лікар, прощаючись.

Коло дверей до нього підійшов Іван, Настин чоловік. Вигляд його був такий несамовитий, що лікар злякався.

- Пане докторе! –сказав Іван глухим голосом, що раз у раз переривався. – Не знаю, що й робити. Як сказати? Перед самим початком вистави прийшла телеграма з Дубна, що наша дочка... вмерла! І не знаю, як таке сказати? ..Вона ж... О Боже мій! Що мені робити?!

Добре попівночі у брудному й холодному «номері» заїзду сиділа компанія офіцерів та їхніх гостей. Чутно було їх голосну розмову, регіт, брязкіт склянок та пляшок.

- І гарна ж Необея! – мовив басуватий голос. – Досі перед очима стоїть, і голос її чую!

- Таких і на великій сцені не багато знайдеться, - озвався другий голос.

- Гарна, ой же гарна! – третій голос проскандував той вірш-гекзаметр: «Плач, Ніобее, царице без царства і мати без дітей...»

Тут співрозмовники замовкли й перезирнулись: із сусіднього «номера» почувся несамовитий жіночий крик...

То бідна Ніобея, цариця без царства і мати, що втратила єдину дитину, в тяжкій істеричі билася головою об стіну...

(1019 слів)

(За М. Левицьким)

◇ На кожне із питань вибрати правильну відповідь⁵.

1. Мандрівна провінціальна трупа українських акторів приїхала до маленького містечка:

- а) на Львівщині;
- б) на Волині; V
- в) на Кіровоградщині;
- г) на Київщині.

2. Десятеро артистів розташувалися у трьох «номерах» заїзду, бо

- а) четвертий зайняла компанія приїжджих офіцерів; V
- б) за більшу кількість кімнат не було чим заплатити;
- в) більше кімнат ця установа на мала;
- г) всі інші кімнати були зайняті приїжджими.

3. Тяжко хвора й стомлена актриса мала увечері грати роль:

- а) Федри;
- б) Ніобеї; V
- в) Дідони;
- г) Данаї.

4. Актриса злягла, тому що:

- а) притомилася в дорозі під час довгого переїзду;
- б) сподівалася викликати співчуття в антрепренера (організатора гастролей);
- в) крім задавненої хвороби, у неї була гарячка; V
- г) не любила своєї ролі й намагалася уникнути виступу.

5. Оглянувши хвору, лікар промовив:

- а) «І здоровому, мабуть, не легке життя, а що вже хворому!» V
- б) «Недуга не є важкою, тому не слід звертати на неї увагу!»
- в) «Потрібно вставати й рухатись, на сцені біль враз мине!»
- г) «Пора подумати про душу, а не про виступи на сцені!»

6. Хвору дитину сім'я акторів змушена була залишити у земській лікарні:

- а) в Луцьку;
- б) в Рівному;
- в) в Дубні; V
- г) у Львові.

7. Дитина захворіла:

- а) на скарлатину та запалення легенів;

⁵ Із запропонованих запитань потрібно вибрати дванадцять.

- б) на кір та запалення легенів; V
- в) на кір та ангіну;
- г) на сухоти та ангіну.

8. Дитина артистів була:

- а) дванадцяти років;
- б) десяти років;
- в) шести років; V
- г) чотирьох років.

9. Тяжко хвора актриса все ж хотіла грати через те, що:

- а) боялася гніву хазяїна трупи;
- б) остерігалася залишитись без роботи;
- в) непокоїлась, що її замінять іншою, молодшою акторкою;
- г) не буде за що доїхати до Дубна, до хворої дитини. V

10. Увечері трупа акторів виступала:

- а) на сцені міського театру;
- б) у будинку місцевого мецената;
- в) на сцені містечкового клубу, що заступив театр; V
- г) на імпровізованій сцені в містечковому готелі.

11. Лікар прийшов на виставу мандрівної трупи, тому що:

- а) зацікавився репертуаром гастролерів;
- б) мав звичку відвідувати всі вистави й концерти;
- в) не знав, як згаяти вільний вечір;
- г) боявся, що на виставі актрисі знадобиться його допомога. V

12. Під час спектаклю публіка найбільше була вражена:

- а) змістом п'єси;
- б) декораціями, костюмами акторів та реквізитом;
- в) монологом Ніобеї над тілами її вбитих дітей; V
- г) трагічною розв'язкою розіграної драми.

13. Під час антракту лікар побачив Настю за лаштунками:

- а) радісною й задоволеною виступом;
- б) зовсім здоровою і задоволеною собою;
- в) заклопотаною й неухажною;
- г) знесилою та втомленою. V

14. Перед спектаклем прийшла телеграма:

- а) про повне видужання дитини;
- б) про те, що дитині легше;
- в) про смерть дитини; V
- г) про те, що дитина потребує певних ліків.

15. Головна думка опрацьованого тексту полягає:
- а) у засудженні батьків, які заради кар'єри знехтували дитиною;
 - б) у засудженні безжальності антрепренера трупи;
 - в) у засудженні суспільства, що знущається з материнства; V
 - г) у схваленні саможертвності акторів заради мистецтва.

16. Вихід актриси на сцену в той час, як її дитя доживало останні хвилини, був зумовлений:

- а) легковажністю та бездумністю;
- б) нерозумінням трагічності ситуації;
- в) матеріальною безвихіддю і надією на те, що на зароблені гроші вона зможе поїхати до дочки; V
- г) переконаністю, що втручання матері нічого не може змінити.

ПРОВИНА

Ця історія сталася шістдесят літ тому, коли Ганні йшов сімнадцятий рік, а дівоча душа в цьому віці, як порох: досить іскри найменшої, щоб вона вибухнула, ні з чим не рахуючись. Коли роль іскри тієї зіграв погляд молоденького німчика, який забрів знічев'я на вечорниці, де дівчата і підлітки-хлопці, незважаючи на окупацію (молодість брала своє), вигуцикували польку, за відсутністю музики наспівуючи мелодію, а Ганна, того німчика побачивши, охнула внутрішньо та й усілася на пістолета, що лежав на виду у всіх на лаві.

Пістолета того приніс один із хлопців-шибайголів: вихором ввірвався до хати й наставив на тих, що танцювали:

- Хенде хох!

Дівчата, звісно, у вереск, а Ганна підскочила до підлітка та видерла із рук зброю:

- Тебе по голові дурній хохнути! – кинула пістолет на лаву. – Хочеш, щоб німці побачили?

І тут, наче тими словами наврочені, двері рипнули і на порозі вилупивсь живий-живісінький німець. Вилупився ще й привітався по-німецькому:

- Гутен абенд!

Всі так і обмерли. Ганна ж притьмом всілася на зброю, прикривши її від чужинецького ока.

Німчик був зовсім без зброї, мундирчик на ньому сидів, як на підліткові, який надумавсь погратися в солдатики. Він пошукав очима, де б його сісти, та й примостився поряд із Ганною (в Ганни душа скочила в п'яти). Дістав гармошку губну, перламутром розцяцьковану, дмухнув, наче пробуючи:

- Хопак? ..Вальс?..

- Вальс! – скомандувала Ганна: бракувало ще перед німцем ходити навприсядки.

- Я, я, вальс... Бітте.

Притулив гармошку до припухлих, мов у дитини, губів, і така мелодія полилась кімнатою, що й не захочеш, то затанцюєш. Дівчата спершу несміливо, а потім все сміливіше закружляли у вальсі, хлопці стояли насуплені. Ганна сиділа, як обварена.

Награвшись уволу, німець попрощався, з усіма ручкаючись. Хлопці подавали руки наче з примусу, дівчатам же німець явно сподобався, і коли він пішов, стали його нахвалювати: бач, і серед німців є люди.

Колько, отой, що приніс пістолета, сказав, суворо насупивши брови:

- Я його наздожену і встрілю!

- Я тебе встрілю! – нагримала на нього Ганна. - Хочеш, щоб усе село перевішали? Ану дай!

І хоч Колько, який, як тільки німець пішов, засунув пістолет за пояс, опирався, Ганна зброю таки відібрала: з дядьком могла б запросто справитись, не те, що із підлітком. По два снопи на вила нанизувала!

...Ганс почав навідуватись на вечорниці. Він все частіше позирав на Ганну і до танку її найчастіше запрошував, а танцював бісів німець, наче ногами ноти випишував!

А коли одного разу Ганс набився провести Ганну додому, то й сліпий здогадався б: Ганс у Ганну закохався. Без оглядки на те, що він – представник вищої раси і його фюрер спеціальним наказом заборонив своїм солдатам закохуватись у тубільних дівчат. Той фюрер не відав, що українські дівчата, які з коліски ростуть на піснях про кохання, вміють так причарувати, що весь світ оддаси за один лише погляд з-під чорних брів.

Ганна ще довго впиралася Гансові в груди, коли він пробував її пригорнути. Та час, як кажуть, бере своє, і ось уже Ганна обмирає в обіймах Ганса, і земля розквітає під нею, і небо всміхається зорями, і можна задихнутися од щастя...

Проте раювати їм довелось недовго. Гітлер дізнався про їхнє кохання та, розлютившись, наказав запроторити Ганса на фронт, щоб він кров'ю спокутував тяжку провину. Сталін же тільки сказав, про те кохання довідавшись: «Абаждьом», і те «абаждьом» пролунало набагато грізніше, аніж вереск біснுவатого фюрера.

До приходу наших Ганна встигла народити дитинку: вилитий Ганс, тільки й того, що не говорив по-німецькому. Ганну заарештували одразу ж, од немовляти одірвавши, і вона протужила за сином впродовж десяти років, а ніде не спливають роки так повільно, і ніде так здоров'я не губиться, як у таборах за дротами колючими, особливо на Півночі. Повернулася Ганна: жодного зуба і волосся геть сиве. Це в двадцять сім літ!

Васькові йшов саме одинадцятий рік. Перейшовши до четвертого класу, він навідріз відмовився ходити до школи, як баба його не вмовляла, бо хлопці там йому не давали життя, обзиваючи фріцом, а то й фашистом. Жоден учень не хотів сидіти за однією партою з Васьком, і він сидів сам, як

зачумлений. Він не раз повертався додому в подертому одязі, заюшений кров'ю, бо кидався з кулаками на кожного, хто його обзивав.

Після кожної бійки, кожної важкої образи в дитячій душі сплескувалася ненависть до рідної матері. Васько не раз чув, як її обзивали лихими словами, а його, Васька, байстрюком та ще й німецьким. І як під ним не загорілася подушка, коли серед ночі він змочував її сльозами пекучими!

Коли Ганна повернулася з таборів, Васько втік з дому. Перейняла його міліція – десь аж під Києвом.

Як вони жили, коли Ганнина мати, в Васькова бабуся померла, і вони лишилися удвох?

А отак: Ганна працювала в колгоспі, не вилазила з болота і грязі, заробляючи на злиденний шмат хліба. Все, що могла, віддавала синові, спокутуючи перед ним свою провину важку... За висловом вусатого батька народів, Ганна була тим гвинтиком, який мав крутитися в бездушній машині державній. Але вона дозволила собі порух людський, і не буде їй за це прощення до самого скону! А частка тієї провини важкої звалилася на її сина, і в очах Васька не було й іскри любові до матері... хоча б співчуття... хоча б жалю, що ним жаліють навіть тварин...

На фермі Васько був за підмітайла та підчищайла, і з кожним днем пив усе більше. Лихий на весь світ, міг кулаком пригостити й матір. Ганна просила Бога, щоб син швидше оженився, може, хоч тоді душа одтане... Василь таки й оженився, але й тут не по-людському: привів жінку із в'язниці.

Удвох із жінкою вони пропивали все, що могли. Невістка обзивала свекруху німецькою підстилкою і не давала їй їсти. Якось Ганна, не втримавшись, пожалілась на неї сусідці – та почала соромити молодих на всю вулицю.

Отут Василь і підскочив до матері. Роздер їй рота і натовк тютюну, що вигріб з кишені:

- На!.. Жери! Коли ти вже подохнеш, курво німецька!

... Серед ночі, коли село заснуло, Ганна вирушила в останню дорогу. Місяць співчутливо світив перед нею, і зорі жалісливо зітхнули до неї.

Зупинилася на високому березі.

- Господи, прийми мою душу!

Ступила у порожнечу, впала донизу. Вода прийняла її в своє лоно, зімкнулася намертво.

Настав ранок, вода стала прозорою й світлою. Урочисто сходило сонце.

(987 слів)

(За А. Дімаровим)

◇ На кожне із запитань вибрати правильну відповідь.

1. З молоденьким німчиком Ганна познайомилася:

- а) на примусових роботах;
- б) у німецькій комендатурі;

- в) випадково на вулиці;
- г) на вечорницях. V

2. Ганні тоді йшов:

- а) п'ятнадцятий рік;
- б) сімнадцятий рік; V
- в) вісімнадцятий рік;
- г) двадцятий рік.

2. До танців молодий німчик грав:

- а) на скрипці;
- б) на баяні;
- в) на гармошці;
- г) на губній гармошці. V

4. За кохання до Ганни німця було:

- а) розстріляно;
- б) відправлено на фронт; V
- в) відправлено до концтабору;
- г) переведено служити до іншого окупованого села.

5. Ганну заарештували, відірвавши:

- а) від матері;
- б) від сестри;
- в) від подруг;
- г) від немовляти. V

6. У концтаборі Ганна пробула:

- а) 5 років;
- б) 8 років;
- в) 10 років; V
- г) 20 років.

7. Коли Ганна повернулася, син Васько перейшов:

- а) до 10 класу;
- б) до 8 класу;
- в) до 6 класу;
- г) до 4 класу. V

8. Школу хлопець покинув через те, що:

- а) важко давалось навчання;
- б) лінувався і байдикував;
- в) над ним знущалися діти; V
- г) мріяв працювати в колгоспі.

9. До матері Васько відчував:

- а) любов і ніжність;
- б) жаль і співчуття;
- в) байдужість;
- г) ненависть. V

10. Ганну було тяжко покарано за те, що:

- а) покохавши німця, вона зрадила свій народ;
- б) вона народила дитину, не взявши з її батьком шлюб;
- в) протягом 10 років її дитина була без матері;
- г) не бажаючи бути бездумним гвинтиком, вона дозволила собі порух душі. V

11. Чашу материнських страждань переповнила:

- а) нескромність сусідки;
- б) грубість невістки;
- в) брутальність сина; V
- г) байдужість села.

12. Головна думка опрацьованого тексту:

- а) засудження нерозважливості та необережності у виборі коханого;
- б) схвалення поведінки сина, який не простив матір-зрадницю;
- в) засудження людської жорстокості до любові та материнства; V
- г) застереження не суперечити усталеним поглядам на мораль.

III. Відповіді вчителя на запитання учнів або перевірка правильності виконання учнями тестових завдань (після того, як завдання виконано).

IV. Підбиття вчителем підсумків контрольного диктанту.

◇ *Відзначення найбільш вдалих робіт.*

З'ясування типових помилок. Бесіда про характер помилок і недоліків.

V. Оголошення оцінок. Повернення зошитів.

VI. Колективне опрацювання допущених учнями типових помилок.

VII. Самостійна робота учнів над помилками.

VIII. Підбиття підсумків уроку.

IX. Домашнє завдання.

Завершити роботу над помилками.

